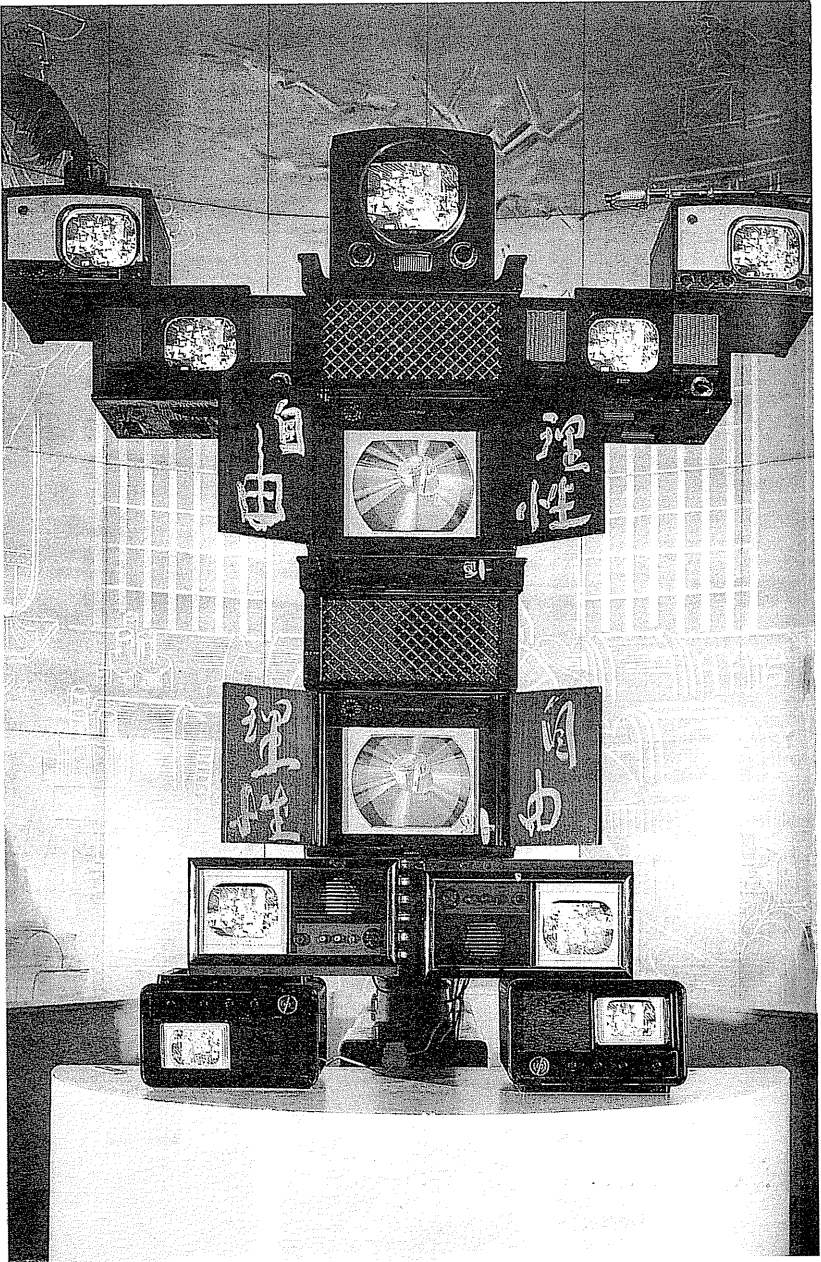

Friederike Pezold, Die neue leibhaftige Zeichensprache eines Geschlechts nach den Gesetzen der Anatomie, Geometrie und Kinetik, 1973-1976

Nam June Paik, Voltaire, 1989

ONDŘEJ SLÁDEK

Anglický deismus a filozofie náboženství Herberta z Cherbury¹

Nejproměnlivější ze všech lidských věcí je měnlivost sekt a náboženské víry. Tyto oblasti totiž nejvíce ovládají lidskou mysl. Pravé náboženství je vystaveno na skále; ostatní se zmítají ve vlnách času.

Francis Bacon, *Eseje*²

I

Problematika filozofické reflexe náboženství a náboženských skutečností je v dějinách filozofie implicitně přítomná již od samého počátku filozofie jako specifické formy lidské činnosti. Náboženství jako doprovodný a zároveň konstitutivní jev lidských dějin a kultury vždy poskytovalo myslitelům dostatek inspirace a otázek. Filozofové, ale i umělci a politici se v každé době tázali po příčinách, podstatě a funkci náboženství, po tom, co je to náboženství. Jaké jsou hlavní rysy náboženských idejí? Mohou si náboženské výpovědi vzájemně protičeřit? Jak máme rozumět pojmu náboženství, jak filozoficky objasnit to nevyjádřitelné, o čem náboženství vypovídají? Na uvedené otázky se pokoušeli odpovědět svými metafyzickými systémy, pojetím světa, Boha, pravdy, rozumu i víry.

O filozofii lze v této souvislosti uvažovat jako o zrcadle, které nám vždy zpětně odhalilo a odhaluje podobu a spojení s užitými pojmy. V případě analýzy náboženských tvrzení a nároků – zejména nároků jednotlivých náboženství na pravdu – zkoumali filozofové jednotlivé důkazy, o něž se tyto výpovědi opírají, a pokoušeli se o jejich kritické přezkoumání a zhodnocení. K náboženství se tak na jedné straně stavěli buď kriticky, ve snaze vyvrátit nebo přinejmenším zpochybnit jejich názory, anebo na straně druhé je naopak potvrdit a dosvědčit jejich pravdivost. Pro mnoho myslitelů byla filozofie náboženství úsilím o racionální uchopení a porozumění jejich víry, pro jiné prostředkem k ospravedlnění vlastního přesvědčení. V dějinách filozofie ale nalezneme i pozici, která by se dala charakterizovat jako určitá skeptická rezervovanost k reflexi a hodnocení náboženských otázek.

1 Tato studie je součástí projektu „Filozofie náboženství anglického osvícenského deismu“, který je podporován Fondem rozvoje vysokých škol (č. projektu 698/2112/2002); řešitel Ondřej Sládek.

2 Francis Bacon, *Eseje čili rady občanské a mravní*, přel. Aleš Bejblík, Praha: Odeon 1985, s. 182.

O filozofii náboženství jako o specifickém odvětví západního filozofického myšlení lze uvažovat až s nástupem osvícenství. Za jejího „tvůrce“ bývá považován anglický skeptický filozof David Hume (1711-1776), autor spisu *The Natural History of Religion* (1757), od něhož se odvozují počátky takového uvažování, které chce racionálně kritickou analýzou náboženství dospět k jeho skutečně filozofickému uchopení. Vedle této práce se uvedenému problému věnuje i ve dvou částech svých *An Enquiry concerning Human Understanding* (1. vyd. 1748; 1751) a ovšem také v *Dialogues concerning Natural Religion* (vydány posmrtně 1779). Ústředním tématem filozofie náboženství D. Huma je vztah rozumu a víry – dominantní téma filozofického myšlení 17. a 18. století v Evropě. Jeho dílo odpovídá na otázky, které považoval ve studiu náboženství za nejdůležitější: Podporuje rozum náboženskou víru? Pokud ano, pak jakým způsobem? Lze to dokázat? A pokud ano, jak přesně? Anebo je předmět náboženské víry zcela mimo jakékoli rozumové vymezení? V nejširším a nejobecnějším pojetí filozofické reflexe náboženství patří tyto otázky mezi základní problémové okruhy filozofie náboženství až do současnosti.

II

Davidu Humovi přísluší na jedné straně prvenství v tom, že se pokusil o systematické a přísně filozofické uchopení fenoménu náboženství, přičemž funkce i obsah náboženství byly objektivizovány a interpretovány jako filozofický problém, na straně druhé však lze jeho přístup vnímat jako završení starší myšlenkové tradice – deismu opírajícího se o koncepci tzv. přirozeného náboženství.

S osvícenskou instrumentalizací rozumu, s postupujícími ekonomickými, politickými, sociálními a náboženskými změnami odehrávajícími se v 17. a 18. století v západní Evropě úzce souvisí i formulování určitých metodicky jasných stanovisek vztahujících se k problematice rozumění náboženství. Prvním byla koncepce *přirozeného náboženství*, druhým byl *deismus*, který přišel s představou Boha, jež se hluboce lišila od tradičního křesťanského pojetí.

Deismus je chápán jako široký filozoficko-teologický myšlenkový proud, o němž nelze uvažovat jako o nějakém jednotném intelektuálním hnutí, škole nebo filozofickém směru. Pro jeho široké vymezení svědčí i to, že jej nalezneme ve všech zemích, v nichž se projevilo osvícenské myšlení; nenese s sebou však jen kritiku oficiální církevní hierarchie, ale například ve Francii se vyostřil až do podoby materialistické a ateistické kritiky náboženství.

Termín „deismus“ (z lat. Deus=bůh) se do veřejného povědomí dostal ve spojitosti s jeho užitím v *Historickém a kritickém slovníku* (*Dictionnaire Historique et Critique*, 1695-1697) francouzského filozofa Pierra Bayleho (1647-1706), který tohoto termínu použil v článku o Kalvínově stoupenici Pierru Viretovi. Ve své práci z roku 1564 *Instruction chrétienne* cha-

rakterizoval Viret deisty jako ty, kdo věří v Boha Stvořitele, odmítají křesťanské Zjevení a boží povahu Krista, ale kteří svoji víru v Boha nikdy nepopírali o rozum. Reagoval tak na názor, že „deismus“ je vlastně „ateismus“.

Zatímco „teismus“ měl souhrnně označovat všechny stoupence tradičního, oficiálního pojetí křesťanství, kde ústředním termínem bylo řecké označení boha jako „theos“, „deismus“ byl z pohledu této strany herezí všech nevěřících (a-teistů). Deismus ale trval na existenci jednoho transcendentního Boha, který stvořil svět. Byl to však Bůh vzdálený, prodlávající mimo tento stvořený svět, do kterého sám již účinně nezasahuje. Bůh takto vnímaný jako *primum movens*, jako „První Hybatel“, „Stvořitel“ a „Tvůrce“ světa a přírody nebyl striktně neosobní filozofickou koncepcí, jak se například domníval Samuel Clarke, ale byl stále osobním Bohem, který byl „zduchovněn“, zobecněn a povýšen nad svoje konkrétní projevení v Ježíši Kristu. Podstatný vliv na formování deistických myšlenek měl v tomto ohledu i Isaac Newton (1643-1727), který ve své práci *Philosophiae naturalis principia mathematica* (1687) završil vývoj klasičké fyziky formulací obecně platných zákonů mechaniky.

Shrneme-li základní charakteristiku deismu, pak pro něj platí, že zásadně ruší vztah mezi Bohem a světem ve smyslu jeho aktivního zasahování a působení po stvoření. Svět je světem bez Boha, který by v něm byl trvale přítomen a projevoval se. Je Bohem, jenž je první příčinou světa, ale jeho *nadpřirozené* působení ve světě je popřeno stejně jako Zjevení, zázrak, vtělení i vykoupění. Křesťanská víra je tak zredukována na teologický racionalismus, ve kterém má ústřední postavení idea přirozeného náboženství. Každé uctívání, bohoslužba, modlitba atd. jsou jen pověry, které je třeba zavrhnout a opustit. Tím se zásadně mění vztah člověka k Bohu; člověk se k němu nemá vztahovat jako ke svému Spasiteli a Vykupiteli z tohoto slzavého údolí plného zla a hříchu, ale jako k Bohu Stvořiteli, který „stvořil nejlepší z možných světů“ a který je primárně nepochopitelný, vzdálený a do sebe uzavřený. Poznat existenci takového Boha je dané člověku již jeho samotnou lidskou přirozeností; náboženské přesvědčení se nepotřebuje zvnějšovat modlitbami, obřady či církevními institucemi.

Deistická proměna vztahu člověka a Boha byla reflektována nejen v náboženské filozofii, ale podstatně se promítla i do oblasti filozofického uchopení morálky – etiky. Zatímco její tradiční pojetí nacházelo nejvyšší autoritu a odvozovalo svoji legitimitu od Boha – Spasitele, který byl ve světě trvale přítomný a účinný, což se vyjadřovalo tak, že náboženský člověk je veskrze morální člověk, deismus byl jako hereze vůči tomuto pojetí Boha a světa vnímán jako ateistický a amorální. Jedním z nejvýznamnějších snah deistů bylo proto dokázat, že i stoupenec „ateistického“, resp. deistického přístupu může být morální.

III

Za kolébku osvícenských a deistických myšlenek se považuje Anglie 17. století, kde mezi nejvýznamnější stoupence bývají řazeni: John Toland (1670-1722), Anthony Collins (1676-1729), Matthew Tindal (1653-1733), Thomas Woolston (1670-1731), Charles Blount (1654-1693), Thomas Chubb (1679-1741), ale i Peter Annet, Thomas Morgan a další. Svými kořeny však deismus sahá až k filozofickým systémům René Descarta (1569-1650), Arnolda Geulincxe (1624-1669), Gottfrieda Wilhelma Leibnize (1646-1716), Thomase Hobbese (1588-1679) i Barucha Benedicta Spinozy (1632-1677).

Přímý vliv na vývoj racionalismu v Anglii v uvedeném období a na formování samotného deismu měla filozoficko-teologická nauka Herberta z Cherbury a tzv. cambridžských platonistů. Představitelé této „školy“ aktivně působili v Cambridgi (ale i v Oxfordu a jinde) na Emmanuel a Christ's College ve třicátých až osmdesátých letech 17. století. Za jejího zakladatele je označován Benjamin Whichcote (1609-1683), vedle něho to pak jsou Henry More (1614-1687), Ralph Cudworth (1617-1688) a John Smith (1618-1652). Do širšího okruhu platonizujícího směru anglické filozofie tohoto období patří i John Sherman (†1666), John Worthington (1618-1680), Peter Sterry (1613-1672), George Rust (1626-1670) a Nathaniel Culverwell (1618-1651) a další.

Obrat k platonské, resp. novoplatonské, filozofii a obecněji ke všem platonizujícím filosofickým proudům byl podnícen snahou nalézt filozofickou základnu pro novou „racionální“ teologii, která by se vymezovala vůči aristotelismu a Hobbesovu nominalistickému myšlení. Angličtí platonici usilovali o dosažení rozumového objasnění a zdůvodnění svých náboženských názorů o smíření rozumu a víry, přestože jejich vlastní náboženská praxe se odvozovala od pietistické zbožnosti. Obhajovali koncepci „racionálního náboženství“, kterou přizpůsobovali zjeveným pravdám v Písmu, ale odmítali entuziasmus a iracionalitu, se kterou se setkávali v soudobém kalvinismu. Tím podstatně přispěli i k rozvoji hermeneutiky posvátných textů, kdy kritériem pravdivé interpretace se stala shoda jejich filozofických názorů s textem bible. Na rozdíl od deistů však považovali kategorii Zjevení za integrální a neoddělitelnou součást svého náboženského postoje.

Teologicko-filozofická tendence anglického platonismu byla motivována úsilím o uznání obecné platnosti jistých morálních a metafyzických názorů, lidské svobody opírající se o rozum, který byl pochopen jako „pravý“ (*recta ratio*). Základní kategorie této školy byly nejlépe objasněny v Morových pracích *An Antidote Atheism* (1652) a *The Immortality of the Soul* (1659), ale také v Cudworthových dílech *Treatise on True and Immutable Morality* (1731) a *The True Intellectual System of the Universe* (1678). V souvislosti s jejich koncepcí rozumu se jako ústřední ukázal předpoklad tzv. *obecných pojmů* (*notiones communes*), totiž předpoklad *vrozených ide-*

jí, který lze objasnit jako aplikaci platonizujícího apriorismu na teologii. To umožnilo uznání racionálního základu mnoha náboženství a náboženských směrů a sloužilo k popření zásadních odlišností mezi nimi.

Podobné pojetí teologie a filozofie, jaké měli cambridžští platonici, zastával i eytonský rodák Edward Herbert, lord Herbert z Cherbury (1583-1648), kterého lze považovat za myšlenkového otce a zakladatele anglického deismu požadujícího přirozené, rozumové náboženství.

IV

Herbert z Cherbury se narodil 3. března 1583 v Eytonu v Shropshire ve velšské aristokratické rodině. Studoval v Oxfordu, později však působil v královských službách jako velvyslanec v Paříži. Na svých cestách po Evropě se seznámil s předními intelektuály a filozofickými směry své doby. Ačkoli Herbert nebyl profesionálním teologem ani filozofem, je autorem mnoha historických, literárních a filozofických prací, přičemž nejvýznamnější je spis z roku 1624 *De veritate, prout distinguitur a revelatione, a verisimili, a possibili, et a falso*. S ním je tematicky spřízněno dílo *De causis errorum* (1645). Náboženské problematice se věnuje v *De religione laici* (1645), *De religione gentilium errorumque apud eos causis* (1663) a *Dialogue between a Tutor and His Pupil* (1768).

Herbert se domníval, že všechna náboženství mají svůj rozumový základ. Svě „přirozené (racionální) náboženství“ staví na úkolu prokázat, že existuje obecně lidská podstata křesťanských konfesí, ale i všech ostatních náboženství. Toto jádro, které je nezávislé na božím Zjevení, má potvrzovat pluralitu veškerých náboženských věr a praktik. Herbertovu náboženskou filozofii můžeme vnímat nejen jako reakci na poreformační situaci křesťanských církví, ale také jako koncepci rozumění zejména nově objeveným náboženským tradicím v koloniálních oblastech Anglie.

V samotném závěru práce *De veritate, prout distinguitur a revelatione, a verisimili, a possibili, et a falso*, ale i v *De religione laici* (1645) se objevuje charakteristika tohoto jádra všech věr a náboženských přesvědčení, kterou Herbert shrnuje do 5 základních a obecných pravd, resp. pojmů, jež se později v přeneseném významu staly nepsaným myšlenkovým základem deismu.

1. Existuje svrchovaný Bůh;
2. tento Bůh musí být uctíván;
3. v ctnosti a zbožnosti spočívá pravá bohoslužba;
4. veškeré lidské hříchy musí být odčiněny pokáním;
5. existuje život po smrti; na onom světě pak bude člověk za vše, co v pozemském životě vykonal, odměněn nebo potrestán.

Uvedených pět bodů podle Herberta přesně vystihuje celý věroučný systém nejen katolické církve, ale je obecným základem *každého* nábo-

ženství, což lze racionálně odůvodnit. Základních pět pravd tak vytváří *pravé náboženství*, které musí být každému přístupné a pro každého poznatelné. Člověk je rozumem nadaná bytost, která je schopna poznat tyto obecné pravdy, jež formují jeho náboženské přesvědčení jako náboženství rozumu (*religion of reason*).

Vše, co je v protikladu k těmto pěti základním bodům, je v protikladu k rozumu a je v tomto smyslu nutně falešné. Vše, co je „za“ rozumem, ale nikoli proti rozumu, může být tedy „zjeveno“. Dokladem tohoto „zjevení“, které má v Herbertově pojetí mnohem širší vymezení, než jaké je přisuzováno křesťanskému Zjevení, se stává tradice. Charakterizuje ji přitom tak, že vždy závisí na tom, kdo je jejím nositelem a kdo ji tvoří.

Metodologické zaštítnění své nábožensko-filozofické koncepce předkládá v práci *De Veritate*, kde vychází z toho, že existují (vrozené) obecné pojmy, na nichž se zakládají nutné pravdy. Domnívá se přitom, že základní podmínkou poznání skutečnosti není jenom to, jak se věci jeví, ale také to, že na základě těchto obecných pojmů máme schopnost soudit. Do lidského ducha jsou podle něj vepsány Bohem, ale nejsou to aktuálně, nýbrž jen *potencionálně vrozené pojmy*; opírají se o ně fundamentální pravdy metafyziky, totiž že Bůh existuje, že svět byl stvořen Bohem atd. Tyto pravdy jsou svou povahou srozumitelné každému *rozumnému* člověku, který má možnost poznat „přirozenost“ a „racionalitu“ metafyzické (náboženské) výpovědi.

Každý obecný pojem vyžaduje navíc další zpřesnění. Pod pojem „svrchovaný Bůh“ Herbert řadí další jeho kvality, mezi něž patří i tvrzení, že Bůh je příčinou veškerého dobra, že je počátkem i koncem všech věcí, že je věčný a dokonale moudrý. Herbertova filozofie se tím stává formou *přirozené teologie*, která se zakládá na analogii mezi lidskými hodnotami a boží přirozeností. V tomto smyslu by tedy platilo tvrzení, že to, co v nás existuje pouze ve své omezenosti, lze nalézt absolutně v Bohu.

V

Předpoklad *notiones communes* jako vrozených pojmů nezávislých na empirii spojuje Herberta z Cherbury s cambridžskými platonisty a činí z něj postavu inspirativní nejen pro stoupence anglického platonismu, ale především pro deisty Johna Tolanda, Arnolda Collinse, Matthewa Tindalla aj. Herbert z Cherbury se ve své filozofické reflexi náboženství, která je však stále *náboženskou filozofií*, filozofickou obhajobou nábožensky kladených pravd, pokoušel o to, co se později stalo charakteristické pro celé osvícenské úsilí, totiž nalézt skrytou jednotu subjektu v mnohosti, pluralitě i protichůdnosti forem. Jedná se o zdůrazňování racionálního základu tohoto úkolu, který se nutně dotýká i otázky Zjevení, což přenáší Herbertovo racionální náboženství do samotného centra křesťanské nauky. Otázkou, která se v této souvislosti nabízí, je, zda v případě racionálního náboženství, resp. deismu lze stále ještě hovořit o křesťanství opírajícím se o zá-

zraky a Zjevení. Odpověď je zřejmá již ze samotného pojetí racionálního náboženství, které kladlo jednotlivé víry vedle sebe a teprve na základě jejich srovnání určilo „pravé“ a „rozumové“ náboženství.

Zde je třeba zmínit i Herbertův příspěvek ke studiu dějin náboženství, kdy se mezi prvními – ne-li vůbec jako první – pokusil o systematické studium a komparaci mnoha podob náboženství „*comparative study of religion*“. Přestože srovnání vedl z předem stanovené pozice (5 uvedených ústředních obecných pojmů stojí v základu každého náboženství) a ve studiu neuvažoval o dějinném vývoji náboženského přesvědčení, je jeho příspěvek neprávem opomíjen a zasloužil by si komplexnější religionisticko-filozofické zhodnocení.

Herbert z Cherbury si ve svých dílech položil mnoho otázek, na které sám odpovídal jen částečně a které později rozpracovávali a s nimiž se kriticky vyrovnávali sami deisté. Vlastní základy deismu jsou však spojeny až s filozofií náboženství Johna Locka, která u něj ústí v ideu náboženské tolerance. Herbertův názor, že všechna náboženství jsou přirozená, protože jsou vytvořená lidmi, a jejich skutečný původ je tedy v lidské přirozenosti, znamenalo otevření cesty k bezpředsudečnému poznávání a chápání ostatních (mimoevropských) forem náboženství. Podle něho musí mít náboženství lidský původ a musí být vysvětlitelné odkazy k sekulárním silám a skutečnostem.

Přirozené, rozumové – podle deistů „pravé“ – náboženství se ve svém základu opírá o vymezení kategorie lidské přirozenosti, která se v osvícenství stala klíčovým pojmem pro vyjádření lidství. Přirozené náboženství tak bylo spojováno s přirozenou (vrozenou) lidskou zbožností, s inklinací k uctívání Nejvyšší Skutečnosti (Boha) a se schopností rozumu rozeznat jeho přítomnost v univerzu. Z těchto deistických hledisek pak vyplývala zásadní rovnost všech náboženství, která byla objasňována jako úpadkové formy původního přirozeného náboženství.

V deistické reflexi náboženství nešlo o radikálně skepticko-kritický přístup, jaký představovala pozdější filozofie Humova. Jednalo se spíše o její prvotní formativní fázi, kdy se tradiční křesťanská teologie proměnila v teologii racionálně filozofickou. Filozofické uchopení Boha a fenoménu náboženství již sice nebylo podmíněno výlučně křesťansko-teologickými věroučnými aspekty, jako tomu bylo ve scholastice, ale na druhé straně také stále ještě nebylo filozoficko-kritickým přístupem, který základní metafyzické a náboženské termíny objasňuje jako filozofický problém.

U deistů a jejich předchůdců ještě nelze hovořit o *filozofii náboženství* v duchu filozofie Davida Huma, ale mnohem spíše o tzv. *náboženské filozofii*. Avšak právě tato fáze, v níž šlo v podstatě o náboženské využití filozofické reflexe Boha a náboženských skutečností, znamenala významnou hermeneutickou reinterpretaci tradičního pojetí křesťanství, která podstatně ovlivnila vznik filozofie náboženství jako samostatné filozofické disciplíny.

TOMÁŠ NOVÁK

Trauma vytvořené rodiči

Přečtěte si úryvek rozhovoru psychologa(P) s dítětem (D). Poté se pokuste odhadnout, jakému problému dítě čelí.

P: Říkáš, že máš z tatínka strašný strach, opravdu je to tak?

D: Mám z něj hrozný strach, protože mě řezal jak žito. Vždycky vzal řemen a mlátil mě hlava nehlava.

P: Hm. To je divné, to rodiče obvykle nedělají.

D: On to ale dělal a maminku taky bil. Strašně ji bil.

P: Taky řemenem?

D: Ne, ji řemenem ne. On má ale strašnou sílu v rukách. Bil ji pěstí, mlátil ji do hlavy, až jí tekla krev z nosu. A měla potíže s uchem.

P: On tě bil vlastně podobně jako maminku? Nebo to bylo ještě víc?

D: Asi podobně. Když mě zbil, tak mi vyhrožoval, že mi ještě dá. Mohl mě zabít a maminku taky tak.

P: Počkej, to snad ne.

D: Klidně se to mohlo stát. A bil mě nejen doma, ale i u babičky. Tam mě odvedl.

P: Odvedl, to tě tam táhl?

D: Ano táhl, protože jsem s ním nikam jít nechtěla a nechci. Já nechci, aby mě jen bil a kopal do mě.

P: I kopal?

D: Ano, kopal do mě. Když jsem byla malá.

P: My jsme ale zamluvili to, že jste byli také u babičky. Ta je asi alespoň trochu hodnější než tatínek.

D: Není vůbec. Je zlá. Nadává mi a nemluví se mnou, aby mě potrestala.

P: Počkej, jak může naráz nadávat a nemluvit?

D: Ona mi napřed nadává, že jsem blbá, zlá, že nic neumím a říká o mně, že jsem bastard. Když se vynadává, tak zmlkne. Ona je strašně zlá.

P: Kdyby bylo jen po tvém, chceš se s tatínkou vidět nebo ne?

D: To rozhodně nechci. Já ho už nikdy nechci vidět. Já vlastně už ani tatínka nemám. Pro mě je to cizí člověk, který vynucuje styk. A nikdo mě k tomu nenavádí. Je to moje rozhodnutí a v žádném případě nechci ani k babičce.

P: Viš, děti ale takhle obvykle nemluví. I když jsou třeba na tatínka naštvané, přece jen ho takhle moc neodmítají.

D: Já ho odmítám, nepovažuji ho za svého tatínka a nechci ho vidět. A nechci s ním chodit, i když mě maminka nutí, abych s ním šla. Tak já prostě nechci. Nechci, aby mi něco nosil. Protože, když mi něco donese, tak jsou to hnusné věci. Nechci, aby za mnou chodil, nechci vidět babičku

a nechci ani vidět jejich psa. A taky nechci, aby mi ukazoval fotky z minulá, když jsem byla malá.

P: Co ti přinesl, že to bylo hnusné?

D: Třeba knížky, které mě vůbec nebavily, nebo brusle k vánocům, a já bruslit nechci.

P: Co na to říká maminka?

D: Pláče a prosí mě, abych s ním šla. Že se jinak bude mstít, zas nás udá u soudu a budeme muset platit pokutu.

Pokud nad textem uvažujete o syndromu týraného dítěte nebo o domácím násilí, máte do jisté míry pravdu. Leč jen tak jak mívalo pravdu v paměti anekdot známé Rádio Jerevan. Jisté je, že v rozhovoru šlo o syndrom a dítě je svým způsobem psychicky týráno. Rozhovor ovšem ilustruje tzv. trauma zavrženého rodiče. Důraz na slově rodiče je důležitý. Zavrhnout lze jak otce tak i matku. Mechanismus vzniku syndromu je stejný. Dítě se v zátěžové, rozvodové či rozchodové situaci identifikuje s jedním z rodičů. Vcítí se do jeho postojů vůči druhému rodiči. To ostatně není příliš těžké neboť platí Kiplingovo: „Jsem jedné krve, ty i já.“ „Přijímaný“ rodič často stav podporuje podáváním různých nových a nových informací, jež nemusí být vymyšlené. Bývají jen afektivně zkreslené. Je ovšem možné, že jen dává mimoslovně najevo sympatie podporujícímu dítěti. Tím jeho podporu pozitivně posiluje.

Americký psycholog R. Gardner formuloval 8 typických projevů syndromu zavrženého rodiče:

1. Výčet špatného chování rodiče odmítaného. Popis bývá přehnaný a další indicie zmíněnému chování neodpovídají.
2. Slabé zdůvodnění odmítání. Nemusí jít jen o situaci srovnatelnou s úvodním rozhovorem. Stačí když bude dítě tvrdit: „Nechci s ní (ním), protože mě to nebaví. Kupuje mi zmrzlinu a tu já nemám rád.“
3. Jeden z rodičů je popisován jako vzorný a druhý jako padouch. Někdy se ovšem stane, že se dítě na „padoucha“ pěkně usměje, jako by naznačovalo: „Nesmíš brát vše tak docela vážně.“ Ale pak pokračuje ve svém partu.
4. Pocit vlastního rozhodnutí v odmítnutí. Matka z úvodního dialogu zcela jistě před otcem dceru přesvědčovala, aby s otcem šla. Dokazuje to snad jen tvrzení „slova jsou jen slova“ a fakt, že většinu informací získáváme neverbálně.
5. Absolutní podpora jedné strany v rodinném sporu. Jako by ztráta jednoho z rodičů byla parakompenzována totálním ztotožněním s rodičem druhým.
6. Nejsou přítomny žádné pochyby o správnosti postupu ani náznaky pocitů viny vůči zavrženému. Jeho ztráty nejsou dítětem vnímány. Jeho snaha navázat či zlepšit kontakt je v lepším případě vnímána ja-

ko obtěžování. V horším případě jako intrika. (Když neotevřeme, tak zvoní schválně na zvonek tak dlouho a hlasitě až si toho sousedé všimnou a pomlouvají nás.)

7. Informace od druhého rodiče jsou posléze vnímány a předkládány jako vlastní prožitky.
8. Nepřátelství se rozšiřuje na další příbuzné, známé ze strany zavrženého rodiče. I jim jsou připisovány záporné projevy.

Lež se zde dokonale maskuje za pravdu. Masky bývá věrohodná. Tlak na zavrženého rodiče absolutní, takže i on může udělat v popsané situaci chybu. Ta je pak řádně zveličena. Celek je posléze možno odít do slušivého demokratického kabátku, odvolat se například na Chartu práv dítěte schválenou OSN a parafovanou ČR. Ta zcela správně zaručuje dítěti právo na to, aby bylo ve věcech, jež se ho týkají, tázáno a jeho názor aby byl brán vážně. Plynoucí čas situaci výrazně zhoršuje. Nevynutitelnost nebo problematická vynutitelnost soudních rozsudků ji konzervuje. Nápravu vidí R. Gardner výhradně v odebrání dítěte rodiči, v jehož péči syndrom vznikl, a jeho předání na určitou dobu do péče specializovaného zařízení zaměřeného na odstranění následků této varianty „mytí mozku“. Tam by s dítětem měl navázat kontakt druhý rodič a po čase jej převzít do své péče. Americká praxe ukazuje, že to možné je. Jak Američané dosáhnou toho, aby druhý rodič kladl v dané situaci důraz na pozitivní a na to neproblémové, aby se před dítětem nehájil, nevysvětloval mu intriky protistrany a jedno odmítání nenahrazoval idejemi opačnými v u nás dostupných pramenech popsáno není. Jisté ovšem je, že 4. 6. 2004 bylo v Říčanech u Prahy otevřeno léčebné zařízení zaměřené na nápravu syndromu zavrženého rodiče. Zřizovatelem je občanské sdružení spjaté s jednou ráznou otcovskou organizací. Personální obsazení ani terapeutické postupy pokud vím doposud publikovány nebyly. Dále je známo, že předseda soudcovské unie v tisku přislíbil proškolení soudců o tomto syndromu. V neposlední řadě je známo, že ČR bude v relativně dohledné době čelit řadě žalob u soudu pro lidská práva ve Štrasburku. Jejich podstatou je, že soudy nedokázaly vynutit naplnění rozsudku o styku dítěte s rodičem do jehož péče nebylo po rozvodu svěřeno.

Na rozdíl od dětí postižených popsaným traumatem nevidíme situaci černobíle. Na rozvodu a následných sporech mívají svůj díl viny obě strany. Dítě je pak tak či onak mezi mlýnskými kameny konfliktu. Praxe i klinická zkušenost ukazuje, že sice pomalu leč jistě roste počet otců nejen schopných, ale i rozhodnutých pečovat po rozvodu o své děti. Zdaleka jim nestačí být plátcí alimentů a tatínky na (každou druhou) neděli. Kdyby to vše vedlo jen k zvýšení intenzity bojů o děti s rizikem traumatu zavrženého rodiče, byla by to tragédie.

Riziko obdobných tragédií neodstraní žádná výuka. Kvalitní výukou je možné zajistit, aby absolventi škol, které kvalifikují k přijetí na pracovní místa v rámci široce pojeté péče o děti, znali a dokázali poznat zmíněnou traumatizaci a dovedli z ní vyvozovat důsledky.

Bez komentáře možno dodat, že v Anglii trauma zavrženého rodiče prakticky neznají. Neznají ovšem ani tzv. opakovaně neuskutečněný styk oprávněného rodiče a dítěte. Po pravomocném rozsudku, k němuž se tamní soudy dopracují podstatně dříve než naše, může zmíněná kolize nastat jen jednou. Po druhé zasahuje soudní vykonavatel. Po třetí by byla na řadě citelná pokuta. Kdyby nepomohla, následoval by trest odnětí svobody. Pravda, nepříliš dlouhý; nicméně i krátký trest stačí k předání dítěte do péče druhé strany. Je to tvrdé, leč britské právo lze stěžejně obviňovat z nespravedlnosti a nedemokratických praktik. Spíše zná své Papenhaimské.

Peter Weibel, Virtuelle Welt: Sprach-Welt, 1992

Náš rozhovor**Převážně vážně o výchově,
učitelské profesi etc.
s pedagogem
prof. Josefem Maňákem**

Letos zjara (3. března 2004) jsi v plném pracovním nadšení oslavil své osmdesátiny. Jako čerstvý a viditelně neopotřebovaný reprezentant biblického věku máš již nejen právo, ale povinnost dělit se o své zkušenosti, mladším kolegům radit (i poučovat je) – prostě rozdávat moudra. V čem spatřuješ nejcennější devizu svého celoživotního usilování, která by měla být čtenářům naší revue sdělena?

Navádíš mě, abych rozdával moudra, ale to přece nejde, neboť k moudrosti se každý musí propracovat sám, můžeme jen zprostředkovávat vědění nebo posloužit příkladem, což oba celý život děláme, je to naše profese. O své zkušenosti a poznání se ovšem starší člověk dělit rád, poněvadž se bláhově domnívá, že to může být pro mladší generaci poučení. Ve starší člověk víc myslí na své zdraví, většinou je to ovšem už pozdě, protože se objevují různé neduhy. Tož snad zkušenosti z tohoto soudku by mohly být někomu užitečné. Zdraví je předpokladem dobrého životního pocitu, podmínkou přiměřených aktivit, ale to dobře věděli už staří Řekové, a proto doporučovali žít podle přírody (*homologúménos te fyzei zén*). Problém je však „jen“ v tom rozhodnout se, že budu soustavně o svůj zdravotní stav pečovat, a toto rozhodnutí nekompromisně dodržovat. Většinou k tomu člověk potřebuje nějaký impuls. Já jsem kdysi dávno viděl, jak jeden můj kolega měl potíže se zavazováním tkaniček u bot. Umínil jsem si, že tak nesmím dopadnout a začal jsem pravidelně každé ráno cvičit. Kvůli propagaci uvádím, že jeden ze cviků je též stoj na hlavě. Podobně se dá udržovat také optimistická nálada a chut stále poznávat nové věci a snažit se být nějak užitečný, pomáhat. Životní pohoda následně vede k radosti ze života,

umožňuje těšit se i z drobných věcí a prožitků.

*S českou pedagogikou je tvoje jméno spojeno téměř půl století. S nejuvěšším ohlasem u odborné veřejnosti se setkaly zvláště tvoje spisy z oblasti teorie vyučování, která je tvoje doménou. V loňském roce vyšla pod názvem *Výukové metody* zatím poslední tvoje monografie, která vznikla za spoluautorství bývalého našeho společného žáka a spolupracovníka prof. Vlastimila Švece. Přinášá nové pohledy na jeden ze základních nástrojů učitelské výbavy. I když metodická „výzbroj“ sama o sobě ještě nezaručuje úspěšnost učitelovy práce, přece jen znalost širokého spektra jejích druhů a dovednost zvolenou metodu variovat zakládá profesní potenci učitele. Co tě vedlo k tomu, že ses k tomuto „svému“ tématu znovu vrátil a inovoval a aktualizoval dřívější své názorání na tento segment didaktické problematiky?*

Problematika výukových metod mě zaujala už jako mladého učitele. Byl jsem zdravě ctižádostivý, chtěl jsem totiž být dobrým učitelem, ale v padesátých letech nebyla k dispozici literatura, z níž bych se mohl poučit. Obsáhlou příručku o metodách jsem napsal, když jsem působil na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci v roce 1967. Spis měl úspěch, ale k jeho přepracování jsem se dostal až nyní, na sklonku své profesní dráhy. Základní koncepce výukových metod se nemusela měnit, jen se prohloubila s důrazem na vázanost metod se systémovým pojetím didaktiky a výukového procesu. Je to jakási děkovaná splátka mému učitelování. Shrnujím své poznatky, konfrontoval jsem s nejnovejší světovou literaturou a přizval k tomu svého kolegu prof. V. Švece. Spolu jsme se pokusili nabídnout podnět a příklad studujícím učitelství, ale též zkušeným praktikům, aby i v této oblasti edukační práce tvořivě hledali a experimentovali. Správná je vždy cesta kupředu, k novým cílům. To platí obecně, zvláště zřejmé je to ve vědecké práci.

Na Pedagogické fakultě naší alma mater bylo v červenci minulého roku ustaveno Centrum pedagogického výzkumu, které má ko-

ordinovat vědeckovýzkumné aktivity na fakultě. Je signifikantní, že jsi byl jeho vědním pověřen právě ty, který jsi svoji vědeckou práci stavěl vždy v první řadě na výzkumu. Jedním z ambiciózních projektů tohoto Centra je příprava edice Slovníku pedagogické metodologie, jehož koncepci a strukturu jsi připravil v kooperaci s profesory Štefanem Švecem z Univerzity Komenského v Bratislavě a Vlastimilem Švecem z Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně. Protože jsi mě pozval též ke spolupráci na tomto Slovníku (ale nejen proto), zajímaly by nás – čtenáře revue, jak a kdy se zrodila myšlenka vytvořit takový slovník a která kritéria jste preferovali při výběru hesel, aby bylo možno udržet rovnováhu mezi jejich počtem a rozsahem finální podoby Slovníku.

Idea výzkumného pracoviště na fakultě se zrodila již v období Pražského jara, kdy z její inspirace vznikla *Laboratoř pro pedagogický výzkum*. Avšak její činnost byla brzy ochromena, dále přežívala jen formálně. Oživena byla v roce 1990 jako *Laboratoř pro výzkum výchovy a vzdělávání*, ovšem nepodařilo se zajistit ji personálně. Teprve v roce 2003 zásluhou nynějšího děkana doc. V. Mužíka byla zprovozněna a vybavena personálně jako *Centrum pedagogického výzkumu*. Připomínám historii Centra, neboť tím chci naznačit, že toto dlouholeté úsilí představuje silný potenciál a zdroj nynějších snah, který pracovníky Centra mobilizuje, aby prokazovali nezbytnost tohoto zařízení na fakultě. Já jsem nejen jeden z původních iniciátorů (kromě B. Blížkovského, F. Holešovského a S. Kučerové), ale i pamětník, tož považuji za velkou poctu a důvěru, že jsem byl pověřen, abych činnost Centra nastartoval. Naše cíle odpovídají přetlaku nakupe- ných problémů – chtěli bychom hlavně přispět k zvýšení vědeckého potenciálu fakulty. Zatím se zaměřujeme především na podporu oborových didaktik a doktorandského studia. Naše činnost je různorodá i pestrá, např. každý čtvrtek pořádáme odborné semináře, na něž zveme naše i zahraniční odborníky. Vydáváme *Bulletin Centra pedagogického výzkumu*, založili jsme edici pedagogického výzkumu (v tisku je první svazek), jsme zapojeni do našich i zahranič-

ních projektů, výzkumů a grantů. Dokončujeme zmíněný rukopis *Slovníku pedagogické metodologie*. Při jeho koncepci jsme vycházeli z potřeb našich doktorandů, má sloužit pro rychlou orientaci, ale nemá zcela vyčerpávat danou problematiku, protože pro hlubší studium je k dispozici bohatá literatura, na niž hesla odkazují.

Jsi ochoten prozradit i to, o čem v současnosti přemýšlíš a kterým směrem bys chtěl orientovat aktivity Centra pedagogického výzkumu?

Hlavním mým úkolem v současnosti je jeho stabilizace, neboť do povědomí vědecké komunity univerzity i odborné veřejnosti se Centrum může dostat jen prostřednictvím svých kvalitních výsledků. Chtěli bychom pokračovat v nastoupeném trendu, stát se uznávaným konzultačním střediskem na fakultě, hlavně však hodláme realizovat vlastní výzkumy, ale též participovat na vhodných projektech v oblasti pedagogických věd. Rozvíjíme spolupráci s našimi psychology, oborovými didaktiky i s odbornými pracovišti u nás i v zahraničí. Do Grantové agentury České republiky jsme podali žádost o grant na projekt *Obsahová dimenze kurikula základní školy*, chtěli bychom jeho řešením posílit transformaci naší školy na jednom z citlivých míst. Kromě toho já i spolupracovníci máme své individuální vědecké plány a publikační záměry, které uvedené cíle Centra jednak doplňují, jednak překračují. Jsme opravdu plně vytíženi, ale nechybí nám ani elán, ani odhodlání své úkoly plnit.

V jaké perspektivě vidíš vývoj pedagogiky jako humanitního a sociálního vědního oboru? Neměla by usilovat o posílení interdisciplinárních vazeb a intenzivněji exploatovat ostatní humanitní obory?

Tvá otázka míří k problematice, která mě stále víc zaměstnává, protože na konci své profesní dráhy si intenzivněji uvědomuji, že veškeré naše snažení je jen dílčí částí celkového pohybu společnosti a že i malý úspěch závisí na mnoha okolnostech, faktorech, podmínkách, vlivech a kontextech, ale i náhodách a na přízni štěstý. Až společnost

dospěje k bodu obratu, většina lidí pochopí, že má-li lidstvo zvládnout svůj další osud v linii udržitelného rozvoje, musí se společnost víc zajímat o životy svých členů, pomáhat jim v jejich orientaci, humanizaci, v kultuře žití, podporovat jejich spolupráci a vzájemné respektování. Toto záměrně pomáhající zaměření je edukace, výchova a vědeckým reprezentantem – pedagogika. Z toho plyne nutnost, co ty již dlouho realizuješ v uměleckových oblastech – koordinace, spolupráce, mezipředmětové vazby, interdisciplinarity. K pochopení této nezbytné orientace mají však někteří odborníci a veřejní pracovníci ještě dost daleko, jak je zřejmé z diskusí nad *Rámcovým vzdělávacím programem*. Avšak jinudy cesta do budoucnosti nevede. Já mířím ještě dál, oslovila mě totiž myšlenka konsilience, nezbytnost sjednocení přírodních a humanitních věd, protože čím dál tím více se prokazuje, že veškerá příroda tvoří jednotu. Uznávám ovšem, že cesta od této teoretické koncepce k jejímu praktickému ztvárnění bude ještě předlouhá. Proč však hledání této perspektivy ve vědě i praxi nepodporovat? Proto jsem též pevně přesvědčen, že všeobecné uznání a podpora pedagogiky určitě přijde. Snažím se tomuto trendu aspoň trochu pomáhat.

Již dlouhá léta jsi věrným čtenářem univerzitní revue a z našich diskusí vím, že ji vždy pročítáš se zájmem a velmi pozorně. Mohl

by ses s její redakcí podělit o své čtenářské dojmy a vyslovit i svůj hodnotící postoj?

Revue *Universitas* je mi blízká svou koncepcí, inspirující úrovní a také tím, že mě s přehledem informuje o odborném dění na univerzitě. V době svého působení v *Audiovizuálním centru univerzity* jsem při tvorbě výukových pořadů měl příležitost podrobněji se seznámit s některými pracovníky univerzity. Od té doby mám velkou úctu k tvůrčí práci mnohých kolegů a kolegů na fakultách. Poučil jsem se a jsem přesvědčen o tom, že jestliže dobře pozorujeme, můžeme kolem sebe vidět vynikající odborníky, kteří jsou pro nás příkladem a výzvou, abychom se jim snažili vyrovnat. *Universitas* ve mně tento pocit posiluje, protože mi mimo jiné právě vhodné příklady k následování poskytuje. Oceňuji též, že přináší mnoho aktuálních informací z různých oborů, takže se mohu stále učit. Mám jisté zkušenosti z redakční práce (byl jsem deset let šéfredaktorem časopisu *Komenský*), proto vysoce oceňuji tuto záslužnou činnost a přeji celé redakci *Universitas* i nadále hodně úspěchů.

Za redakci revue Universitas Ti srdečně děkuji a přeji, aby se Ti podařilo všechny projekty zdárně zrealizovat a dokončit.

Rozhovor inicioval a vedl
Vladimír Spousta.

■ **Pochopení dosáhne částo dále než rozum.**

■ **Naše znalosti jsou souhrnem toho, co jsme se naučili, a toho, co jsme zapomněli.**

Marie Ebner von Eschenbach

Významné osobnosti naší univerzity

Výročí slavisty, folkloristy, literárního vědce: Jiří Horák (1884-1975)

V roce 2004 vzpomínáme 120. výročí narození vynikajícího českého slavisty, literárního vědce-komparatisty a folkloristy, ale také politika a diplomata Jiřího Horáka (narodil se 4. 12. 1884 – zemřel 14. 8. 1975), profesora Masarykovy univerzity v Brně a Univerzity Karlovy, akademika ČSAV (1956), v letech 1957-1964 ředitele Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV.

Benešovský rodák se za první republiky i později zásadním způsobem podílel na budování humanitních věd, zejména slavistiky a srovnávacího studia literatury a folkloru. Jeho hvězdná akademická dráha ukazuje na šíři jeho zájmů: v letech 1919–1922 byl docentem srovnávacích dějin slovanských literatur na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, pak mimořádným profesorem na brněnské Masarykově univerzitě (1922 až 1926) a od roku 1927 řádným profesorem Univerzity Karlovy – při tom všem se stal budovatelem Státního ústavu pro lidovou píseň, Národopisné společnosti československé, Slovanského ústavu a slavistických pracovišť v Praze a Brně, Matice české a dalších institucí. Jeho velkým inspirátorem byl T. G. Masaryk, který mu ukázal cestu k poznávání Ruska zejména svým původně německy napsaným dílem *Rusko a Evropa* (Jiří Horák měl ostatně Ivi podíl na české podobě této erbovní knihy české rusistiky). Za války byl za protinacistický odboj vězněn, po roce 1945 se stal československým velvyslancem v Moskvě.

V meziválečném období patřil k několika českým a československým slavistům světového jména. Na počátku jeho vědecké dráhy stojí zájem o ruskou literaturu a ruské duchovní proudy. To dokládají jeho studie *Tolstoj a Slovanstvo* (1929), *Masaryk a Dostojevskij* (1930), *Bratři Karamazovi* (1930), *Ivan Segejevč Turgenjev* (1932), *Maxim Gorkij* (1936) nebo esej *Očima Východu*. V přednášce *O srovnávacích ději-*

nách literatur slovanských, kterou přednesl na Sorbonně roku 1937, hájí – jako jeho slavističtí kolegové Frank Wollman a Matija Murko – celistvost literatur a kultur, i když v duchu Masarykova realismu současně ukazuje, že není jednotného Slovanstva, ale že jsou jednotlivé slovanské národy. Jeho literárněvědné studie byly pak shrnuty do svazku *Z dějin literatur slovanských* (zahrnují také práce o vztahu českých spisovatelů k jiným slovanským literaturám, studie polonistické a práce o jeho univerzitním předchůdci Janu Máchalovi a o slovinském filologu Matiju Murkovi). Mluví tu o „vzájemné závislosti literatur slovanských“. Odmitá tezi o pouhé imitativní povaze Slovanů a ukazuje na příkladu polského romantismu, ruského románu a české hudby duchovní genezi Slovanů a také to, že svými myšlenkovými podněty inspirovali evropskou civilizaci (tzv. etický realismus, česká reformace, ruský a polský mesianismus apod.)

V době ohrožení republiky vychází jím redigovaný svazek *Slovanská vzájemnost* (1938), kde mezi autory najdeme taková jména jako Matija Murko, Frank Wollman, Julius Heidenreich-Dolanský, Josef Páta, V. A. Francev (který svou knihovnu odkázal tehdejšímu Slovanskému semináři Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně), Karel Krejčí. Marjan Szyjkowski či Albert Pražák. V paměti vědců, ale i širokého kruhu čtenářů zůstávají jeho *Pohádky a písně Lužických Srbů* (1959). Na prvním sjezdu slovanských filologů v Praze roku 1929 vystoupil Jiří Horák s tezí o prioritě soustavného studia mezislovanských vztahů.

Horákovy dílo je doceněno zčásti v druhém svazku reprezentativních dějin české slavistiky (*Česká slavistika*. Od počátku 60. let 19. století do roku 1918, vydal Historický ústav AV ČR roku 1997, autoři: Milan Kudělka, Zdeněk Šimeček, Vladislav Štastný a Radoslav Večeřka), zčásti ve fundamentální práci Slavomíra Wollmana vydané slovensky v Bratislavě *Porovnávacia metóda v literárnej vede* (1988). Ani na počátku 21. století neztrácí Horákovy dílo nic na své přitažlivosti a inspirativnosti: ve svém apelu k poznávání specifčnosti slovanských kultur, v jejich střízlivě věcném posouzení

i v jejich soustavném začleňování do širších souvislostí evropských a světových.

I. POSPÍŠIL

Doc. PhDr. Ferdinand Kratina – výročí úmrtí

Před šedesáti lety 14. 12. 1944 zemřel v Brně Ferdinand Kratina, významný člen brněnské psychologické školy, jejímž centrem byl Psychologický ústav FF MU v období mezi první a druhou světovou válkou. Byl čelným reprezentantem české celostní a tvarové psychologie. Narodil se 7. 5. 1885 v Brně, po maturitě na klasickém gymnáziu studoval v letech 1903–08 na KU němčinu a franštinu, filozofii a psychologii. V dalších letech ještě absolvoval studijní pobyty v Mnichově a v Paříži. Od r. 1908 působil s přerušením první světové války jako profesor na různých středních školách, nejdéle na Slovanském gymnáziu v Olomouci (1921–1934). Radě studentů přispěl v řešení studijního zaměření i v životních záležitostech. Sledoval kulturní dění a napsal řadu recenzí do denního tisku. Byl politicky aktivní jako přesvědčený demokrat a člen Strany práce dr. Stránského. V roce založení Psychologického ústavu FF MU 1926 podal disertační práci na téma *Problém o podvědomí duševna v soudobé psychologii*. Od té doby se datuje jeho spolupráce s Psychologickým ústavem prof. Rostohara. Krátce po studijním pobytu v Lipsku u prof. F. Kruegera v roce 1930/31 se roku 1933 habilitoval na základě práce *Eidická vloha u mládeže* a na FF MU pak jako docent přednášel. Kromě toho učil také na tehdejší Škole vysokých studií pedagogických a v Pedagogické akademii. Byl členem redakčního kruhu časopisu *Psychologie*, vydávaného v Brně, a přispíval do řady dalších odborných časopisů. Na rozdíl od experimentálního zaměření Rostoharova ústavu Kratina směřoval více k syntetickým pracím. Jeho studie z celostní a tvarové psychologie vyjadřují osobité názory a vyznačují se vytříbenými formulacemi. V pojetí celosti se lišil od prof. Rostohara. Zájmem o problematiku osobnosti rozšířil akční radius brněnské

psychologické školy. Ve spise *Osobnost* (1941) podal hutnou charakteristiku statické i dynamické struktury: „*Osobnost je neměnná ve struktuře dědičných vloh a v průběhové periodicitě. Vývoj přináší změny a obohacuje osobnost, ale zároveň ji zpevňuje. Nové není jen mechanicky připojováno k dřívějšímu, nýbrž musí se dostat do rovnováhy s celkem osobnosti. Nové často rovnováhu ruší, vznikají vnitřní napětí a konflikty ... Ale každá normální osobnost má dar duševní rovnováhy, schopnost napětí vyrovnávat. Tak se jeví osobnost jako vyrovnatelka a uchovatelka rovnováhy. Z retrospektivního hlediska je osobnost pohyblivou rovnováhou, neboť rovnováha se stále a stále obnovuje.*“ Kratinova učebnice *Psychologie*, vydaná r. 1947, se vyznačuje osobitou koncepcí a exaktností zpracování. Byl jedním z hlavních spolupracovníků třídílné *Pedagogické encyklopedie* (Praha 1938, 1939, 1940). Prof. J. V. Musil (PŮ Olomouc) spočítal, že připravil 73 hesel, zejména z obecné psychologie a psychologie osobnosti. Heslo o F. Kratinovi napsal prof. J. Uher. Vzpomínku jeho dcery V. Kratinové zařadil *Sborník k 60. výročí časopisu Psychologie* (Brno, PSŮ AV 1995); tamtéž poukázal J. Viewegh ve svém bystrém postřehu na „paradox osamocení“ v životě a díle Ferdinanda Kratina.

J. ŠVANCARA

Sto deset let od narození J. L. Fischera

Josef Ludvík Fischer patří k velkým osobnostem české filozofie a je jedním z mála, jehož dílo mělo i mezinárodní ohlas. Lze ho považovat za jednoho ze zakladatelů českého strukturalismu a funkcionalismu, i když jeho pojetí skutečnosti bylo svérázné a více než pozdější strukturalismus bralo ohled na kvalitativní stránky skutečnosti.

J. L. Fischer se na rodil dne 6. 11. 1894 v Praze. Gymnaziální studia strávil v Českých Budějovicích a v Třeboni, kde maturoval. Na Filozofické fakultě Karlovy univerzity začal studovat češtinu a němčinu, ale brzy se jeho pozornost obrátila ke studiu filozofie. Doktorem filozofie se stal roku

1919. Byl zaměstnán ve vědeckých knihovnách v Praze, Brně a Olomouci. V roce 1927 se habilitoval u prof. I. A. Bláhy v Brně ze sociologie a jako soukromý docent začal přednášet. Docenturu si v roce 1930 rozšířil i na dějiny filozofie a od roku 1931 byl vedoucím filozofického semináře na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Mimořádným profesorem se stal roku 1935, řádným v roce 1945. (To však bylo až po návratu z Holandska, kde v exilu strávil léta II. světové války.) V témže roce se stal děkanem Filozofické fakulty v Brně, roku následujícího byl rektorem Univerzity Palackého v Olomouci (až do r. 1949). Na její filozofické fakultě přednášel do roku 1957, v letech 1957–1960 opět v Brně. Toho roku byl penzionován. V roce 1968 byl reaktivován a v Olomouci učil až do roku 1970. Zemřel v dne 17. 2. 1973 v Olomouci.

Fischerův zájem zahrnoval všechny filozofické obory. Po počátečním nadšení pragmatismem formuloval Fischer ve 20. a 30. letech svou „skladebnou filozofii“. Ze systematického díla, které jí chtěl věnovat, napsal pouze *Základy poznání* (1931), na ontologii a axiologii už nedošlo. Bylo tomu zejména proto, že Fischera zaujaly současné společenské jevy, které popsal především v roce 1933 v knize *Krise demokracie*. V ní aplikoval své strukturální pojetí na společenskou skutečnost. Společnost a kultura mu byly vrcholem hierarchie světa. Snažil se zachytit rozporné aspekty společnosti („princip záchovný“ a „princip rozvojný“) a kritizoval kapitalistickou společnost jako společnost vyrůstající na základě evropského mechanicismu v pojmání světa a vedoucí k odcizenosti člověka. V tomto smyslu Fischer spojoval své naděje do budoucnosti spíše se socialismem, i když to zdaleka nebyl socialismus marxistického typu. K tématu krize evropské kultury se Fischer vracel opakovaně i po válce, stejně jako k tématu strukturálního a funkcionálního uspořádání světa. Do filozofie poválečné se kromě svými statěmi zapsal provokující monografií *Sokrates nelegendární* (1965, 1970, 1994, angl. 1969).

I. HOLZBACHOVÁ

Čtyřicet let od úmrtí prof. MUDr. Josefa Kohouta

Univerzitní profesor MUDr. Josef Kohout se narodil v Plzni 28. dubna 1898 jako páté z osmi dětí inženýra Škodových závodů. Otec mu zemřel v r. 1916. Po maturitě byl J. Kohout odveden a jako voják se zúčastnil první světové války, odkud se vrátil až v prosinci 1918. V únoru následujícího roku se dal zapsat na pražskou lékařskou fakultu. Záhy byl však povolán opět k vojenské službě, kterou vykonával zprvu v Praze, později v Pohořelicích u Brna. Díky tomu (a také tomu, že lékařská fakulta v Praze byla přeplněna) začal v roce 1920 studovat Lékařskou fakultu MU. Brzy začal pracovat na nově budovaném Ústavu pro soudní lékařství vedeném prof. MUDr. Františkem Berkou – od r. 1923 jako demonstrátor, od 1. prosince 1925 jako asistent. Byl iniciátorem knižního vydání přednášek prof. Berky *Soudní a úrazové lékařství*; jednalo se o jeden z prvních pokusů o vydání učebního textu tohoto oboru. Již jako posluchač Lékařské fakulty publikoval samostatné statě v časopisech *Praktický lékař* a *Časopis lékařů českých*. Dne 26. listopadu 1926 byl promován a pokračoval v práci na Ústavu

soudního lékařství ve funkci asistenta. Při budování ústavu se zasloužil zejména o sbírku zbraní, přičemž mu pomáhal starší bratr, který sloužil ve vysokých vojenských funkcích a zprostředkoval získání mnoha exponátů. Pokračoval v publikační činnosti, zejména ve *Zprávách lékařské fakulty*. V roce 1932 se v Olomouci oženil s Blaženou Jílkovou a trvale se usadil v Brně. Dne 18. června 1934 byl habilitován. V době II. světové války pracoval i jako závodní lékař Rosicko-oslavanských dolů v Zastávce u Brna. Dne 1. října 1945 byl jmenován profesorem a dne 17. září 1946 přednostou ústavu. Po prověrkách v roce 1958 byl ve funkci přednosty ústavu jen trpěn, protože se jeho názory na postavení soudního lékařství lišily od těch, které vyžadoval tehdejší režim. Začátkem roku 1962 byl z vedení ústavu odvolán s odůvodněním, že se zhoršuje jeho zdravotní stav. Doopatrován svou manželkou zemřel 6. července 1964 v Brně, kde je také pochován.

Prof. Kohout byl autorem více než 30 publikací pojednávajících o postavení lékaře u soudu, o poplašných zbraních, o střelných poraněních obličejů, o zdravotní způsobilosti řidičů motorových vozidel, o úrazech motorovými vozidly, o pojmu invalidity, o zkouškách na alkohol, o lékařském vysvědčení a o dalších soudnělékařských problémech. Byl autorem několika kapitol v celostátních skriptech, přednesl mnoho osvětových přednášek pro veřejnost, podnikl řadu zahraničních cest. Byl čestným členem Československé lékařské společnosti J. Ev. Purkyně a členem Mezinárodní akademie soudního a sociálního lékařství v Bruselu, obdržel čestnou cenu časopisu *Praktický lékař* a cenu Spolku lékařů českých v Brně jakož i řadu vyznamenání československých dobrovolců a branných organizací. Své morální krédo formuloval v roce 1948 slovy: „Vážil jsem si politiky dobrého srdce a spravedlnosti všude, ve všem a proti všem, a podle toho jsem se snažil vždy ve svém životě se řídit. Nadto jsem vždy cítil s naším drobným lidem a snažil jsem se mu pomáhati ve všech jeho životních strastech a potížích.“

J. KOHOUT, M. KOHOUT

Ke stému výročí narození prof. Františka Holešovského

V listopadu 2004 uplyne již 100 let od narození JUDr. et PhDr. F. Holešovského, DrSc., jehož jméno je úzce spjato s Masarykovou univerzitou – s její Pedagogickou fakultou, kde působil jako profesor pedagogiky v letech 1965–1970, kdy odešel do důchodu. V povědomí odborné veřejnosti je Holešovský zapsán jako průkopník teorie ilustrace pro děti a teorie estetické výchovy, ale také jako protagonista bratislavských bienále, na nichž se setkávali ilustrátoři z celého světa a jež bývala spojována s výstavou ilustrací, ale také se sympozii. Sympozia považoval Holešovský za nutnou podmínku teoreticky fundovaného bádání o ilustraci knih pro děti a mládež. Patří ke generaci uměnovědců a pedagogů – teoretiků estetické výchovy, kteří v 50. a 60. letech 20. století obhajovali široké pojetí estetické výchovy a promýšleli její koncepční a terminologické otázky. V Praze to byli hudební vědec Antonín Sychra a profesori Jaromír Uždil a B. S. Urban, na Ostravské univerzitě v Brně profesori Vladimír Jůva a Stanislava Kučerová.

Holešovský patřil k osobnostem, jež spoluurčovaly atmosféru válečné a poválečné brněnské kultury. V roce 1940 vydával s Františkem Tenčíkem, Oldřichem Audym, Norbertem Černým a Vladimírem Pazoučkem sborník *Literatura pro mládež*. Ovlivnili jím i kritickou praxi pražského *Úhoru*, který též podporoval kvalitní uměleckou produkci pro děti a mládež. Holešovský svými statěmi otevírá pomyslné okno do světa leporěl a ilustrací dětských knížek a přináší zcela nové pohledy na uměleckou tvorbu pro děti. Významně tak ovlivnil vývoj ilustračního umění i v evropském kontextu a podnítil rozvoj české knižní kultury. Jako vědecký pracovník v tomto oboru se stal i členem Svazu výtvarných umělců, ačkoli se sám výtvarnou činností nikdy nezabýval. Kdož znal Holešovského mentalitu, nebyli překvapeni, že diapazon svého vědeckého zájmu stále rozšiřoval, aby mohl

při svých analýzách dospět k zobecnujícím závěrům. Dobře si byl vědom toho, že teorii ilustrace pro děti musí stavět na výzkumu, což nebylo tehdy samozřejmostí. Zkoumal-li např. na mateřské škole práci s obrazem, nesnažil se zjistit jen to, jak předškolní děti vnímají Ladovy a Strnadlovy ilustrace, ale usiloval o poznání obecnějšího dosahu, na jehož základě by mohl zkoumat výtvarné dílo jak z hlediska vývoje umění, tak i se zřetelem k mentálnímu obzoru malého dítěte. I tato rovina jeho výzkumných šetření byla pro něho jen východiskem k hledání způsobů, jak již v nejtělejší věku stimulovat tvořivé dispozice dítěte, které by mohly v budoucnu sehrát roli při komplexním utváření jeho osobnosti. V působení dětské ilustrace tak hledal odpověď na otázku, jak je dítě (a potažmo dospělý jedinec) ovlivňováno uměním v nejširším významu slova, v celé své rozmanitosti a ve všech svých proměnách.

Těž proto překládá v té době nejzajímavější a neaktuálnější odborné, ale i beletristické práce a ujímá se vedení redakce takových časopisů, jakými jsou dětský časopis *Ohníček* a odborný časopis *Estetická výchova*, jehož podobu spoluutvářel po celých deset let. V době, kdy bylo Makarenkovo jméno zneužíváno (někdy i bez hlubší znalosti jeho pedagogického odkazu) k ideologizaci pedagogiky, Holešovský Makarenkovy sebrané spisy studuje a překládá.

K vědecké práci na tomto poli ho přivedl ve 30. letech 20. století František Tenčík (pracovník brněnského rozhlasu), a to v době, kdy se dětskou literaturou ještě nezabýval. Holešovský však byl profesně již připraven. Protože vyučoval na obecných a měšťanských školách, znal důvěrně mentalitu dětí škol těchto stupňů. Ve 32 letech (1936) dokončil na brněnské univerzitě studium práv (JUDr.), dále však studuje: v roce 1948 (ve svých 44 letech) uzavírá externí studium estetiky a klasické archeologie – oborů, které odpovídaly jeho odborným zájmům adekvátněji a spoluutvářely i jeho vědecký profil. V té době již pracoval ve školské správě jako předseda *Zemské školní rady* a ředitel brněnského *Výzkumného ústavu pedagogického*. Rok před svým odchodem

do důchodu obhájil hodnost doktora věd (zemřel náhle a nečekaně 8. 2. 1985).

Nahlížíme-li do curricula jeho života, s údivem zjišťujeme, že vlastně po celý svůj život studoval. Ještě v době, kdy jiní lidé téhož věku bilancují a hodnotí výsledky své práce, Holešovský dokončuje (v 54 letech svého věku!) externí studium pedagogiky a psychologie svým druhým doktorátem (1958 PhDr.) a zároveň získává i hodnost kandidáta věd. Kdo ho neznal důvěrněji, mohl mít dojem, že je to vezměný student. Holešovského touha po rozšíření obzoru nebyla však motivována okázalou snahou kumulovat fakta a pyšnit se novými tituly, ale zvědavostí. Studované obory volí uvážlivě: jejich výběr je určen úsilím o posílení souvislosti, řádu a systému. Byl si totiž dobře vědom toho, že teprve průnik do sítě psychologických a pedagogických vztahů mu otevře možnost zúročit poznání, jež mu dalo studium estetiky a archeologie, a učiní ho plně kvalifikovaným pro vědeckou práci v oblasti teorie estetické výchovy.

Rozsah jeho odborného a vědeckého zájmu je široký (a obdivuhodný). Výběrová bibliografie z publikační činnosti Františka Holešovského (sestavená Evou Žizkovou) zachycuje nejdůležitější knihy, sborníkové stati a časopisecké články publikované v letech 1940–1983. Vyšla v Klubu mladých čtenářů v souboru vzpomínkových statí pod názvem *Františku Holešovskému k 80. narozeninám* (Praha 1984). Projdeme-li bibliografický soupis jeho děl, který registruje 284 titulů, zjišťujeme, že nejvíce prací se váže k několika příbuzným tematickým oblastem, jimiž jsou teoretické problémy české a slovenské ilustrace knih pro děti a mládež, zahraniční ilustrace a ilustrátoři, otázky literární- a výtvarněvýchovné, umění a výchova, fenomén kreativity, teoretické problémy estetické výchovy a otázky výchovy estetického vztahu k práci. Z této řady můžeme vyčlenit čtyři základní témata, jež nejprůkazněji dokumentují jeho uměnovýchovné, uměnovýchovné a estetickovýchovné bádání. Mnohé z jeho monografických prací jsou inspirativní i na počátku 21. století.

Obecných otázek estetické a umělecké výchovy se týká několik prací. V knize

K systému estetické výchovy na národní škole (Praha 1960) zúročuje výzkumný materiál, který vytěžil z vlastního experimentálního vyučování na moravských venkovských školách. Zjišťuje, že soustavná estetickovýchovná činnost rozvíjí nejen estetické city, vkus a poznání, ale též paměť, pozornost a představitost. V zájmu dosažení komplexnosti působení uměleckého díla usiloval o kooperaci všech uměnovýchovných disciplín a promýšlel otázky koordinace dílčích prvků výchovné práce, a to po stránce obsahové, předmětně situační, psychologické a metodické. Takto koncipovanou koordinaci uváděl do povědomí široké učitelské obce též jako šéfredaktor *Estetické výchovy*. Svůj pohled na komplexní a systematicky prováděnou estetickou výchovu uložil do spisu *Zum System der ästhetischen Erziehung* (Berlin 1963).

Teoretickým aspektům estetické výchovy věnoval i svoji habilitační práci *K podstatě a prostředkům estetické výchovy v předškolním věku* (Univerzita Karlova, 1960). Pojem „estetická výchova“ vymezuje široce: nejen jako výchovu uměleckou, ale i výchovu prostředky mimouměleckého estetického (jejich výchovná potence není pedagogickou teorií doceňována dodnes). Estetické osvojování skutečnosti má podle něho mít podobu činnosti orientované ke třem oblastem: k práci, k přírodě a ke společenským vztahům. V reakci na tehdejší snahy redukovat výchovu uměním jen na poznávací nebo praktickou činnost akcentuje jejich vzájemnou propojenost a oboustrannou podmíněnost.

Ve svém stěžejním a nejobsáhlejším díle *Ciele estetickej výchovy a ich konkretizácia* (Bratislava 1967) uvažuje o vztahu cílů a úkolů výchovy a objasňuje, v čem existuje logický rozdíl mezi oběma pojmy, ale také formuluje konkrétní estetickovýchovné cíle a teoretiky opomíjené problémy, které vyžadují experimentální bádání. Studium cílů výchovy bylo i hlavním úkolem *Laboratoře pro pedagogický výzkum*, jím vedeným vědeckovýzkumným pracovištěm Pedagogické fakulty. Z jeho iniciativy se v roce 1969 konalo mezinárodní sympozium *Problematika cílů výchovy, zejména se zřetelem k výchově estetické*, kde otevřel problémy, které se nám je-

ví i dnes (po téměř 40 letech) aktuální, protože zůstávají neřešené, a neřešené zůstávají proto, že současná teorie výchovy necítí potřebu se jimi zabývat. V jedné ze statí této monografie (*K pojmu estetickej a umeleckej výchovy*) usiluje o terminologické zpřesnění pojmů *umělecká výchova* a *estetická výchova* a zdůvodňuje, proč v nich nespátřuje ekvivalentní pojmy, a proto zaměňování těchto termínů odmítá. S pozoruhodným osobitým nadhledem završuje (po téměř 40 letech vědecké práce) svoje vidění umění a estetické výchovy v roce svých osmdesátin monografií *Paleta krásy* (Praha 1984).

Nejvíce pozornosti věnoval Holešovský **ilustraci dětské knihy**. V útlé knížce *Naše ilustrace pro děti a její výchovné působení* (Praha 1960) charakterizuje (poučeně a na profesní úrovni) přední české výtvarníky a jejich ilustrace. S vědomím všech složitostí, jež provázejí při tvorbě dětské knihy kontaminaci slova a obrazu, představuje Ladu, Trnku, Strnadela, Svolinského, Zábranského, Boudu, Sekoru, Janečka, ale i Josefa Čapka a Hoffmeistera. Nesnaží se imponovat výčtem jejich prací, ale zamýšlí se nad tím, jak se zřetelem k věkovým zvláštěm malých čtenářů umělecké kvality jejich děl výchovně využít. Současně se věnuje i recenzní a literárně-výtvarné kritické činnosti: komentuje a hodnotí nové ediční počiny a uvádí vernisáže výstav knižních ilustrací v Praze a na bratislavském benále. V intencích těchto snah volí i název práce *Tvár a reč ilustrácie pre deti* (Bratislava 1971), vydává *Besedy o ilustráciách a ilustrátoroch* (Bratislava 1980) a *Glosy k vývoji české ilustrace pro děti* (Praha 1983), a to v době, kdy je kniha vystavena ostrému konkurenčnímu tlaku televize a filmu. Sleduje konflikty názorů, které provázely tvorbu ilustrací od alšovských počátků až k současným knižním artefaktům. Významně tak ovlivňuje způsob nazírání a hodnocení ilustračního umění nejen doma, ale i v evropském kontextu.

Názvem nejvýznamnější své práce z této oblasti – *Ilustrace pro děti. Tradice, vztahy, objevy* (Praha 1977) – naznačuje její netradiční koncepci. Ve svých analýzách zachovává rovnovážný zřetel jak k tvůrcům výtvarného a literárního díla, tak k jejich adre-

sátovi – k dítěti a ostře odmítá všechny formy nehodnotného umění, které nevytvářejí prostor pro tvořivé domýšlení díla, a proto i pro výchovu, která kreativitu dítěte nepodporuje. Vystupuje proti kýčovitým ilustračním výtvorům podléhajícím komercializaci. Ne každému úzce zaměřenému teoretikovi je však dáno, aby se v pravou chvíli „osvobodil ze zajetí“ dílčích údajů, překročil hranice svého teritoria a přitom z nich dokázal těžit ve prospěch svých široce pojatých uměnovědných a uměnovýchovných rozhledech, jež uložil do posledních a nejvzrálějších svých spisů: *Čeští spisovatelé literatury pro děti a mládež* (Praha 1985) a *Čeští ilustrátoři v současné knize pro děti a mládež* (Praha 1989).

Doslova průkopnický charakter mají jeho teoretické studie věnované **otázkám pracovní výchovy**. Estetickovýchovným aspektům práce se zřetelem k práci fyzické věnoval pozornost ve statích *Estetický vztah k práci a jeho význam ve výchově* a *Výchova estetického vztahu k práci*. V první z nich předestírá (na základě výsledků vlastního výzkumu) svou koncepci pracovní výchovy, pro níž je příznačné výrazné propojení pracovního a estetického, a to s cílem posílit estetiku pracovního procesu a jeho výsledku.

Holešovský je uměnovědec nebyvale vytříbeného estetického citu, který se nedá získat studiem na žádné univerzitě. Jeho práce vyžadují soustředěné studium. Protože v nich autor nepetrifikuje ustálené názory, ale provokuje jimi k zamýšlení, jsou s to získat pozornost odborníků z více oblastí – uměnovědců, psychologů a pedagogů, ale i literárních a výtvarných umělců. Při jejich studiu si lze nepochybně učinit povšechnou představu o názorové orientaci a šíři poznání jejich autora, dokonce můžeme vytušit i jeho subjektivní prožitky, kterými bylo takové poznání motivováno a prováděno, ale jen těžko vytušíme, jakou cestou musel projít, než mohl o pojednáváných jevech vypovídat s tak širokým přehledem.

Jako kritik byl otevřený a přístupný novým i měnícím se pohledům. Měl však i zvláštní schopnost přitáhnout k sobě lidi dělné a oddané svým předsevzetím. Byl to člověk vzácně lidský a vždy ochotný vyslechnout starosti druhého, poradit (se

skromnosti jemu vlastní) a pomoci. Právě díky jeho osobním vlastnostem se stále daří udržet v povědomí odborné veřejnosti vážnost a úctu k jeho dílu a obraz vzácného člověka ve vzpomínkách jeho přátel, žáků a následovníků. A protože jsem měl příležitost (díky příznivé shodě okolností) pracovat v jeho blízkosti a pod jeho nesvazujícím a inspirujícím vedením, poznal jsem i způsoby jeho uvažování. Jemu také vděčím za to, že jsem si mohl již v prvních svých pracích ověřit jeho metodologické krédo (to fungovalo jako odborný svorník našeho vztahu, který se později změnil v přátelství): zkoumat jevy v širších mezioborových souvislostech. Proto také v diskusích o estetické výchově vždy vítal nekonvenční názory a nekonformní postoje a diskuse vedl v intencích širokého pojetí a v atmosféře názorové tolerance. Akademická veřejnost Masarykovy univerzity má nejednu příležitost připomenout výročí jeho narození: svým vědeckým dílem totiž významnou měrou posílil její mezinárodní prestiž.

Faksimile podpisu prof. Holešovského.

V. SPOUSTA

Jan Šmarda (1904–1968)

Dne 7. prosince 2004 uplyne 36 let od úmrtí třebešského rodáka Jana Šmardy, který – kdyby mu to bylo osudem dopřáno – by

se o něco později, 27. prosince, dožil rovně stovky.

Měl jsem to štěstí být Šmardovým žákem během jeho nepříliš dlouhého působení ve funkci vedoucího katedry botaniky Přírodovědecké fakulty brněnské univerzity, která se už při mém příchodu na fakultu nesměla nazývat Masarykovou a která byla o něco později přejmenována na Univerzitu J. E. Purkyně. Jako student 1. ročníku jsem ještě asi dvakrát zahlédl na fakultě Šmardova předchůdce prof. Josefa Podpěru v doprovodu jeho paní, ale přímo na katedře už jsem se s ním nesetkal. Brněnská botanika pro mne tak byla jednoznačně spjata se jménem doc. Šmardy. Jeho cesta na univerzitu nebyla přímočará. Po studiích na učitelském ústavu v Brně a na reálce v Novém Městě na Moravě nejprve učil na obecných a měšťanských školách na různých místech západní Moravy a teprve potom externě studoval na univerzitě, kde po úspěšné obhajobě své disertace na téma „Geobotanické poměry povodí Svatky a Svitavy“ získal v r. 1938 titul RNDr.

Po válce působil nejdříve jako kurátor herbáře Moravského muzea, později se stal vedoucím botanického oddělení a v letech 1949–1952 působil jako ředitel Moravského muzea. Už v té době přednášel jako externista na Botanickém ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, kde se u prof. Podpěry v r. 1946 habilitoval; v roce 1952 převzal vedení ústavu a byl ustanoven do funkce docenta.

Kromě své pedagogické činnosti na fakultě stál při zrodu Geobotanické laboratoře tehdejší ČSAV, pozdějšího Botanického ústavu ČSAV, který existuje dodnes jako Botanický ústav AV ČR a připravuje se na oslavu půlstoletí své činnosti. Tuto laboratoř jako externista vedl od roku 1955, kdy pro ni v jejích skromných počátcích poskytl část prostorů katedry. Jako studenti jsme tak již měli možnost kontaktu s pozdějšími předními pracovníky Botanického ústavu, kteří dali základ geobotanického zaměření jedné z jeho významných pracovních skupin.

Jako studenti jsme brali docenta Šmardu nejen jako učitele, ale i tátu a staršího přítele. Jeho postoj k nám byl naprosto neformální, dovolovali jsme si k němu i neškod-

Naši chlapi:
P. Kühn, doc. Šmarda, F. Figer

né žertíky, za což se nikdy neurazil. To samozřejmě nikoliv na přednáškách, které nakonec nebyly tím hlavním, co nám dal, ale na terénních exkurzích, které byly nevycerpateľnou studnicí poznatků, jež jsme od něj získali. Byl především terénním pracovníkem. Dovedl se při terénních pracích výborně orientovat ve studované problematice a intuitivně se dobíral toho, na co by jiní potřebovali třeba přístroje nebo založení pokusů. Neznamenal to však, že by se byl vyhýbal třeba v ekologických studiích přístrojovému vybavení, vždyť určité faktory je nutno přece jen exaktně stanovovat. Často si na něj vzpomenu, s jakou radostí by byl jistě přivítal dnešní terénní přístrojovou techniku, která se dá tak říkajíc strčit do kapsy. V době našich studií jsme vlekli třeba do Belanských Tater těžké přístroje, které v tehdejších Vývojových dílnách ČSAV konstruoval a s námi je v terénu do chodu uváděl pan inženýr Rubeš; ty neukazovaly hodnoty na displejích, ale měřidla měla velmi lehce zranitelné ručičky různých -metrů, kterými se měřily hodnoty síly větru, intenzity slunečního svitu či změny odporu půdního prostředí v závislosti na vlhkosti.

Pan docent nás kromě znalostí vyšších rostlin uvedl též do tajů říše mechorostů,

kteří jsme se učili určovat pomocí mikroskopu po návratu z exkurzí. Na repartici rostlinných druhů v trvalých čtvercích nebo v transektech, na profilech rostlinných společenstev např. na girlandových půdách Belanských Tater jsme se učili, jak kresbou věrně zachytit pozorované jevy. Naše pobyty na horských chatách bez elektrického proudu byly nemyslitelné bez dlouhých hodin zpěvu bohatého repertoáru lidových písní, nefalšovaného folkloru, které se často táhly dlouho do noci. Tvořili jsme tak s panem docentem partu, v níž nikoho nenapadlo, aby se z něčeho ulil.

Jak jsem se po skončení studia a nástupu do zaměstnání bohužel dověděl, byl v roce 1961 doc. Šmarda na základě nepodložených obvinění zbaven funkce vedoucího katedry a proti své vůli musel odejít z fakulty. Až do své předčasné smrti pak pracoval v Kabinetu geomorfologie (pozdějším Geografickém ústavu ČSAV) v Brně jako vědecký, později vedoucí vědecký pracovník biogeografického oddělení. Nejen na tomto pracovišti, ale již během svého působení na fakultě uplatňoval svoje výborné ekologické cítění mj. v tehdy probíhajících bouřlivých diskusích okolo výstavby vodního díla Nové Mlýny, jehož byl vášnivým odpůrcem, což budilo nelibost u tehdejší vládnoucí garnitury.

Srpen 1968 byl pro něj těžkou ranou a jsem přesvědčen, že i jednou z příčin jeho předčasného skonu. Když jsem se o něm dověděl, nechtěl jsem tomu věřit, protože jsem měl doc. Šmardu před očima jako vitálního terénního pracovníka, který sice občas v terénu maskoval potřebu odpočinku při výstupu tím, že se zastavil a svolal nás k sobě jako kuřata, aby nám ukázal nějakou zajímavou rostlinu nebo mech, ale jinak zdolával výšky v Beskydech, Jeseníkách nebo Tatrách s obdivuhodnou houževnatostí. Jsem rád, že jsem se s ním mohl v tom smutném podzimu rozloučit na Ústředním hřbitově v Brně. Znamenal pro mne nesmírně mnoho.

V. ŘEHOREK

Vzpomeňme prof. Otakara Nováka (28. 12. 1905 Vídeň – 9. 10. 1984 Praha)

Jsou osobnosti, na něž bychom neměli zapomenout. Pro brněnské a české romanisty je to jistě literární historik profesor Otakar Novák. Příštího roku by se dožil sta let a letos si připomínáme dvacáté výročí jeho úmrtí. S brněnskou Masarykovou univerzitou ho nejprve spojilo studium. V bohemistických a romanistických oborech měl za učitele Arna Nováka, Prokopa Miroslava Haškovce, Josefa Kopala. Dvojí studijní orientace se promítla do jeho prvních časopiseckých studií a článků, jež publikoval od roku 1929 v *Časopise pro moderní filologii*, v *Lumíru* a *Lidových novinách*. Týkaly se vztahu mezi českou kulturou a kulturami románskými – Jaroslava Vrchlického a Anatola France, Itálie a českého písemnictví, italské kultury. Z francouzské literatury pak hlavní pozornost vedle Anatola France patřila Ernestu Renanovi. Tomu také byla věnována Novákova habilitační práce – *Renanova teorie stylu* (Praha 1946). Po působení na českých gymnáziích (1933–1946) přichází Otakar Novák do románského semináře Karlovy univerzity v Praze, nejprve jako asistent a nato jako docent francouzské literatury (1947). Do Brna se vrací, aby zaplnil místo uprázdněné úmrtím profesora Otakara Levého. Od roku 1953 se brněnská romanistika stala jeho jediným pracovištěm. Jako docent a od roku 1964 profesor zde spolu s profesory Ducháčkem, Ohnesorgem a docentem Rosendorfským koncepčně pracoval na rozvoji české romanistiky, vytvořil v Brně plodné, nedogmatické středisko bádání a vzdělání. Z jeho významných žáků je třeba připomenout profesory Fryčera, Šrámka, Bartoše, Pačesovou, docenta Seidla a docentky Lukavskou a Miličkovou. Svorníkem rozvoje bylo vytvoření časopisu *Études Romanes de Brno* (1965).

Novákovo dílo čítá přes dvě stovky položek – knihy, studie, předmluvy, recenze. Pracoval cílevědomě a poctivě. Ctil přesnost myšlenky, a proto nepodceňoval re-

cenzní činnost. Svědčí o tom jeho příspěvky do *Časopisu pro moderní filologii* v letech 1947-1949, kde systematicky zmapoval odborné publikace o francouzské literatuře uveřejněné v době druhé světové války. Velkou péčí věnoval předmluvám k překladům francouzských klasiků, které vycházely v 50. letech – Corneille, Cyrana de Bergerac, Lesage, Diderot, Baudelaire, Maupassanta, Rollanda. Jedná se vlastně o vědecké studie, z nichž některé byly zahrnuty do knihy *Po stopách realistických tradic francouzského písemnictví* (Brno, SPN 1958). Vedle tohoto hlavního proudu vznikly další, neméně významné stati, např. K otázce francouzského literárního baroka (*Hommage à Fr. Trávniček et à F. Wollman*, Brno 1948), Nové vydání překladu Rabelaisova díla (*Časopis pro moderní filologii*, 1954, s. 30-36), K literární gnoseologii francouzského kritického realismu (*SPFFBU*, 1956, D 2, s. 26-39), Denis Diderot a snahy francouzského osvícenectví (*SPFFBU*, 1965, D 12, s. 57-73) aj.

S odstupem let lze možná lépe ocenit, že Novákovy soudy nezastaraly. Je kupodivu, jak dobře se dokázal ubránit dobové ideologizaci. Tím více vynikne faktografická přesnost, jemnost analýzy, schopnost posoudit relevantní aspekty, ať už se týkaly hodnocení mezikulturních vlivů, či jednotlivých literárních trendů a osobností. Dílčí studie usnadnily Otakarovi práci na jeho nejrozšířenějším díle *Slovníku francouzských spisovatelů. Francie, Švýcarsko, Belgie, Lucembursko* (Praha, Odeon 1966). Je to kolektivní dílo, kolem něhož Otakar Novák soustředil význačné české a slovenské romanisty – Josefa Kopala, Jiřího Látdala, Antona Vantucha, Antonína Zatloukala, Jaroslava Fryčera, Jiřího Šrámka aj. Novákova je tu celá koncepce, koordinace, formulace a také větší díl hesel. *Slovník* se na více než tři desetiletí stal jedinou souhrnnou informační příručkou, než jej doplnil *Slovník francouzsky píšících spisovatelů* (Praha, Libri 2002), redigovaný Novákovým žákem Jaroslavem Fryčerem.

Své přednášky o francouzské literatuře Otakar Novák vydal nejprve jako skripta a později přepracoval a shrnul do knižní publikace *La Littérature française des origi-*

nes à la fin du XVIIIe siècle (Brno, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně 1973). Koncizní, jasná francouzština, hutná a přitom přehledná faktografie svědčí o nadhledu odborníka, o kvalitách stylisty. Dokládá, proč byl Otakar Novák velkým profesorem, vzorem svých studentů.

P. KYLOUSEK

K nedožitému jubileu Mgr. Marty Teyschlové

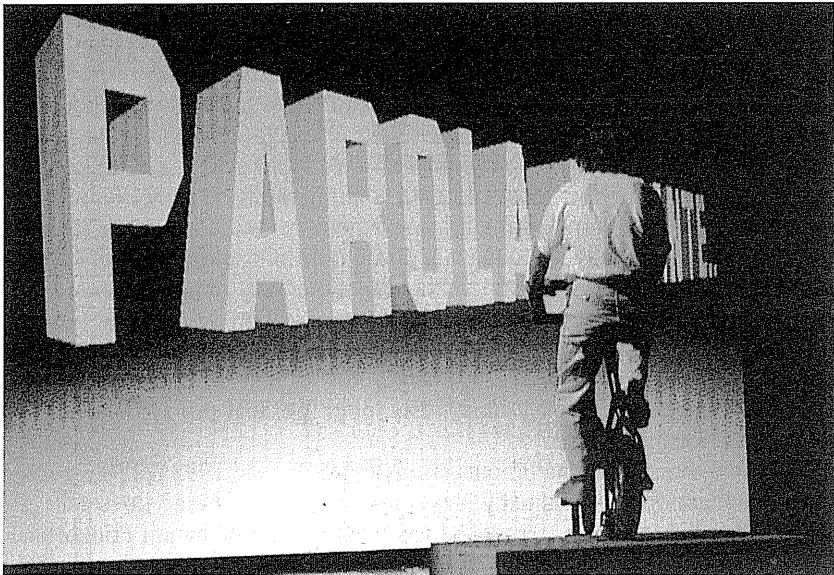
Dne 1. července letošního roku jsme si připomněli nedožitě osmdesáté narozeniny naší nezapomenutelné kolegyně Mgr. Marty Teyschlové, odborné asistentky Centra jazykového vzdělávání MU.

Mgr. Teyschlová, rozená Novotná, se narodila ve Svitavách 1. července 1924. Její rodiče brzy poté získali zaměstnání v rodině brněnského gynekologa a porodníka dr. Bittmanna a přesídlili do Brna. Mgr. Teyschlová tak vyrůstala v podnětném prostředí rozvíjejícím její vztah k umění, hudbě, literatuře a zejména její nadání pro cizí jazyky. Po maturitě na III. reálném gymnáziu v Brně (1947) se věnovala studiu angličtiny a němčiny a absolvovala Filozofickou fakultu brněnské univerzity. V té době byla již manželkou MUDr. Otakara Teyschla a matkou dvou synů. Působila nejprve jako překladatelka a tlumočnice, externě učila němčinu na Státní jazykové škole v Brně. Jejím prvním univerzitním pracovištěm se stala Přírodovědecká fakulta, na které spolupůtvářela koncepci výuky cizích jazyků pro budoucí specialisty nefilologických oborů. Když se v roce 1969 obnovovala Právnická fakulta tehdejší Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, stala se vedoucí nově vznikajícího oddělení odborné jazykové přípravy. Pro vybudování tohoto pracoviště a zakotvení jím realizované výuky ve studijním programu oboru právo byla tou nevhodnější osobou nejen díky svým zkušenostem, odpovědnosti, pečlivosti a rozhledu, ale též díky své přirozené autoritě, korektnímu, přímému a vyrovnanému jednání, kultivovanému vystupování. V dobách normalizace se tyto její kvality stávaly spíše solí v očích někte-

rých ambiciózních osob, zvláště bylo-li možno poukázat na nedostatečnou politickou angažovanost Mgr. Teyschlové ve službách minulého režimu. Její odchod z vedoucí funkce byl zákonitým důsledkem nastolených poměrů. Mgr. Teyschlová nepatřila k lidem, kteří lpěli na svých pozicích a stávēli na odív své křivdy. Toto životní období jí však stálo hodně sil i vzhledem k těžké osobní ztrátě, když ve svých 54 letech ovdověla. Působila pak až do svého odchodu do důchodu jako učitelka odborné angličtiny a němčiny na Právnické fakultě UJEP, rozvíjela základy, z nichž dodnes vycházíme při vymezování rámce požadavků na jazykové znalosti budoucích právníků, vychovávala mladší kolegy, byla autorkou učebních materiálů pro výuku odborného jazyka. Po roce 1989 se znovu vrátila mezi nás, aby v pomohla při zajišťování kurzů němčiny a angličtiny v době, kdy se dramaticky zvýšil počet přijímaných studentů a kdy se nedostávalo kvalifikovaných odborných sil. K nutným aktualizacím ve výuce přistupovala obdivuhodně a s nevyčerpatelným elá-

nem. Po stránce lidské jsme v ní měli tu nejlepší kolegyni. Byla přímá a zásadová, nekonfliktní. Měla smysl pro humor a jemnou ironii, již korigovala některé zbytečně vypjaté situace. Byla nám skutečnou oporou. Právě během devadesátých let, kdy byly potřeby inovace oboru a tím také týmové spolupráce objektivně největší, byla Mgr. Teyschlová jednou z hlavních strůjkyň dobré a kolegiální atmosféry na našem oddělení. Své pedagogické působení u nás ukončila v roce 1998, tehdy již bojující s nemocí, které dva roky nato podlehla. V roce 1994 obdržela medaili a vyznamenání děkana Právnické fakulty Masarykovy univerzity za dlouhodobou pedagogickou a publikační činnost. Naposledy jsme se s ní setkali na akademické půdě v roce 1999 při dvojitém výročí založení a obnovení Právnické fakulty MU, kdy byla oceněna medailí za zásluhy o její rozvoj. Paní Mgr. Marta Teyschlová zůstane navždy s námi v našich vzpomínkách.

M. ŠEDOVA, R. ŠOPOVOVA

Jeffrey Shaw and Dirk Groeneveld, *The Legible City*, 1988

Z historie a současnosti univerzity**Deset let ukrajinistiky
na Masarykově univerzitě**

ALEŠ BRANDNER – HALYNA MYRONOVA

Již od založení brněnské univerzity v roce 1919 se na její Filozofické fakultě pěstovala slavistika, a to především jako slovanská filologie. V duchu co nejširšího pojetí slavistického bádání se přihlíželo kromě obecných slavistických disciplín i k prohloubenému studiu jednotlivých slovanských jazyků. Vedle hlavních oborů – češtiny a ruštiny – byla věnována pozornost i ostatním slovanským jazykům. Bylo tomu tak zejména ve speciálních lektorských kurzech. V poválečném období se realizovalo na fakultě i studium polštiny, bulharštiny a srbocharvátštiny jako studijních oborů.

Počátek studia ukrajinského jazyka a literatury na brněnské Filozofické fakultě je spojen až se jménem M. Krhouna (1907-1982), který v roce 1960 přišel na tehdejší katedru rusistiky. Jeho pedagogická činnost byla zaměřena na přednášky a semináře z dějin staré ruské literatury a ruského folkloru. Ve své odborné činnosti se věnoval dějinám ukrajinské a běloruské literatury. Pro zájemce konal výběrovou přednášku o rusko-ukrajinsko-běloruských literárních vztazích v 19. a 20. století a také praktická jazyková cvičení z ukrajinštiny. Výsledkem jeho badatelského snažení bylo vydání monografie *Básnické dílo Jurije Fedkovyče*, na jejímž základě získal vědeckou hodnost kandidáta věd o umění (1967). Po jeho odchodu do důchodu v roce 1972 nebyla na fakultě ukrajinistika dále pěstována.

Teprve počátkem 90. let, po rozpadu Sovětského svazu, kdy byla v roce 1992 vyhlášena nezávislost Ukrajiny a ukrajinština se stala úředním jazykem, vzrostl za hranicemi Ukrajiny zájem o studium tohoto jazyka. Ukrajina jako nezávislý stát navázala přímé politické, ekonomické, kulturní, vědecké aj. mezinárodní styky. Na tuto skutečnost reagovaly zahraniční univerzity. Při katedrách (ústavech) slavistiky vznikala (pokud tam již nebyla dříve) oddělení ukrajinistiky, jejichž úkolem je pěstovat odbornou činnost v oblasti jazykovědné, literárněvědné a kulturologické, dále vychovávat budoucí odborníky-ukrajinisty, popř. pořádat pro zájemce lektoráty z praktického jazyka.

Podobně tomu bylo i na brněnské univerzitě. V roce 1993 MŠMT potvrdilo akreditaci oboru ukrajinský jazyk a literatura pro Masarykovu univerzitu a od studijního roku 1993/94 se tento obor realizuje na její Filozofické fakultě. Základ pro vytvoření podmínek k výuce byl vytvořen díky iniciativě a úsilí pracovníků tehdejší katedry ruského jazyka a Ústavu východoslovanských literatur (zejména to byli: T. Juříčková, D. Kšicová, I. Pospí-

šil, S. Žaža, A. Brandner). Ve studijním roce 1994/95 po předchozí dohodě mezi vedením brněnské a kyjevské univerzity začala působit na oboru jako lektorka ukrajinského jazyka H. Myronova z kyjevské univerzity. Stalo se tak na základě mnohaleté spolupráce mezi oběma vysokými školami (zejména se uskutečňovaly prázdninové výměnné pobyty studentů bohemistiky a historie z Kyjeva a studentů rusistiky a historie z Brna, vedle toho se realizovaly oboustranné krátkodobé i dlouhodobé stáže učitelů a aspirantů). Ve stejnou dobu na Filozofické fakultě Univerzity Kralovy v Praze působil jako lektor ukrajinského jazyka V. Žytnyk z Kyjevskomohylovské akademie, který pravidelně zajížděl do Brna přednášet ukrajinskou literaturu. Po jeho návratu do Kyjeva převzal tuto disciplínu V. Židlický z FF UK v Praze. V současné době dějiny ukrajinské literatury přednáší G. Bínová (přednášky z nejstaršího období vede I. Pospíšil). Pokud jde o výcvik praktického jazyka, ujala se výuky T. Juříčková. Ve studijním roce 1995/96 byla H. Myronova přijata na základě výběrového řízení na uvolněné místo, stala se kmenovou pracovnící fakulty a byla ustanovena docentkou ukrajinského jazyka na tehdy nově zřízeném Ústavu slavistiky.

V průběhu desetiletého období přípravu ukrajinistů zajišťovali a zajišťují: R. Večerka, E. Pallasová (staroslověnština), D. Kšicová (kultura a dějiny Ukrajiny), I. Pospíšil (úvod do literatury, stará literatura východních Slovanů), G. Bínová (ukrajinská literatura), V. Goněc, E. Petrov, P. Boček později L. Svoboda (dějiny Ukrajiny), H. Myronova (fonetika, morfologie, syntax, historický vývoj ukrajinštiny, praktická cvičení z ukrajinštiny ve vyšších ročnících), J. Gazda (úvod do jazykovědy), J. Jelínková (kultura Slovanů), T. Juříčková (praktická jazyková cvičení, lexikologie a stylistika, překladatelský seminář). V posledních pěti letech pomáhají s výukou praktického jazyka (zejména v nižších ročnících) nejlepší absolventi oboru, kteří byli přijati do interní formy doktorského studia (E. Reutová-Svatoňová, V. Wernisch, M. Dušková, P. Janoušková, M. Ševečková – absolventka pregraduálního studia na FF UK v Praze).

V průběhu deseti let se osmkrát uskutečnilo přijímací řízení na obor ukrajinský jazyk a literatura. Celkový počet posluchačů ukrajinštiny čítá více než 80 studentů, kteří kombinují tento obor s dalším oborem, který se studuje na fakultě.

Na rozvoj ukrajinistiky jako nového studijního oboru udělilo MŠMT v uplynulém období celkem pět grantů z Fondu rozvoje vysokých škol. Při oponentuře každého přiděleného grantu oponenti i členové ministerské komise vysoko hodnotili činnost řešitelů grantů a racionální využití přidělených finančních prostředků. Díky přiděleným grantům mohla být založena knihovna studijní literatury, videotéka a jiné studijní pomůcky, mohli být přizváni odborníci z Ukrajiny na krátkodobé přednáškové pobyty (šlo vesměs o renomované představitele jazykovědy, literární vědy a kultury). Bylo možné uskutečnit čtyřdenní exkurzi, v jejímž rámci navštívili její účastníci ukrajinské vesnice na východním Slovensku. Bylo možné fi-

nančně podpořit pobyty studentů na univerzitě v Kyjevě, které se uskutečnily na základě podepsané dohody o spolupráci mezi fakultami.

Prvořadým úkolem při budování nového oboru je založení knihovny a její průběžné doplňování novými fondy. Kromě knih získaných na základě finanční pomoci přidělených grantů byly i druhé prameny, odkud bylo možné získat potřebnou literaturu: především nutno uvést pomoc pracovníků Jazykovědného ústavu a Ústavu ukrajinského jazyka Národní akademie věd Ukrajiny v Kyjevě, dále pak Národní univerzity T. G. Ševčenka v Kyjevě a dary jejího vydavatelství. Druhý pramen představují sponzorské dary od kyjevských podnikatelů. Třetím pramenem je Slovanská knihovna v Praze. Některé publikace dovezli studenti po návratu ze studijních pobytů na Ukrajině a v neposlední řadě jde o dary od soukromých osob. Velkou pomoc při převozu velkého množství literatury prokázali kulturní atašé České republiky na Ukrajině a ředitel Českého centra v Kyjevě.

Otevření nového oboru si vyžádalo rychlé sestavení učebnic a učebních pomůcek pro zabezpečení vyučovacího procesu a pro přípravu vlastních budoucích odborníků v ukrajinistice. Je zcela pochopitelné, že na samém počátku (před 10 lety) byl pocíťován silný nedostatek potřebné studijní literatury ve většině zemí včetně Ukrajiny, kde ze známých důvodů teprve v posledních letech se začal bouřlivě vyvíjet prakticky nový lingvodidaktický směr – ukrajinština jako cizí jazyk. Důležitým a aktuálním problémem pro nový obor bylo také sestavit studijní plány a osnovy dílčích disciplín a rovněž příprava studijních materiálů a jejich následná publikace. V současné době jsou sestaveny a vydány: H. Myronova – J. Gazda: *Úvod do jazykovědy* (Brno 1995¹, 2000²); H. Myronova: *Praktický kurs ukrajinštiny I* (Brno 1999), *Praktický kurs ukrajinštiny II* (Brno 2001) – technickou pomoc při sestavování skript a slovníku v první části zajistila naše absolventka E. Reutová. Zamýšlená třetí a poslední část, která má být určena magisterskému stupni studia, bude dána do tisku do konce roku 2004. Brněnské ukrajinistky G. Bínová, T. Juříčková, H. Myronova a E. Reutová vytvořily pod vedením vedoucího Ústavu slavistiky I. Pospíšila autorský kolektiv pro sestavení *Slovníku východoslovanských spisovatelů* (Praha 2001). Tento slovník obsahuje též samostatnou kapitolu *Přehled současné ukrajinské literatury*, jejíž autorkou je G. Bínová. Ve stadiu dokončení se nachází šestijazyčná příručka úřední korespondence, jejímiž autory jsou G. Bínová, A. Brandner, J. Dohnal, H. Myronova, I. Pospíšil, L. Didkovska (poslední jmenovaná je pracovnící kyjevské univerzity). Pracuje se na slovníku česko-ukrajinských a ukrajinsko-českých zkratk a obdobném slovníku právnických a ekonomických termínů. Půjde o publikace velmi potřebné. Jejich absence vyvolává potíže při překladu oficiálních dokumentů (autorský kolektiv: H. Myronova, V. Wernisch, O. Gazdošova). Dále se pracuje na studijních příručkách z fonetiky a morfologie ukrajinštiny (H. Myronova) a z dějin kultury Ukrajiny (D. Kšicová, H. Myronova).

Bez nadsázky můžeme říci, že naši absolventi a doktorandi představují výkvět naší brněnské a v širším kontextu české ukrajinistiky. Témata zamýšlených doktorských disertací svědčí o různém zaměření odborných zájmů doktorandů. Mezi našimi absolventy jsou i začínající překladatelé. Naše absolventka R. Kindlerová figurovala jako překladatelka knihy J. Vynnyčuka *Příběhy z Haliče* na literárním večeru spisovatelů v Praze. Již předtím přeložila knihu O. Zabužka. P. Rudinská přeložila román J. Andruchovyče *Rekreace*. Obě jmenované jsou doktorandkami oddělení ukrajinistiky na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a současně jsou pověřeny vedením výuky, podílejí se takto na přípravě budoucích ukrajinistů. Naši absolventi jsou také spisovatelé (E. Nováková napsala a vydala čtyři knihy) a vědečtí pracovníci (N. Matějková už několik let plodně pracuje v archivech, zabývá se životem a činností D. Antonovyče, spolupracuje s Národní akademií věd Ukrajiny, vystupuje s referáty na vědeckých konferencích, a to jak u nás, tak i v zahraničí).

Pro výchovu erudovaných a všestranně připravených ukrajinistů se realizují výběrové přednášky a semináře, které jsou zaměřeny na prohloubené studium materiální a duchovní kultury, osvojení dovednosti v oblasti úřední komunikace (ústní i písemné), na jazykovou kulturu a překladatelskou činnost (synchronní překlad atd.). Jako neoddělitelnou součást přípravy odborníka považujeme studijní a poznávací praxe na Ukrajině. Tomu napomáhá rozšíření počtu uzavřených dohod mezi tamními univerzitami (2003 – Lvov, Doněck, 2004 – Luck, připravuje se Rovno).

K aktualizaci studijních pobytů na Ukrajině využíváme pravidelně obměňované a tematicky zaměřené nástěnky (Ukrajina, Krym, Lvov, Kyjev, Kyjevská univerzity, Ukrajinská chalupa, Ukrajinské obřady a obyčeje, T. Ševčenko, L. Ukrajinka, B. Chmelnicky). Po návratu ze stáže studenti sami připravují informativní nástěnky, které mají charakter jakéhosi výstupu (Kyjev, Lvov, Slovensko, Zakarpátí).

Posluchači brněnské ukrajinistiky se účastní také překladatelských soutěží v Praze, dále každoročních studentských soutěží SLAVICA, v soutěžích na téma „Moje představa o domově“, „Moje budoucí povolání“ atd. Mnozí z nich už vyzkoušeli svoje jazykové znalosti při práci u firem, které spolupracují s Ukrajinou, nebo se zabývají překlady úřední dokumentace.

S velkým nadšením organizují studenti ukrajinské večery, na nichž předvádějí vysoký stupeň estetického pochopení kultury Ukrajiny a jejich seriózní vztah ke kulturnímu dědictví Ukrajinců. Přípravují nejen duchovní část večera (básně, písně, tance, scénky odrážející obyčeje a zvyky Ukrajinců), ale i část materiální jako výsledek osvojení si vylechnutých přednášek o ukrajinské kuchyni (ukrajinská jídla). Ve druhé části večera nezpívají jen posluchači, kteří učíňkují, ale i všichni přítomní. Často se nám podaří získat pro akci i aktéry z brněnské Janáčkovy opery, odkud si půjčujeme po dohodě s vedením Národního divadla v Brně potřebné kostýmy pro naše vystoupení.

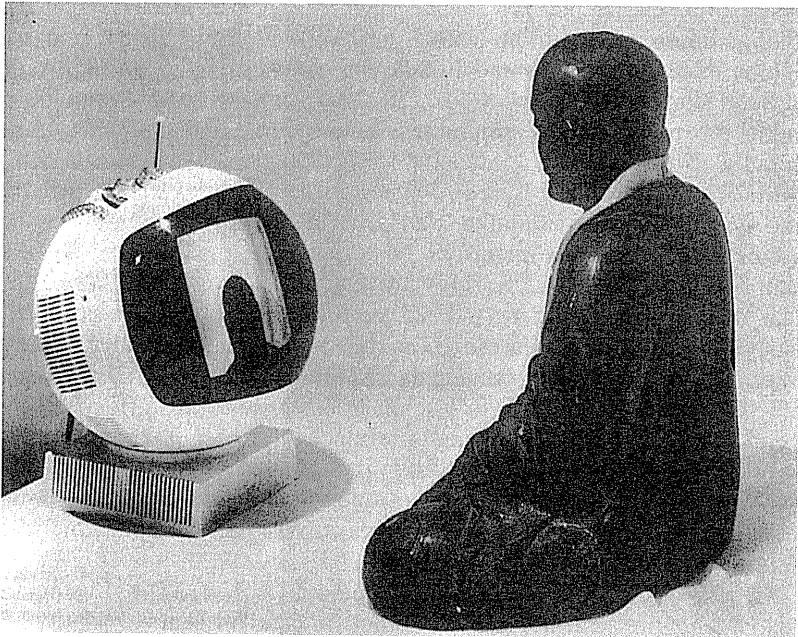
Chceme-li vzpomenout, kdo pomáhal brněnské ukrajinistice, nutno především poděkovat bývalému i nynějšímu velvyslanci Ukrajiny v České republice Andreji Ozadovskému a Sergeji Ustyčovi; posledně jmenovaný byl v roce 2001 iniciátorem pro studenty nezapomenutelné pětidenní exkurze mikrobusem na Ukrajinu (trasa: Brno – Užhorod – Ťačiv – Rachiv – Truskavec – Užhorod – Brno). Třeba také dodat, že u nás existují oboustranné kontakty s pracovníky velvyslanectví a konzulátu Ukrajiny, především jeho brněnské pobočky.

S přihlédnutím ke změnám, které se uskutečnily v oblasti politiky, ekonomiky a ve vztazích mezi jednotlivými zeměmi, a z hlediska k potřebám společenského uplatnění budoucích absolventů v praxi máme za to, že příprava posluchačů ukrajinistiky (zejména ve vyšších ročnících) se musí uskutečňovat na nových lingvodidaktických základech výuky, které se musí koncepčně lišit od tradičního pojetí. Z toho vyplývá, že je nutné přeorientovat celý komplex výuky na cílevědomější zaměření budoucích odborníků, kteří se budou muset v dostatečné míře profesionálně orientovat v rychle se měnících podmínkách v posledním desetiletí. Zaměření praktických jazykových cvičení musí odpovídat budoucímu profesnímu uplatnění i rychlé adaptaci absolventů v praxi. Právě proto zařazujeme do výuky takové disciplíny, které jsou pro současnost velmi aktuální: ekonomická a politická terminologie, seznámení se základními výrazy současné ekonomické a právní sféry, soukromé podnikatelství, exportní a importní obchod, vedení komerční korespondence, řečová etiketa jednání, překlad konkrétních právnických dokladů.

Za důležitou součást přípravy posluchačů ukrajinistiky v současných podmínkách považujeme jejich hluboké a všestranné kulturologické seznámení s Ukrajinou, jejím národem, dějinami, materiální a duchovní kulturou, tradicemi, úspěchy, ale i neúspěchy a problémy. Je zcela pochopitelné, že není možné utíkat před problémy, někdy i velmi nepříjemnými. Naopak – je nutné snažit se osobně, maximálně úplně, všestranně a objektivně na ně odpovídat. Problémů je mnoho. Chápeme, že to nejsou jen naše problémy, ale především jsou to problémy celého vzdělávacího systému, jehož jsme organickou součástí. Jejich podstatná část se odvíjí především od nedostatku finančních prostředků a odtud 1) omezená možnost poznat úzce specializované odborníky z Ukrajiny; 2) vítané by byly dlouhodobé stáže nejen studentů a doktorandů, ale i učitelů, aby mohli pracovat v knihovnách a konzultovat s ukrajinskými kolegy; 3) máme velmi omezené možnosti přístupu k periodicky vydávaným časopisům; 4) dosud jsou velmi citelná bílá místa jak v literatuře 19. a 20. století, tak v ještě větší míře je to markantní v literárněkritických materiálech za poslední léta; 5) nedostatečná je informovanost o konání mezinárodních kongresů, konferencí, symposií, seminářů, jazykových kurzů (tzv. letních škol) a účasti v nich, o vydávání nové literatury, o možnostech publikace apod.

Přivítali bychom spolupráci s vysokými školami a podobnými institucemi na Ukrajině, která by byla zaměřena především na 1) každoroční výměnu studentů na semestrální pobyt; 2) konání studijní a poznávací praxe studentů i učitelů (15-30 dní); 3) stáže učitelů a doktorandů; 4) výměnu vědecké, metodické a umělecké literatury (seznámení s tematickými plány univerzitních a akademických vydavatelství s následnou možností objednávky literatury nebo její získání bezprostřední výměnou) a periodik (týká se nejen vědeckých periodik a sborníků, ale i novin a časopisů populárně-vědeckého a publicistického zaměření); 5) informování o konání vědeckých a vědecko-metodických konferencí, seminářů a o možnosti účasti v nich; 6) vydávání společných studijních příruček; 7) rozpracování a realizaci společných vědecko-výzkumných a vzdělávacích programů; 8) informování o organizování a o možné účasti studentů a učitelů na letních kurzech ukrajinského jazyka, které se pořádají vysokými školami na Ukrajině, a o Letní škole slovanských studií, které organizují univerzity v České republice.

Zbývá jen dodat, že dohoda mezi Ministerstvem vzdělání a vědy Ukrajiny a Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky o spolupráci v oblasti vzdělávání a vědy podepsaná v Praze 15. 12. 2003 napomůže alespoň částečné realizaci našich dlouhodobých plánů.

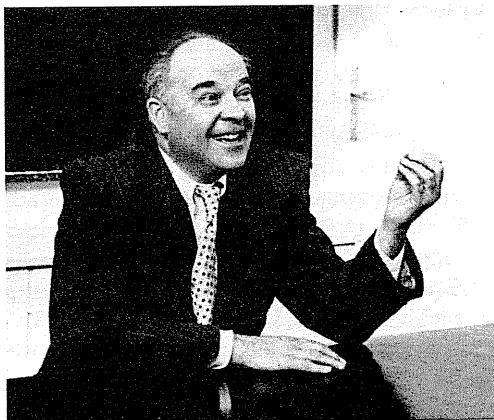

Nam June Paik, TV-Buddha, 1974

Tragedie jednoho lidského osudu (Kdo byl profesor MUDr. Jiří Štefl)

JAN ŠMARDA

Osobnosti, které svou prací významně přispívaly k utváření vědních i výukových oborů, osobnosti, kterých jsme si jako svých vysokoškolských učitelů vážili a na které jsme byli hrdí, se zpravidla při vhodných příležitostech oficiálně připomínají. (Naopak se příliš nepřipomínají jubilea těch jedinců, kteří marně usilovali o to, aby se uctívanými stali.) Jen mimořádně si osud zahraje tak, že nad ži-

votem a dílem univerzitního učitele, jenž velkou osobností byl, se uzavře hladina mlčenlivého zapomnění. Takovou osobností byl prof. MUDr. Jiří Štefl, od jehož narození uplynulo 7. 10. 2004 sto let. A tu už je opravdu záhodno, aby někdo důrazně připomněl, že to byl mimořádný člověk – s mimořádně zlým osudem.

Jiří Štefl se narodil 7. října 1904 ve Všeštech (okres Říčany u Prahy) jako syn železničního úředníka. Navštěvoval postupně tři gymnázia – jak klasické, tak reálná – a maturoval (s vyznamenáním) roku 1922 ve Slaném. Na Lékařské fakultě Karlovy univerzity pak promoval 17. 12. 1927. Jako medik pracoval od roku 1925 ve funkci demonstrátora na Fyziologickém ústavu prof. Mareše. Tam také napsal své první dvě vědecké práce. Druhá z nich byla odměněna měsíčním stipendiem České akademie věd ke studijnímu pobytu v tehdejší československé přímořské biologické stanici ve francouzském Villefranche sur Mer. Také tam vznikla publikovaná vědecká práce z oboru fyziologie. (První Šteflovy práce byly věnovány účinkům kyseliny mléčné, tkáňovému moku a lymfě.) V rámci pobytu ve Villefranche Štefl navštívil i několik nemocnic a výzkumných ústavů v blízké severní Itálii.

Již půl roku před svou lékařskou promocí (8. 7. 1927) byl ustanoven asistentem u prof. Petříka na Fyziologickém ústavu Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Po dvou letech pak odtud přešel na Farmakologický ústav téže fakulty k prof. Boučkovi. Současně se začal věnovat

i lékařské, zejména interní praxi. Roku 1929 měl v rámci trimestrálního stipendia možnost poznat významné ústavy a kliniky v Paříži. Začal se zabývat studiem lipidických látek, zejména steroidních hormonů nadledvin. Habilitoval se z farmakologie (disertační prací z této problematiky, z níž výtěžil i dva samostatné spisky) roku 1930, bezplatným mimořádným profesorem byl pak jmenován v dubnu roku 1937. Věnoval se i hodnocení námelových preparátů (vedl do terapeutické praxe ergotamin), studoval změny nervové tkáně účinkem střídavého elektrického proudu, pokoušel se o protilátky proti steroidům. Roku 1938 obdržel Rockefellerovo stipendium, jež mu umožnilo rok vědecky pracovat v Rockefeller Institute for Medical Research (Department of International Health Division) v New Yorku. Zde se zabýval viry žluté zimnice a chřipky. Protože se chtěl vrátit domů, odmítl lákavou nabídku převzít – jako expert – lékařskou ordinaci na svahu Kilimandžára.

Roku 1939 se vrátil – již do Protektorátu Čechy a Morava. Krátce nato byl prof. Bouček nacisty zatčen, vypukla 2. světová válka a české vysoké školy byly zavřeny. Farmakologický ústav však zůstal zčásti otevřen, alespoň pro omezenou vědeckou práci. Štefl tak pokračoval ve výzkumu virů, propracovával svou teorii účinku kardiotonik (je autorem objevu přesunu iontů vápníku z vnitřního prostředí organismu do srdečního svalu) a řadu dalších výzkumných problémů mu přinesla lékařská praxe. Soustavně se také věnoval jako posudkový a revizní lékař práci v nemocenských pojišťovnách; posléze v nich dosáhl významných funkcí. Samozřejmě se stal i odborným poradcem několika farmaceutických podniků. – Aktivně se podílel na protinacistickém odboji; podporoval rodiny popravených a zatčených, dodával léky bojovníkům Slovenského národního povstání.

Když po válce prof. Bouček, který věznění přežil, přešel do Hradce Králové, byl Jiří Štefl 19. 7. 1945 jmenován řádným profesorem farmakologie (se zpětnou platností od 28. 10. 1940) a převzal po něm vedení Farmakologického ústavu. Pro svoje studenty měl okamžitě připravenou moderní učebnici Farmakoterapie praktického lékaře – již ve 3. vydání (vydal Melantrich, Praha); napsal ji totiž už roku 1941, kdy bylo univerzitní studium v naší zemi nedostupné. Celkem se tato stěžejní a proslulá kniha dočkala ve zmíněném nakladatelství do roku 1949 čtyř vydání a pak se stala i základem vysokoškolského skriptu, jež vyšlo ve Státním pedagogickém nakladatelství v Praze do roku 1957 rovněž ve čtyřech vydáních. A vedle toho Jiří Štefl napsal – na stejné moderní úrovni a se stejným espretem – skriptum Farmakologie pro lékárníky (SPN, Praha 1956 a 1957).

Prof. Štefl přednášel medikům farmakologii i klinickou farmakologii a po založení farmaceutických fakult – o něž se velkou měrou sám zasadil – ve stejném rozsahu (5 hodin týdně) i farmakodynamiku farmaceutům.

Jeho výzkum na Lékařské fakultě v Brně v plné šíři charakterizují znaky jeho osobnosti: byl nesmírně bystrý, vzdělaný, dovedl velmi rychle absorbovat nejnovější světové trendy výzkumného zájmu, zaujímat k nim vlastní, fundovaná stanoviska a okamžitě navrhovat metodicky jednoduché, fyziologicky založené cesty k řešení jejich problémů. Pro nové myšlenky se dovedl nadchnout až příliš rychle, a tak se často nedostával k tomu, aby započaté věci také „dotahoval“ do náležitých výsledků. Bylo by však nespravedlivé odbýt tento znak jeho vědecké práce povrchností, nesoustavností či nedostatkem vytrvalosti. Chtěl prostě realizovat příliš mnoho svých myšlenek – a neměl k tomu podmínky. Konkrétně ve svém vrcholném období uveřejnil desítky původních vědeckých prací doma i v zahraničí (do roku 1955 to bylo 73 publikací) s tematikou zhoubných nádorů (zjistil např., že přirozená odolnost zvířat vůči rakovině souvisí se značným zvětšením jejich pižmové žlázy) a se svou celoživotní tematikou účinků kardiotonik (v této souvislosti si všiml účinku steroidního vitamínu D na krevní tep) – vedle už zmíněných témat, jež mu přinášela terapeutická praxe. K těmto tématům patřila aplikace taninu při léčení popálenin kůže. (Jeho práce v nemocničných pojišťovných pokračovala až do roku 1950. Ještě ve druhé polovině 50. let však byl závodním lékařem Masarykovy univerzity – a v práci závodního lékaře pak pokračoval po svém vyloučení z Masarykovy univerzity, o čemž ještě bude řeč.)

Štefl byl zastáncem léčby tzv. kompozitními léčivými, jejichž skladbu předpisoval svými recepty „magistraliter“ individuálně, a vedl k tomu i své studenty. (Protože si byl dobře vědom, jak nesnadné je pro ně pamatovat si účinné dávky léčiv, zveršoval jim jejich maximální dávky svými charakteristickými bujnými formulacemi.) Trval na tomto individualizovaném terapeutickém postupu i v době, kdy farmaceutický průmysl již chrлил v různých podobách a pod různými jmény mnoho galenických specialit pro různé diagnózy. Jak už řečeno, Štefl působil jako odborný poradce farmaceutických podniků a byl i spoluvlastníkem firmy Remedia Moravica, jež vyráběla mimo jiné jeho specialitu Atronal – směs atropinových alkaloidů rulíku zlomocného (*Atropa belladonna*) a Luminalu, pro pacienty s ledvinovými nebo žlučovými kameny.

Na tomto místě je nutno zdůraznit jeho nezapomenutelný význam v široké popularizaci lékařských poznatků a objevů (základních i nejnovějších), jež mu splývala se zdravotnickou činností osvětovou. Byl jedním ze zakladatelů slavné brněnské tradice a jednou z vůdčích redakčních osobností časopisu *Věda a život* (založen v roce 1936). Sám roku 1955 píše: „Spolupracoval jsem s denním tiskem, tj. s Lidovými novinami, a s Československým rozhlasem ... Uveřejnil jsem několik set populárně-vědeckých článků v různých časopisech. Proslovil jsem několik set přednášek populárně-vědeckých. Proslovil jsem kromě toho několik set přednášek v rozhlase.“ A poslouchal ho – s ohromným zájmem – celý národ, protože

jeho rady a poučení potřeboval a protože on k němu uměl mluvit. Stejnou popularitu si rázem získaly i knihy – sborníky, v nichž přednášky a úvahy tohoto typu uveřejnil: *O nemocech* (1944), *Lékař hovoří se ženami* (8 vydání 1944–1948), *Lékař hovoří s muži* (5 vydání 1946–1948), *Lékařovy odštěpky* (s obálkou Eduarda Miléna, 1947 a 1948) a *Lékař hovoří s dětmi* (s ilustracemi Ondřeje Sekory, 1958, slovensky 1960). Udělal pro šíření zdravotnické osvěty neskutečně mnoho. Roku 1958 vydal knížku lékařských povídek *Medicínské historky*.

Byl Bohem nadaným přednášečem. Na Lékařské fakultě byla posluchárna při jeho přednáškách napěchována k prasknutí; jeho přednášky navštěvovali totiž i studenti z nižších ročníků a vodili na ně své přátele. Šteflovy přednášky byly nejen maximálně zasvěcené, informativní a přitom srozumitelné, ale navíc i sršely vtípem. Gejzírem duchaplných a bezprostředních bonmotů byla i naše rigorózní zkouška. Prof. Štefl byl nesmírně pohotový extrovert a životní optimista, který dovedl optimismus kolem sebe šířit – tak, jak to má dobrý lékař umět. Hovořil (i přednášel) několika jazyky.

Filozofii života, stárnutí a smrti věnoval knihu *Život a smrt* (1941 a 1945). Významný je jeho autorský podíl na výpravné knize *Jak se rodí lék* s ilustracemi Václava Fialy (1944). Jeho vysoký intelekt s vytríbeným smyslem pro logiku, již zmíněná duchaplnost, formulační pohotovost, nespoutaná invence a znalost lidí i prostředí ho přivedly k psaní detektivních románů, jimiž svou logiku cvičil. Napsal jich pět: *Případ profesora Rocha* (1944), *Vražda ze zdvořilosti* (v grafické úpravě Ed. Miléna, 1945 a 1946, reedice v brněnském Bloku 1995, polsky 1960), *Vrah duší* (s obálkou Ed. Miléna, 1947, reedice v Praze 1998, polsky 1959), filmová povídka *Vražedný polibek* (1948) a *Egyptský mor* (1949).

Jiří Štefl byl – pro své nadšení pro moderní biologické a lékařské vědy, pro své velmi bohaté, nadprůměrné a široké vědomosti, upřímnost svých názorů, politickou orientaci jednoznačně doprava, spojenou s netajeným odmítáním komunistických paradigmat, pro svou zásadní schopnost bezprostřední vtípné argumentace z očí do očí a současně pro svou širokou oblibu mezi studenty i v masách lidí – pro komunistický režim nepřijatelným „enfant terrible“.

Bezprostředně po „Vítězném únoru“ 1948 byl sice – za Čs. stranu národně socialistickou – povolán jako místopředseda do Krajského akčního výboru Národní fronty, ale brzy po následující nezastřené monopolizaci moci Ústředním výborem KSČ se kolem jeho hlavy začaly stahovat mraky. Tak např. v roce 1953 děkanát Lékařské fakulty – bez jakékoliv argumentace – odmítl jeho žádost o souhlas, aby v laboratoři jeho ústavu směl svůj výzkum (šlo o biologickou kontrolu líhnutí kuřat) provádět doc. Jaroslav Kříženecký (rovněž politicky bytostně pronásledovaný, který se po vyloučení z Vysoké školy zemědělské a lesnické uchytil jako vědecký pracovník Výzkumného ústavu pro mléko a vejce ministerstva průmyslu

výživy) se svým žákem ing. Vítězslavem Orlem (pozdějším přednostou Mendeliana).

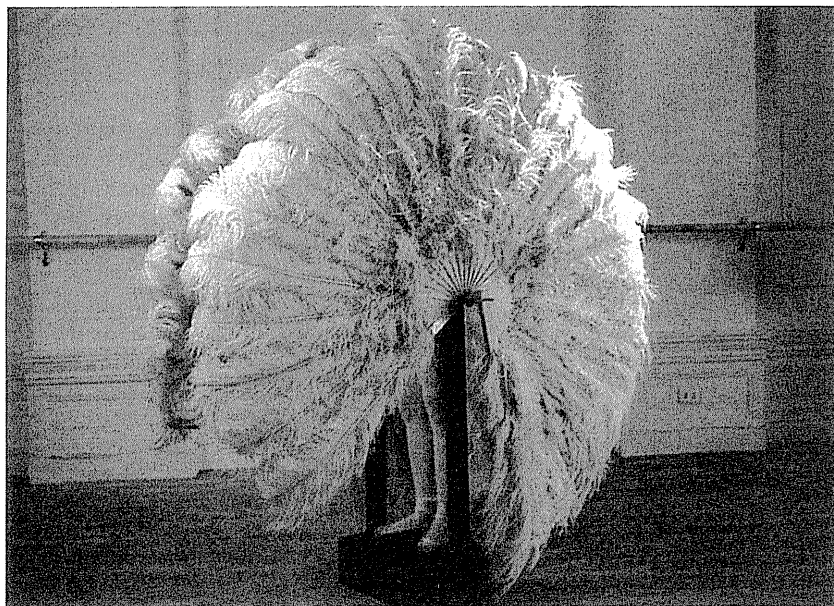
Ve vlastním životopise z 2. 8. 1955 Jiří Štefl píše: „Práci v nemocenských pojišťovnách jsem opustil v roce 1950, když tu pro mne nebylo dalšího upotřebení, dostal jsem výpověď, a také moje popularizační činnost se stala omezenou zásahy zvenčí. V roce 1952 stal jsem se na výzvu veřejných činitelů závodním lékařem KNV v Brně, odkud jsem dostal výpověď loňského roku, když opět vyšlo nařízení, že zaměstnanci školství nemohou býti současně zaměstnanci zdravotnictví... Knižní publikování je mi v poslední době znemožněno... V rukopise mám za poslední léta připraveno k tisku 5 knižních publikací vědeckých nebo populárně-vědeckých a 4 beletristické, čili 9 knižních prací celkem o 2.450 stránkách, které jsem postupně nabídl k uveřejnění a které uveřejněny nebyly; vedle toho pak několik původních vědeckých prací stejného osudu...“

A přece se Lékařská fakulta ještě jednou, v létě 1955, formálně vzchopila k podpoře svého proskribovaného profesora. Dne 26. 5. 1955 její vědecká rada velkou většinou odhlasovala návrh na udělení vědecké hodnosti doktora lékařských věd prof. Štefloví bez obhajoby vědecké práce (jež by arci byla pro něj maličkovitá); a tento svůj návrh 29. 8. téhož roku postoupila ministerstvu školství a kultury. Tím ovšem celá tato akce bez efektu skončila. Nebylo přece možno přiznat vysokou vědeckou hodnotu tak vyhraněnému a tak známému představiteli „třídně“ nenáviděné buržoazie. Lze se oprávněně domnívat, že děkanovi fakulty byl tento závěr znám předem a že se Šteflem byla sehrána špinavá hra. K profesionálním problémům přibyla Štefloví i bolest rodinná: jeho syn Jiří, posluchač Lékařské fakulty, byl psychicky alterován; 22. 5. 1957 byl odsouzen za trestný čin podvracení republiky + za přestupek zákona o zbraních k trestu odnětí svobody a ke ztrátě čestných práv občanských v trvání 3 roků. Nicméně ještě v letech 1956 a 1957 vyšla nová vydání jeho skript pro studující lékařství i farmacie, Československý spisovatel v Praze mu roku 1958 vydal už zmíněnou knížku lékařských povídek Medicínské historky a Státní nakladatelství dětské knihy v Praze rovněž zmíněnou zdravotnickou osvětovou knížku Lékař hovoří s dětmi. Ještě 13. 1. 1959 byl Štefl jmenován občanským soudním znalcem Lidového civilního soudu v Brně.

V té době nám však už před očima scházel; z tváře mu zmizel typický stálý úsměv, z očí se vytratily charakteristické ohníčky, sklíčená tvář nabyla šedavého odstínu, vysoká postava se nachýlila. Stranická nenávisť byla neúprosná. Nebylo snadné ho zlomit, ale odolat nemohl. V dubnu 1959 pro něho vedení fakulty intenzivně vyjednávalo místo ve zdravotnictví, aby mohl být z resortu školství a kultury odstraněn. Již 31. 5. 1958 mu totiž rektor univerzity oficiálně odebral veškerá práva a povinnosti učitele a současně vedení ústavu. Zbylo mu právo vědecky pracovat, arci ne na dlouho: 30. 6. 1959 byl jeho pracovní poměr na Lékařské fakultě ukončen. Od 1. 8. 1959 byl převeden do zdravotnictví jako závodní lékař brněn-

ských Restaurací a jídelen. Za pouhé dva roky nato, 15. prosince 1961, prof. Jiří Štefl ve svých 57 letech zemřel na náhlou příhodu mozkovou.

Jeho atraktivní osobnost vždy přitahovala studenty lékařství k vědecké aktivitě a studenty farmacie i k přípravě diplomových prací na jeho ústavě. Mnoho jich na něho dodnes s vděčností vzpomíná. Vychoval i prof. MUDr. Hedviku Zemánkovou-Kuncovou tak, že mohla založit Farmakologický ústav na nové Lékařské fakultě Palackého univerzity v Olomouci, vychoval i jejího pokračovatele a nástupce prof. MUDr. Jiřího Lenfelda; ten pak v Olomouci zastával i funkce děkana fakulty a prorektora univerzity. K Šteflovým odchovancům patřil též prof. MUDr. Josef Sajner, kterému bylo svěřeno vedení Farmakologického ústavu po něm – ovšem jen na čtyři roky (po nichž byl přeložen na stranicky lépe fundovaný Ústav organizace zdravotnictví). Šteflovými žáky byli i olomoucký fyziolog doc. MUDr. Aleš Kučera, MUDr. František Hradil (ředitel vědeckého oddělení nár. podniku Synthesia Semtín), záhy zesnulý doc. MUDr. Arnošt Texl, klinický farmakolog MUDr. Lubor Vacek a mnozí další. Ovšem žádný z nich se už nemohl na Farmakologický ústav vrátit ani po listopadu 1989. Tradice byla přerušena. A rychle ubývá také jeho bývalých studentů, kteří ho měli rádi ... Hladina mlčení se uzavírá.

Rebecca Horn, Die sanfte Gefangene, 1978

Ze současné medicíny

Kdy vzniká lidský život?

AUGUSTIN SVOBODA

Otázka, kdy vzniká lidský život, by snad ani v univerzitním prostředí neměla padnout, vždyť z biologie si snad všichni pamatujeme, že lidský život, tak jako život jiných živých organismů, s výjimkami nepohlavního rozmnožování, začíná splynutím pohlavních buněk. Od tohoto okamžiku je pak zřejmá kontinuita lidského života až do okamžiku smrti. Naneštěstí není odpověď na tuto otázku tak jednoduchá. Nebo správněji: odpověď byla jednoduchá, dokud ji nezkomplikovaly nové poznatky reprodukční biologie, jak se toto odvětví biologie rozmnožování nazývá. Početí nového lidského života bylo dlouho zahaleno tajemstvím a z úcty a bázně k tomuto „počátku“ nebylo dlouho předmětem vědeckého bádání. Věda druhé poloviny 20. století však přestala mít takové zábrany a lidská reprodukce se začala studovat jako reprodukce jakéhokoliv jiného savce. Nejprve se začalo s oplozením *in vitro*, tedy ve „zkumavce“, později přišlo klonování a další manipulace jak s pohlavními buňkami, tak s časnými zárodky. V laboratoři se podle plánu experimentátorů mohou nyní lidské pohlavní či somatické buňky spojit, dá se nastartovat vývoj lidského embrya a ten je možno buď přerušit, nebo ukončit, případně z něj odebrat např. jednu blastomeru nebo kmenové buňky. Tajemno či bázeň a úcta jaksi ustoupily „předmětnému“ zkoumání a badatel má před sebou jen více nebo méně organizovaný shluk buněk. Toto experimentování otvírá prostor pro nové pohledy na lidskou reprodukci a k staronovým otázkám, odkdy je normálně se vyvíjející lidské embryo člověkem v sociálním, právnickém, filozofickém nebo náboženském smyslu, přibýly otázky další: Jaký statut má lidský zárodek vyvíjející se ve zkumavce či zárodek ve zmrazeném stavu, jak pohlížet na manipulace s umělou zygotou či partenogeneticky se vyvíjejícím zárodkem? Nebo otázky jiné: Je život vznikající *in vitro* stejně kvalitní jako život vzniklý *in vivo*? Není to jen embryonální tkáň jako obdoba tkáňových kultur? Jak je to s individualitou embrya, když se může tato tkáň dělit či spojovat? Může být lidský život konzervován?

Tyto a podobné otázky zneklidňují sice jen malou část lidské společnosti, tím však se jejich závažnost nezmenšuje. V tomto článku bych rád shrnul novější poznatky o počátcích biologického vývoje lidského zárodku a nabídl těm, kdo o těchto otázkách přemýšlejí ze sociálního, právního, filosofického či náboženského hlediska, věcné argumenty pro tvrzení, že lidský život začíná vskutku oplozením vajíčka spermií, že každé embryo je biologicky jedinečné a že život člověka je kontinuálním procesem od okamžiku oplození až do smrti.

Individualita gamet

Lidské pohlavní buňky, gamety, stejně jako gamety jiných živočichů vznikají ze zárodečných buněk mužských (spermatogonií) a ženských (oogonií). Spermatogonie se dělí normálním dělením, mitózou, po celou dobu reprodukční aktivity muže. Část spermatogonií však vstupuje do zvláštního typu dělení, do meiózy, která končí tvorbou spermatid s polovičním počtem chromozomů. Haploidní spermatidy pak diferenciačním procesem vyžívají na spermie. Oogonie se množí ve vaječniku pouze v embryonálním období, od 3. měsíce těhotenství do porodu. Tyto buňky vstupují rovněž do meiózy, která se však zastaví a pokračuje v individuálních oocytech v průběhu ovulačních cyklů ženy. Meióza se zcela dokončí pouze ve vajíčku, které je oplozeno spermií. Oogeneze, vývoj vajíčka, tedy proběhne v plném rozsahu jen u malé části populace oocytů, zatímco spermatogeneze probíhá poměrně intenzivně (v 1 ml ejakulátu je přítomno asi 40 milionů spermií).

V průběhu meiotického dělení probíhají tři geneticky významné procesy: redukce počtu chromozomů (haploidizace), přestavba individuálních chromozomů (crossing-over) a rozchod chromozomů do nových kombinací. Crossing-over a segregace chromozomů jsou procesy, které zajistí genetickou individualitu každé gametě. Např. 2 sady chromozomů v lidské spermatogonii (jedna sada je tvořena 23 chromozomy) mohou dát vznik 2^{23} kombinovaných sestav chromozomů v haploidních spermiích. Vezme-li v úvahu přestavbu chromozomů v průběhu crossing-over, je téměř jisté, že neexistují 2 spermie se stejnou sestavou genů na chromozomech. Podobně je téměř jisté, že se nevyskytnou 2 vajíčka s naprosto stejným genomem.

Za pozornost stojí i individualita výbavy cytoplazmy vajíčka. Je v ní připravena ribonukleová kyselina (RNA) nesoucí informaci pro počátek vývoje oplozeného vajíčka, např. pro orientaci osy těla a pro kontrolu prvních buněčných dělení. Tyto molekuly RNA jsou zvlášť upraveny a vyskytují se pouze ve vajíčku. Pro úvodní stadia vývoje zárodku je důležité také prostorové rozložení této RNA.

Oplození a individualita zygot

První fází oplození je proniknutí spermie do vajíčka, ze kterého vzniká zygota. Spojování obou pohlavních buněk je naprogramováno jako kaskáda interakcí specificky lidských bílkovinných molekul na povrchu gamet i v jejich cytoplasmě. Spermie pronikne až k plazmatické membráně vajíčka a membrány obou gamet spolu splynou. Do cytoplazmy vajíčka proniká jen jádro spermie, tedy žádná jeho RNA nebo mitochondrie. Po spojení se spermií se povrch vajíčka změní (dojde k tzv. kortikální reakci) a další spermie přes membránu vajíčka již neproniknou.

V cytoplasmě vajíčka jsou nyní přítomna dvě jádra: jádro vajíčka a jádro spermie, obě s haploidním počtem chromozomů. Podle zastoupení jednoho ze dvou pohlavních chromozomů ve spermii (X nebo Y) je určeno pohlaví zygoty a celého organismu, tedy ženská kombinace XX nebo mužská XY.

V obou jádrech dochází v krátké době po oplození k replikaci DNA, zdvojují se chromozomy, rozpadá se jaderný obal, vytváří se dělicí vřeténko a chromozomy se shromažďují v ekvatoriální rovině. To je okamžik, kdy se i viditelně smísí genetická výbava otcovské a mateřské pohlavní buňky do jednoho jádra. Chromozomy se pak rovnoměrně rozdělí do dvou jader, následuje rozdělení cytoplazmy zygoty a vznikají 2 blastomery. Tím je zahájeno rýhování (dělení) vajíčka.

Splynutím geneticky jedinečných gamet vzniká také geneticky jedinečná zygota. Jestliže každá z gamet má 2^{23} možností kombinace chromozomů, pak počet možných variant chromozomálních kombinací v zygotě se dá vyjádřit číslem 2^{46} , což je 14místné číslo (asi 70 bilionů). Počet možných chromozomálních kombinací tedy mnohonásobně převyšuje počet obyvatel naší planety (v uvedeném počtu kombinací nejsou ještě zahrnuty přestavby chromozomů v důsledku crossing-overu). Na základě této skutečnosti můžeme říci, že sestava genů v zygotě, která vznikne splynutím dvou gamet, je naprosto jedinečnou a neopakovatelnou událostí, tak jako je naprosto jedinečnou a neopakovatelnou událostí vývoj každé zygoty, tedy vznik každého lidského života.

Další vývoj zygoty a jeho specificky lidský charakter

Rýhováním vajíčka je zahájen sled buněčných dělení, který bude probíhat pod stálou kontrolou genetických mechanismů vlastně až do smrti člověka. V průběhu tohoto individuálního vývoje se bude realizovat specificky lidská genetická informace geneticky jedinečné zygoty.

První rýhovací dělení proběhne asi 30 hodin po oplození. Každá z obou blastomer se opět dělí, až se vytvoří morula, tvořená 12-16 blastomery, a z ní další stadium – blastocysta. Ta je tvořena obalovou vrstvou buněk – trofoblastem a uvnitř je buněčný shluk, embryoblast. Právě z buněk embryoblastu se budou v dalších stadiích diferencovat zárodečné listy, tkáňe a orgány. To se začne uskutečňovat v době, kdy je blastocysta již zanořena do děložní sliznice. V následujících dnech probíhají další a další buněčná dělení, buňky se diferencují (specializují) jak morfoloogicky, tak i funkčně, přesouvají se z jednoho místa na druhé a dokonce celé soubory buněk programově odumírají. Prostorová organizace buněk vede k vytváření tkání a orgánů, embryo se postupně proměňuje na plod a po porodu je z něj novorozenec.

Způsob utváření zárodečných listů a formování tkání a orgánů je fylogeneticky konzervován, takže po morfoloogické stránce jsou časná embrya

savců či obratlovců velmi podobná. Jisté ovšem je, že se v lidské zygotě od počátku odvíjí specificky lidský vývojový program a nenarodí se nic jiného než člověk. Je jasné, že pro jeho další rozvoj je třeba ještě další péče, jak ostatně o mláďata jiných vyšších živočichů, ale rozhodně se nenarodí „živočich“, jak odeznělo nedávno v jedné polemice v denním tisku (LN 26. 7. 2004). Výzkum z posledních let ukázal mnoho detailů mechanismu vývoje lidské zygoty: byly identifikovány geny, jejichž produkty rozhodují o prostorové orientaci zárodku, tj. kde bude hlavový, kde kaudální konec, břišní a hřbetní strana, kde budou jednotlivé orgány, jak se rozdělí párové orgány aj. Je velmi zajímavé, že v neoplozeném vajíčku lze sice identifikovat dva póly – animální a vegetativní hemisféru, ale vniknutí spermie navodí zvláštní rotační pohyby cytoplasmy, které definují hlavový a kaudální pól a místa, kde se budou utvářet jednotlivé zárodečné listy. U hmyzích embryí byly zjištěny 3 skupiny genů, jejichž produkty řídí časný vývoj embryí. Podobné geny se zjišťují také u lidí, odhaduje se, že existuje více než sto takových genů.

Embryogeneze je tedy programována. Jaký způsobem se však program uskutečňuje? Zcela jistě to není prosté kopírování či postupný růst podle nějakého vzoru (homunkulus), ale vývojová mechanika, tak jako celá kniha života, je dána pouze v receptech, v genech zygoty a buněk z ní vzniklých. Embryo tedy nevzniká náhodnými interakcemi biopolymerů nebo buněk. Jeho postupný vývoj se ani nepodobá vlně padajících kostek domina. Je téměř jisté, že to budou spíše vnější signální molekuly, které interagují s genetickou informací embryonálních buněk a řídí její expresi včetně produkce dalších signálních molekul pro následující vývojový krok. Klíčovou vlastností je schopnost buněk se dělit (buňky se chovají v jistém smyslu jako reprodukční automat) a plasticita fenotypu embryonálních buněk, ze kterých může vzniknout podle potřeby jakákoliv specializovaná buňka. Experimentální embryologové jsou již dnes schopni tuto vývojovou plasticitu uchovat a případně využít i v buňkách pěstovaných in vitro (kmenové buňky).

Ve světle těchto poznatků se zdá přinejmenším nepochopitelné, že se někteří badatelé pokoušejí definovat vývojovou individualitu embrya na základě objevení se některých skupin buněk či tkání. Jedním z takových kritérií je ukončení implantace embrya do děložní sliznice, tj. zhruba ve 14. dnu stáří zárodku, nebo objevení se neurální destičky ve stejné době. O tuto definici individuality se pak v některých státech opírá legislativa, která v tomto intervalu dovoluje jako eticky přístupné manipulace se zárodkem, včetně experimentů a také odběru kmenových buněk. Z toho, co bylo uvedeno o jednotlivých krocích ve vývoji zygoty, je zřejmé, že každé dělení, každý přesun buněk, každá diferenciační změna je novou skutečností, novou kvalitou, a tedy skončení nidace či organizace buněk do neurální ploténky nejsou kvalitativně odlišné od předcházejících stadií. 14. den po oplození jako období vzniku lidské individuality nebo jiné ča-

sové údaje, vyznačující objevení se jiných kritérií „lidskosti“ embrya nebo plodu, jsou stanoveny naprosto uměle. Neobstojí ani další argumenty: bylo např. zjištěno, že do pozdního 4buněčného či do časného 8buněčného stadia není aktivován genom zygoty (nedochází k transkripci). To by snad bylo důkazem, že genetická jedinečnost není do tohoto období realizována, neboť vývoj embrya je řízen podle RNA přicházející ještě z vajíčka. Tento závěr je velmi nepřesný a zkratkový, neboť zásadním impulzem pro realizaci informace z RNA vajíčka je jeho spojení se spermií. Jsou to geny spermie, které v kooperaci s geny vajíčka spustí mitotické dělení, diferenciální procesy naprogramované v RNA vajíčka a další změny.

Jedním z dalších argumentů pro názor, že lidský zárodek není zpočátku ještě zcela lidsky determinován, je zjištění, že za fyziologických podmínek zhruba polovina embryí odumírá v prvních dnech vývoje (0,5-1 potrat na 1 porod). Z experimentů *in vitro* je rovněž zjištěno, že u některých zygot není aktivován genom vůbec a zárodek se tudíž nevyvíjí. Ani tyto argumenty neobstojí. Smrt je do lidského života naprogramována a tento program se může realizovat již ve stadiu zygoty nebo u 80letého člověka.

Kontinuita lidského života od početí až do smrti

Individuální vývoj člověka nekončí narozením, ale pokračuje přes známé fáze dětství, dospívání až ke stárnutí a až do smrti. Tedy i po narození je třeba dalších a dalších nových „receptů“, tedy přečíst další části genetické informace pro růst organismu, pro přípravu na reprodukční fázi, ale také např. i pro stárnutí. U řady jiných živých organismů, např. u kvasinek, hmyzu a červů, byly zjištěny geny, které určují délku života. Obdobné geny se dají najít i v genomu člověka. Bylo zjištěno, že u syndromů předčasného stárnutí jsou mutovány právě tyto geny. Je pozoruhodné, že délka lidského života je „odměřována“ i v jednotlivé buňce: buňky z embryonální lidské tkáně se mohou při kultivaci *in vitro* rozdělit 50-70krát, zatímco buňky z tkáně dospělého člověka třeba jen 30krát. Jisté je, že genetický program představuje jen základní rámec individuálního vývoje a je mnoho faktorů, které tento vývoj mohou optimalizovat nebo redukovat.

Uměle vytvořené zygoty

Experimentální biologové prokázali, že jádro somatické (tkáňové) buňky po přenosu do cytoplasmy enukleovaného (jádra zbaveného) vajíčka může fungovat jako jádro v přirozeně vzniklé zygotě. Tato uměle vzniklá zygota se může vyvíjet a dát vznik celému organismu. I když dosavadní úspěšné pokusy byly provedeny pouze na zvířecích modelech, zdá se, že tato technika by se mohla aplikovat i na buňky lidské (pokusy tohoto typu byly již údajně provedeny). Bez ohledu na etický rozměr těchto pokusů je

zřejmě, že cytoplasma vajíčka může nějakými mechanismy reprogramovat již rozběhnutý diferenační program tkáňové buňky a nastavit nový počátek individuálního vývoje. Z genetického hlediska je sestava genů tkáňové buňky stejná jako sestava genů zygoty, neboť jejím dělením tkáňová buňka vznikla. Z hlediska čistě biologického není tedy pochyb o tom, že i tato uměle vytvořená zygota může realizovat „lidský“ vývojový program podobně jako přirozeně vzniklá zygota. Zda se ovšem bude program realizovat bezchybně, známo není. Vývojoví biologové ví už o mnoha důvodech, které by mohly vývoj jedince z uměle vytvořené zygoty komplikovat. Opakováním přenosu jader tkáňových buněk do enukleovaných vajíček by mohly vznikat genetické kopie organismů – klony, neboť jádra pocházejí z geneticky identických buněk (nedochází k rekombinacím). Čistě teoreticky by však klonované buňky či jedinci mohli vykazovat jakousi individualitu, danou např. cytoplasmatickými faktory nebo odlišným stupněm reprogramování genomu.

Zcela nedávno bylo referováno o jiném typu umělé lidské zygoty, která vznikla z neoplozeného vajíčka po chemické aktivaci. U nižších živočichů je vývoj jedince z neoplozeného vajíčka znám pod pojmem partenogeneze. Lidské vajíčko je před vlastním oplozením ještě diploidní (meióza se dokončí až po vniknutí spermie), mělo by tedy mít kompletní, tedy diploidní genom, podobně jako kterákoliv z tkáňových buněk. Do jaké míry se diploidní jádro vajíčka liší nebo shoduje s jádrem diploidní tkáňové buňky, není známo, ale – opět teoreticky – i partenogeneticky vzniklá zygota by mohla realizovat lidský vývojový program.

Závěrem

Jsem si samozřejmě vědom, že člověk je determinován nejen biologicky, ale že má i dimenzi sociální, psychickou i spirituální. Budeme-li se tedy ptát, kdy vzniká člověk, nemůže sama biologie dát definitivní odpověď, ale bude třeba vzít v úvahu argumenty sociální, právní, filozofické i náboženské. Podobně, budeme-li se ptát, kdy začíná personální bytí člověka, i zde musí přírodní věda přenechat kompetentní odpověď na filozofii a teologii. Argumentace těchto disciplín jsou však často velmi obecné a lze je obtížně definovat, zejména také proto, že jsou interpretovány z odchylných výchozích pozic. Jejich úvahy mají však své oprávnění, neboť fenomén člověka zjevně přesahuje možnosti experimentálního poznávání. Biologická podstata člověka je však nepochybná a zúží-li se otázka na to, kdy vzniká lidský život, zdá se mi, že nejpřesněji na ni mohou odpovědět právě biologové: lidský život vzniká od početí.

Aktuality v právu

Když se řekne: Výbor zastupitelstva obce

PETR KOLMAN

Motto: Základem svobodného státu je svobodná obec¹

Patří ke chvályhodné skutečnosti, že většina členů akademické obce se neuzavírá v univerzitních pracovnách, ale aktivně se zajímá o správu věcí veřejných; v porovnání se zbytkem populace možno říci, že nadstandardně. Výrazem tohoto faktu je i participace řady vysokoškolských pedagogů a studentů naší univerzity na fungování české (popř. slovenské) územní samosprávy – především na úrovni obcí a měst. V akademických řadách možno nalézt nejednoho obecního (městského) zastupitele či radního, rovněž tu nacházíme členy výborů zastupitelstev obcí (měst, městských částí) nebo členy komisí obecních rad. V následujících řádcích chci ve zkratce popsat právní aspekty tzv. výborů zastupitelstva obce, a to včetně *osadních výborů*, tedy zvláštního typu orgánu, na který se trochu pozapomíná.

1. Výbory zastupitelstva obce

Zastupitelstvo zřizuje jako své iniciativní a kontrolní orgány výbory, které mu předkládají svá stanoviska, návrhy a jsou mu odpovědné.² V samostatné působnosti platí jakási *generální klauzule*, že je zcela na zastupitelstvu obce, zda zřídí či nezřídí ten který výbor. Z tohoto pravidla existují dvě principiální výjimky – prvou výjimku tvoří ty výbory, které musí zastupitelstvo ex lege zřídit vždy – těmi jsou nyní finanční a kontrolní výbory. Druhou tvoří výbor, který sice všechny obce nejsou přímo povinny zřídit, ale při splnění určité zákonné podmínky se stává rovněž povinným – de lege lata se jedná o výbor pro národnostní menšiny. Zvláštní postavení mají tzv. osadní výbory, kterým bude věnována zvláštní subkapitola tohoto článku.

Pro komparaci uveďme, že *slovenská* právní úprava – tj. z. č. 369/1990 Zb. – hovoří o komisích³ (tedy nikoliv výborech) zastupitelstva a žádné

1 Uvozovací patent Stadionova obecního zřízení z 20.3.1849.

2 Srov. Koudelka, Z.: Průvodce územní samosprávou, Linde Praha, 2003, str. 73.

3 V § 15 z. č. 369/1990 Zb., precizněji napsáno: v SR se tyto orgány nazývají – „komisie“.

„povinné“ komise ex lege neobsahuje, tudíž slovenská obecní samospráva má v tomto bodě větší manévrovací prostor. Obecně lze k této problematice napsat, že slovenská úprava je zde stručnější než česká, avšak základní prvky jsou podobné. I v SR mají „komisie“ charakter poradních a iniciačních orgánů zastupitelstva a složení a úkoly stanoví obecní zastupitelstvo. Slovenská důvodová zpráva definuje „komisie“ jako jednu z organizačních forem zapojení „popředných občanov-odborníkov“ do rozhodování obecního zastupitelstva.⁴

Ale zpátky do ČR. Každý výbor ze zákona plní úkoly, kterými jej pověřil zastupitelstvo obce. Jak již bylo naznačeno výše, ze své činnosti odpovídá výbor zastupitelstvu obce. Počet členů výboru je vždy lichý, na rozdíl od komise rady. Výbor se schází podle potřeby. Usnesení výboru se vyhotovuje písemně a podepisuje je předseda výboru. Usnesení je platné, jestliže s ním vyslovila souhlas nadpoloviční většina všech členů výboru. Žádný právní předpis sice přímo neukládá povinnost přijetí *statutu předmětného výboru*, nicméně z důvodu právní jistoty (jak vlastních členů, tak i ostatních orgánů) nelze přijetí tohoto interního dokumentu než doporučit. Ve statutu může být obsažena např. úprava práv a povinností členů výboru, úprava zasedání výboru, nebo může být konkrétněji vymezen předmět vlastní činnosti.

1.1. Finanční výbor zastupitelstva obce

Nyní se blíže podíváme na *finanční výbor* zastupitelstva obce. Zdůrazněme, že finanční výbor není orgánem obce, ale orgánem zastupitelstva obce.⁵ Výbor musí být nejméně tříčlenný, v čele musí podle § 117 odst. 4 stát člen zastupitelstva (s výjimkou starosty a místostarosty). Předsednictví člena rady obce, byť se jedná o orgán zastupitelstva, žádný právní předpis nezakazuje.

Finanční výbor je jednak kontrolním orgánem zastupitelstva obce, ale současně také jeho iniciativním orgánem. Finanční výbor kontroluje hospodaření obce. Je třeba si ovšem uvědomit, že o čerpání finančních prostředků z rozpočtu dané obce nerozhoduje, neboť hospodaření podle rozpočtu přísluší radě obce. Finanční výbor může iniciativně navrhnout vhodné čerpání finančních prostředků, finanční výbor má právo na projednání zprávy o přezkoumání hospodaření za uplynulý rok s *auditorem* podle zákona o auditorech. Jaká je legální pravomoc finančního výboru v oblasti hospodaření obce? Týká se dodržování všech povinností stanovených obcí při hospodaření. Povinnosti při hospodaření s majetkem obce stanoví

4 Srov. SR: Důvodová zpráva k § 15 z.č.369/1990 Zb., zákon o obecním zřízení.

5 Tato zmínka není samozřejmě samoučelná. To, že FV není orgánem obce, vede např. k tomu, že finanční výbor např. vyřizuje oznámení a stížnosti občanů nikoliv přímo, ale až tehdy, když mu to zastupitelstvo obce uloží. Tato skutečnost plyne z faktu, že zákon o obcích povinnost k jejich vyřizování stanoví pouze orgánům obce.

§ 38 zákona 128/2000 Sb., o obcích. Finanční výbor je tedy oprávněn kontrolovat, zda je majetek obce využíván účelně a hospodárně, v souladu s jejími zájmy a úkoly, zda obec neručí za jiné závazky, než stanoví zákon, zda jsou zveřejňovány majetkové záměry ve smyslu § 39 zákona o obcích. Finanční výbor je rovněž oprávněn kontrolovat dodržování rozpočtu obce a pravidla stanovená pro hospodaření v zákoně č. 250/2000 Sb., o rozpočtových pravidlech územních rozpočtů. Tato kontrolní činnost finančního výboru má charakter preventivní a průběžné kontroly.⁶ Finanční výbor se rovněž může participovat na kontrole⁷ hospodaření za uplynulý rok. Může spolupracovat s orgány, které vykonávají přezkoumání hospodaření obce za uplynulý rok, a auditor je povinen projednat s finančním výborem zprávu o přezkoumání hospodaření obce. V zákoně č. 254/2000 Sb., o auditorech, ve znění pozdějších předpisů, v §14 odst. 5 je *verbis expressis* zakotveno, že auditor nebo auditorská společnost jsou povinni projednat se starostou a dále s finančním výborem auditorskou zprávu.

Opatření k nápravě nedostatků zjištěných finančním výborem při kontrole hospodaření ukládá zastupitelstvo obce radě, která je odpovědná za zabezpečení hospodaření obce podle rozpočtu. Starosta, který je v čele úřadu, ukládá splnění opatření k nápravě, které se týkají činnosti obecního úřadu, tajemníkovi.

V praxi se vyskytl dotaz, zda je možné v rámci úspory finančních prostředků zřídit finanční výbor společně s kontrolním výborem, tedy aby namísto dvou výborů, měla obec výbor pouze jeden, který by udělal „práci za dva“.⁸ S tímto sloučením nelze podle mého soudu souhlasit. Kontrolní výbor kontroluje dodržování právních předpisů ostatními výbory, kontroluje tedy i výbor finanční, jak provádí kontrolu hospodaření s majetkem a s finančními prostředky obce a jak plní úkoly, které mu uložilo zastupitelstvo obce. Pokud bude finanční výbor pověřen určitými úkoly, v případě sloučení do jednoho výboru by takový společný výbor nemohl kontrolovat sám sebe. To by odporovalo principu nezávislé kontroly.⁹ Dodejme však, že je možné, aby tatáž fyzická osoba byla členem jak kontrolního, tak i finančního výboru, přirozeně pokud se nejedná o starostu (resp. místostarostu či další osobu enumerovanou v § 119 odst.1 z. č. 128/2000 Sb.), kterým je členství ve FV a KV *ex lege* zakázáno.

Soudím, že z právního hlediska nic nebrání orgánům obce, aby byly v obci zřízeny současně, jak finanční výbor zastupitelstva, tak i finanční komise rady obce.¹⁰ Je však nutno upozornit na skutečnost, že případná fi-

6 Srov. např. Kolektiv autorů: Stanovisko k činnosti finančního výboru, ASPI evid. č. 23915 (lit.), 2003.

7 Zde se jedná z pohledu časové kategorizace kontroly o formu následnou.

8 Takto např. uvažoval V. Žák (starosta obce Tatenice) in *Veřejná správa* 18/2002.

9 Srov. např. kolektiv autorů: Stanovisko k činnosti finančního výboru, ASPI evid. č. 23915 (lit.), 2003, kteří jsou rovněž proti „slučování“ FV a KV.

10 K tomu může docházet zejména díky výraznější rozdílné „politické i osobní konstelaci“ v zastupitelstvu a radě obce.

nanční komise rady by neměla takové zákonné pravomoci jako výbor zastupitelstva. Rovněž je třeba zmínit, že kreace komise nevede k eliminaci zákonné povinnosti zřídit finanční výbor.

1.2. Kontrolní výbor zastupitelstva obce

Kontrolní výbor musí být nejméně tříčlenný, maximální počet členů není nijak omezen, v čele musí podle § 117 odst. 4 stát člen zastupitelstva (s výjimkou starosty a místostarosty).

Kontrolní výbor kontroluje plnění usnesení zastupitelstva obce a rady obce (samozřejmě pouze v případě, je-li zřízena).

Dále ex lege kontroluje dodržování právních předpisů ostatními výbory a obecním úřadem na úseku *samostatné* působnosti. Zákon tedy přesně stanoví, u koho je KV oprávněn kontrolovat dodržování právních předpisů. Nehovoří ani o starostovi, ani o radě obce, ani o zastupitelstvu. V praxi jsme se mohli opakovaně setkat s přespříliš aktivními KV, které si za cíl kontroly vybraly výše zmíněné negativně enumerované subjekty, či dokonce problematiku dodržování právních předpisů obecním úřadem na úseku přenesené působnosti. S překračováním zákonných kompetencí samozřejmě není možno souhlasit.

Kontrolní výbor plní další kontrolní úkoly, jimiž jej pověřilo zastupitelstvo obce. O provedené kontrole musí výbor pořídit zápis, který obligatorně obsahuje údaje o tom, co bylo kontrolováno, jaké nedostatky byly zjištěny, a návrhy směřující k odstranění nedostatků. Zápis obligatorně signuje člen výboru, který provedl kontrolu, a zaměstnanec, jehož činnosti se kontrola týkala. V dřívějším znění zákona o obcích byl k signaci oprávněn jakýkoliv člen výboru (dokonce se nemuselo jednat ani o předsedu či místopředsedu výboru, což by bylo logičtější), tedy i ten, který se na kontrole vůbec nepodílel. Současnou právní úpravu nutno pokládat ve zmíněném ohledu za preciznější. Autor tohoto článku si dovoluje navrhnout, aby de lege ferenda byl obligatorní i spolupodpis předsedy KV, vedlo by to k posílení právní jistoty jak kontrolovaných, tak i u zastupitelstva obce, kterému je zápis předkládán.

Jak jsem již naznačil výše, KV poté předloží zápis zastupitelstvu obce; k zápisu připojí vyjádření orgánu, popřípadě zaměstnanců, jejichž činnosti se kontrola týkala. Zákonnou možnost kontrolovaného subjektu vyjádřit se k věci¹² pokládám za správnou, neboť vede k vyšší míře vyváženosti celého kontrolního mechanismu v rámci demokratického obecního zřízení.

Na závěr musíme podtrhnout, že výbory zastupitelstva jako orgány *iniciativní* a *kontrolní* nemají žádnou autonomní rozhodovací pravomoc v ob-

11 Rozlišování samostatné a přenesené působnosti působilo a i mnohde v praktickém životě dále působí obtíže nikoliv zanedbatelného rázu.

12 Viz ustanov. § 119 odst. 4 z. č. 128/2000 Sb.

lasti samostatné působnosti obce¹³, jejich usnesení zavazují pouze tyto výbory samotné, resp. jejich členy, a nikoliv např. obecní úřad, byť by jeho činnost v oblasti samostatné působnosti byla předmětem kontroly.

V praxi jsem se opakovaně setkal s dotazem, zda může kontrolní výbor zastupitelstva závazně úkolovat pracovníky obecního (městského) úřadu. Nikoliv. Kontrolní výbor zastupitelstva, třebaže je oprávněn kontrolovat i činnost obecního úřadu, nesmí de lege lata obecnímu úřadu ani jednotlivým zaměstnancům obce v něm zařazeným ukládat úkoly. K tomu je ze zákona oprávněno pouze zastupitelstvo nebo rada obce (města).

1.3. Výbor pro národnostní menšiny

Obec, v jejímž územním obvodu žije podle posledního sčítání lidu alespoň 10 % (dříve se jednalo o 15 procent) občanů hlásících se k národnosti jiné než české, je povinen zřídit výbor pro národnostní menšiny. Členy tohoto výboru jsou i zástupci národnostních menšin, pokud je deleguje svaz utvořený podle zákona č. 83/1990 Sb., o sdružování občanů, ve znění pozdějších předpisů. Vždy však příslušníci národnostních menšin musí tvořit nejméně polovinu všech členů výboru. I zde platí, že v čele výboru ex lege stojí člen zastupitelstva.

Jak jsem již před léty upozornil v odborném tisku¹⁴, pokládám celé ustanovení týkající se těchto výborů za opravdu nešťastné. Zákodárce zcela „zapomněl“ na existenci fenoménu tzv. moravské národnosti¹⁵ (resp. slezské), která splňuje taktéž zákonnou definici národnosti jiné než české. To vede ke značně kuriózní situaci, že v mnohých obcích museli zřídit zmíněný výbor, i když moravská národnost zde tvořila většinu. Výbor pro národnostní menšiny je ex lege iniciativním a kontrolním orgánem zastupitelstva. Vzhledem k jazykové, sociální a kulturní blízkosti českého a moravského národa je otázkou, co by takovýto výbor v praxi měl vlastně činit. Co by měl iniciovat? Satiricky jsem se k tomu vyjádřil ve zmíněném článku v časopise *Moderní obec* 9/2000. Myslím, že zákonodárce měl do znění zákona o obcích textovat i národnost moravskou (resp. slezskou). Nicméně jeden pozitivní efekt – byť zákonodárcem pravděpodobně nezamýšlený – toto ustanovení přece jen přineslo. Je skutečností, že občané *romské* národnosti, se v rámci sčítání lidu dlouhodobě odmítají hlásit ke „své“ národnosti, čímž dochází ke zkreslování údajů v tomto směru. Tudíž nedochází k povinnosti vytvářet výbory pro národnostní menšiny v dů-

13 Platí to dvojnásob pro přenesenou působnost obce.

14 Na fenomén moravské národnosti jsem upozornil, viz Kolman, P.: Podpora etnobyznysu, *Moderní obec* 9/2000 str.38. Pokud je mně známo jednalo se o první článek v rámci české právní publicistiky, který na tuto problematiku upozornil.

15 V čase přijetí zákona 128/2000 Sb. o obcích, který vytvořil tyto národnostní výbory byly v „účinnosti“ data ze sčítání lidu z roku 1991, kdy se k moravské národnosti přihlásilo takřka 1, 3 milionu občanů (!).

sledku existence zákonem předepsaného počtu občanů této národnostní menšiny. Paradoxně tak zde k dosažení potřebné legální hranice dopomohou příslušníci národnosti moravské (resp. slezské).

Zákon – na rozdíl od výboru kontrolního a finančního – nestanoví (samořejmě být jen rámcově), jakou činnost má výbor pro národnostní menšiny realizovat. Jakými úkoly ho má zastupitelstvo pověřovat? Myslím, že i tato skutečnost vedla k tomu, že se obecní samosprávy s existencí tohoto orgánu příliš neztotožnily, mnohde sice byly výbory vytvořeny, ale nevyvíjejí žádnou činnost (či naprosto marginální v porovnání s jinými výbory). Setkal jsem se i se „šalamounským“ řešením – být ne zcela právně čistým, že výbor sice byl zastupitelstvem zřízen, avšak nebyl (záměrně) naplněn předepsaným počtem členů. Jízlivěji řečeno, ani odměna¹⁶ za předsednictví a členství ve výboru nebyla impulzem pro zřízení tohoto „potřebného“ výboru.

Jak již patrně vyplynulo z předešlého textu, autor tohoto článku se staví k obligatorní povinnosti zřizování výboru pro národnostní menšiny *negativně*. Zastávám názor, že případné zřízení výboru pro národnostní menšiny by nemělo být povinností zastupitelstva, jsem pro fakultativnost existence tohoto výboru.

Pro komparaci uveďme, že ani právní úprava slovenského obecního zřízení – tj. z. č. 369/1990 Zb. – neobsahuje analogickou povinnost zastupitelstva zřizovat komisi (v SR zastupitelstvo ex lege zřizuje komise nikoliv výbory) pro národnostní menšiny. Přitom vzhledem k národnostnímu složení obou zemí by tato povinnost logicky spíše svědčila našemu východnímu sousedovi.

1.4. Osadní výbory

Dalším typem orgánu zřizovaného zastupitelstvem obce je tzv. osadní výbor. Smyslem existence těchto výborů je snaha o zapojení občanů především z odlehlých částí obce¹⁷ do municipálního samosprávného rozhodovacího procesu. Z. Koudelka naznačuje, že by za pomoci osadních výborů mohlo dojít k vyrovnávání disparit mezi růzností problematiky vesnické a sídlištní zástavby v rámci téhož města pokud obě entity nejsou zastoupeny v zastupitelstvu obce (města).¹⁸ Smyslem výborů je tedy určitá (být do značné míry omezená) dekoncentrace rozhodovacích procesů uvnitř obce.

Osadní výbory u nás mají dlouhou právněhistorickou tradici, existuje totiž zemský zákon obecní pro Čechy, tj. zákon č. 7/1864 zemského zákoníku, ze 16. dubna 1864, jímž se vydává zřízení obecní a řád volení v ob-

16 Mám zde na mysli jak odměnu finanční, tak i odměnu v psychologické formě zvýšené společenské prestiže.

17 Např. dříve samostatných obcí a později připojených k obci.

18 Srov. Koudelka, Z.: Komentář k § 120 z. č. 128/2000 Sb., o obcích, Linde Praha 2002.

cích. Ten obsahoval v kapitole osmé (§§ 107–114) pod názvem „O zastupitelstvu některých osad, které mají zvláštní jmění“ základní otázky organizace a působnosti osad, resp. jejich orgánů.¹⁹ Jistou formu osadních výborů můžeme nalézt i za časů socialistického Československa. Zákon č. 69/1967 Sb., o národních výborech, dal vzniknout samosprávě částí obcí prostřednictvím tzv. *občanských výborů*. Zmíněné výbory musely být obligatorně zřizovány ve městech, v obvodech měst a střediskových obcích. V ostatních obcích mohly být zřízeny, vyžadovala-li to rozlehlost území a zvláštní podmínky hospodářského a kulturního rozvoje. Během devadesátých let minulého století v ČR osadní výbory neexistovaly, k jejich obnovení došlo až na základě zákon č. 128/2000 Sb., o obcích, který je zakotvil v §§ 115 a 116. V částech obce (nezaměňovat s pojmem městská část)²⁰ může zřídit zastupitelstvo obce osadní výbory. Jedná se tedy o fakultativní orgán. Osadní výbor musí mít ex lege minimálně 3 členy, maximální počet není stanoven. Počet členů osadního výboru stanovuje zastupitelstvo obce. Minimální věk pro členství v osadním výboru není stanoven, takže i mladistvý může být členem. Řádným členem osadního výboru může ovšem být pouze občan obce, který je přihlášen k trvalému pobytu v té části obce, pro kterou je osadní výbor zřízen. Členové jsou voleni obecním zastupitelstvem. Oproti jiným výborům je zde rozdíl u předsednictví výboru. Předsedu osadního výboru volí zastupitelstvo obce z řad členů osadního výboru. Předseda tedy nemusí být členem zastupitelstva, což je dáno charakterem výboru. Pokud by zákon obsahoval požadavek, aby předseda byl zastupitelem, vedlo by to k neřešitelné blokační situaci, kdyby v předmětné části obce (města) nebydlel žádný ze členů zastupitelstva. Předsedovi náleží jedno do jisté míry symbolické privilegium: Požádá-li předseda osadního výboru na zasedání zastupitelstva obce o slovo, musí mu být uděleno.

Osadní výbor je oprávněn předkládat zastupitelstvu obce, radě obce a výborům návrhy týkající se rozvoje části obce a rozpočtu obce. Dále je oprávněn vyjadřovat se k návrhům předkládaným zastupitelstvu obce a radě obce k rozhodnutí, pokud se týkají části obce, vyjadřovat se k připomínkám a podnětům předkládaným občany obce, kteří jsou hlášeni k trvalému pobytu v části obce, orgánům obce.

Pro komparaci můžeme uvést, že *slovenská* právní úprava obecního zřízení institut osadních výborů neobsahuje.

Autor článku znovuobnovení osadních výborů vítá. Ustavování tohoto orgánu, který vyjadřuje zájmy občanů uvnitř obce, je dalším vyjádřením myšlenky decentralizace moci.

19 Srov. Cogan, R.: Osadní výbory, Veřejná správa č.5/2004.

20 Pojem část města v této souvislosti je však třeba odlišovat od pojmu městská část používaného v hlavě VII obecního zřízení a v zákonu č. 131/2000 Sb., v platném znění, o hlavním městě Praze.

Kultura a umění

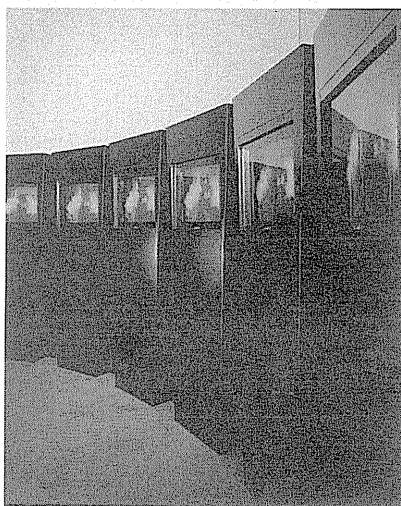
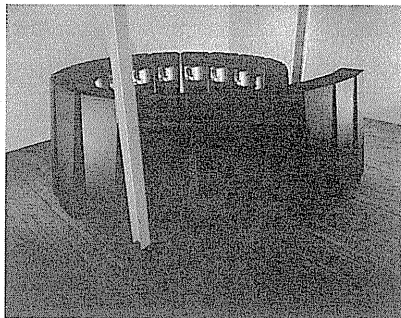
Video-art

JAROSLAV SEDLÁŘ

Přo dějiny lidstva byla po první neolitické revoluci stejně významná revoluce průmyslová, která ve druhé polovině 19. století ovlivnila technická média a tím i tradiční uměleckou tvorbu. Video-artu se ovšem dotkla až v polovině století dvacátého. Teprve roku 1952 vyšel v Itálii *Manifesto del movimento spaziale per la televisione*, který poprvé vyhlásil vizi prostorového umění realizovatelnou televizí jako novým uměleckým médiem: „V našem umění se rozšiřují horizontální linie do nekonečna, do nekonečných dimenzí. Jde o estetiku, pro kterou už není obraz obrazem, skulptura skulpturou a psaná stránka se oddělila od své typografické formy.“ Myšlenku prostoru a spolupráci umělců s vědou a technikou požadoval i Lucio Fontana ve svém *Manifesto bianco* (1946), aby vyhlásil v dalším *Manifesto dell'arte spaziale* roku 1951 prostorovost za plochou plátna za pozitivní prvek moderního umění. Video bývá spojováno také s pracovními metodami umělců happeningu a fluxu, mezi jeho skutečné předchůdce však patří především film, kinetické vynálezy, barevný klavír a experimenty se světlem, ale i první pokusy o uměleckou televizi v padesátých letech, i když ještě roku 1963 Nam June Paik a Wolf Vostell rušili televizní vysílání elektromagnetickým polem. Paik byl první, kdo tímto rušením na obrazovce vyvolal abstraktní obraz. Přesto ještě dlouho vytvářel videoskulptury *Voltaire* (1989), *TV Buddha* (1974), stejně jako Wolf Vostell, který svou první *TV-Collage. Nr. 1* zhotovil už roku 1958 a ve své akci *TV-Décollage* (1963) ovinul televizor ostatným drátem a na proslulém festivalu Fluxu roku 1963 ve Wuppertalu jeden „běžící“ televizor odstřelil a druhý pohřbil. Televizní aparatury, kamery a monitory do svých produkcí integrovali rovněž neodadaisté, např. Edward Kienholz do instalace *The Big Eye* (1961) nebo Allan Kaprow do happeningu v Bostonu roku 1969. Také Joseph Beuys pokryl matnici televizoru filcem – *Filz TV* (1968)

a tím uvolnil aparát pro novou formu práce s ním.

Rozhodující okamžik pro rozvoj video-artu nastal však až uvedením poloprofesionálního přenosného aparátu Portapak japonskou firmou Sony na americký trh v roce 1965. Teprve jím bylo možné natáčet výjevy přímo na ulici (z ruky), na rozdíl od těžké televizní techniky, a elektronicky je reprodukovat. Přístroj získal Nam June Paik, který jím pořídil vůbec první snímky při jízdě taxíkem 4. října 1965, a to z návštěvy papeže v New Yorku. Když je promítal v Café Au Go Go, rozdával plakát, ve kterém předpověděl video-artu uměleckou budoucnost: „Tak jako technika koláže vytlačila olejo-

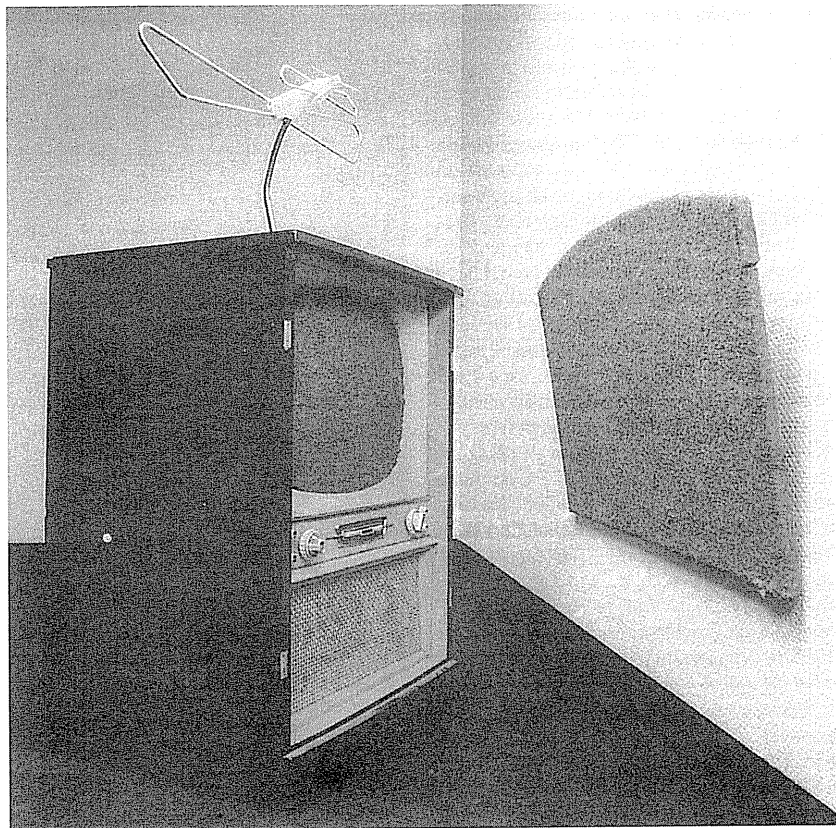
Marie Jo Lafontaine,
Victoria, 1987/88

malbu, nahradí vyzářování katodové lampy plátno.“

Už za rok nato video využívali inženýři, filmaři a výtvarní, hudební, divadelní i taneční umělci a profesionální týmy televizních studií, všichni ti, kteří chtěli posluchačům předkládat objektivní dokumenty ze života společnosti a z politiky nezávisle na komerční televizi; k tomu došlo nejprve v USA, kde umělci dostali také příležitost své know-how vnést do profesionálních televizních studií. Vznikly tam nadace, které umožnily zájemcům studijní pobyty a experimentální semináře přímo v televizních společnostech WGBH Boston, WNET New York a KQED San Francisco. V březnu roku 1969 vysílalo WGBH Boston již první umělecký pořad. Poté byli vyzváni Aldo

Tambellini, Thomas Tadlock, Alan Kaprow, James Seawright, Otto Piene a Nam Jun Paik, aby televizi otevřeli novým tvůrčím postupům.

Průlom do umělecké scény zažila videoteknika ve formě videopásky (videotape). Obrazová informace videotapu je uložena elektronicky. Magnetickou pásku nelze vzít do ruky a snímek za snímkem pozorovat jako na filmovém pásu. Videokamera kóduje světelné paprsky v abstraktních hodnotách, které jsou při reprodukování na obrazovku proměněny v jednotlivé body (pixely). Neexistují tedy žádné za sebou jdoucí obrázky jako ve filmu. Máme co do činění s obrázkem, který jsou v permanentním procesu změny. Každý jednotlivý pixel může být elektronicky nebo digitálně zpracován, eliminován,

Joseph Beuys, Filz-TVII, 1968

přeložen, převrácen, zabarven, nahrazen. Dá se říci, že následně experimentální elektronické produkce měly vysokou profesionální úroveň, zejména audiovizuální kompozice Jana Morthensona, Bernarda Parmegianiho, Jany Barkové a Montes-Baquera, prováděné od roku 1969 až do roku 1980.

Video od počátků své existence zápasilo o uznání a zařazení do umění. Bylo tvrdě odmítáno. Teprve roku 1969, když Paik natočil hru cellistky Charlotte Moormanové a její tělo pod názvem *TV podprsena pro živou sochu* a elektronicky moduloval frekvenci hry na cello, vzbudilo video všeobecnou pozornost. Paik povzbuzen úspěchem začal rozvíjet video-art dále, *TV cello s cellistkou Charlottou Moormanovou* (1971). Vyzývá diváky k účasti na dalších sekvencích: *This is participating TV. Please follow instructions !*, na kterých předváděl zkarikovaného Richarda Nixona, pár hippies, svlečenou Go-Go-Girl a elektronicky zhotovené geometrické dekorace. Podobně profesionálně se začali chovat i Tadlock a Seawright nebo Terry Fox, který pracoval střídmeji, s menším počtem rekvizit a tak zmnožoval u diváků jejich zážitky. Ovládali už skvěle techniku obrazové tvorby, takže v roce 1969 mohla být v newyorské Howard Wise Gallery otevřena první výhradně video-artu věnovaná výstava, nazvaná *TV as a Creative Medium*.

Za průkopníka video-artu bývá označován Bruce Nauman, který v duchu body-artu vnášel do hry lidské tělo, organický prvek, jeho mnohoznačnost a neurčitost, mystičnost a erotičnost, ale i plastičnost, což bylo charakteristické pro průzkum základů video-artu. Právě proto byla nutná spolupráce výtvarníků, hudebníků, tanečníků, filmařů a divadelníků. Richard Serra studoval tělo tanečnice Yvony Rainerové, aby natočil sérii krátkých 16 mm filmů, ve kterých se soustředil na pohyb rukou jako na umělecký projev – *Hand Catching Lead* (1968). Franz Erhard Walther využíval textilií ke zvyraznění vlastního těla a jeho vztahu k jiným lidem – *Kurz vor der Dämmerung* (1967).

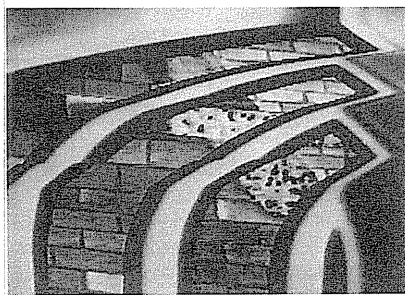
Německá televize zpočátku neměla zájem o účast umění ve svém vysílání, a proto nezávislý kameraman a filmař Gerry Schum usiloval alespoň o archivní dokumentaci no-

vých mediálních postupů. Roku 1968 vypracoval s kunsthistoričkou Hannah Weite-meierovou a umělcem Bernhardem Höckem návrh na zřízení televizní galerie. Na rozdíl od tradičních muzeí a galerií výtvarného umění měla tato galerie zajišťovat kvalitní televizní vysílání nebo reprodukování a měla se zároveň stát diskusním fórem o umění ve službách společnosti. Schum byl první v Evropě, kdo divákům přiblížil v podobě videoantologií americký a evropský land-art, např. velkolepé scénérie panoramatu Mohavské pouště v Kalifornii ve snímku nazvaném *Two lines three circles in the desert*, které zachycovala kamera otáčející se kolem osy a zároveň ukazovala osamělého umělce jdoucího mezi bílými liniemi, jak se postupně vzdaluje a zmenšuje; z evropského land-artu promítl Janem Dibbetsem paralelně k okraji obrazu do písčité pláže vyoraný a nakonec vodou zatopený čtyřúhelník a od Barryho Flanagana *Loch im Meer*. Roku 1971 Schum otevřel první světovou galerii video-artu.

Po vyvrcholení hnutí ze šedesátého osmého roku a po ztroskotání jeho nadějí zájem o rozvoj elektronického umění opadl a počátkem let sedmdesátých jen málo umělců využívalo digitální počítačovou techniku. V USA to byl Larry Cuba, který ovšem postupoval také ještě v tradicích abstraktního filmu, rozvíjeného od dvacátých let. Spolupracoval s mistrem počítačové animace Johnem Whitneyem, ale protože točil na 16 mm film, netěšily se jeho práce přílišnému zájmu a víceméně zapadly, stejně jako filmy Andy Warhola. Naopak více pozornosti na sebe upoutali Ed Emshwiller a především Steina a Woody Vašulkovi, kteří se po emigraci z ČR do USA zařadili mezi světově proslulé tvůrce videa a kteří usilovali o avantgardní tvorbu. Emshwiller produkoval v šedesátých a raných sedmdesátých letech experimentální filmy, tzv. *Kino-Tanz-Projekte*, dokumentární filmy a *Bilig-Features*. Největší část sedmdesátých let strávil jako stálý umělecký spolupracovník WNET/13 v New Yorku, kde vznikaly uvedené videotapes. Vašulkové vybudovali v roce 1971 vlastní videogalerii *The Kitchen* a elektronickou laboratoř, ve které se věnovali výrobě a interakcím videoobrazů,

zvuků a tónů pomocí přístrojů, které si sami pořídili. Slavnou se stala Vašulkova kompozice *The Golden Voyage* (1972–1973), inspirovaná obrazem surrealistického malíře René Magritta *The Golden Legend*. Také Paik a inženýr Shuya Abe zhotovili společně přístroj, který nazvali Paik-Abe-Synthesier (1970). Paik ovšem nevyužíval syntetizér k výrobě obrazů, nýbrž k syntetizaci již hotových obrazů. Byl přesvědčen, že video-art je třeba zahrnout jak do umění, tak do každodenní kultury, do komunikace a že do kultury dorozumění patří kromě show, rockové muziky a reklamy rovněž např. asijské tance, indiánské rituály apod., jak to ukazuje v 28 minutovém videotapu nazvaném *Global Grove* (1973), ve kterém předvádí své tělo jako strunový nástroj Charlotte Moormanová, spí černošský chlapec, o tichu mluví John Cage aj.

Piense a Tambellini realizovali také slavnou *WDR-Produktion Black Gate Cologne* (1968) v Německu, kterou sestavili ze svých dřívějších multimediálních studií *Black air*, *Light Show* s balónelem Otto Pieneho a dokumentů Alda Tambelliniho o vraždě Martina

Woody & Steina Vasulka,
Heraldic View, 1974

Luthera Kinga a Roberta Kenedyho a jedenácti monitorů. Pouze ji syntetizovali na mišičním pultu. Promítala se poprvé v lednu roku 1969 a trvala 23 minuty ve zkrácené verzi. V Německu to byla údajně první černobílá videoprodukce vytvořená umělci.

Počátkem sedmdesátých let se začala prosazovat ve video-artu v rovině experimentů individuálnost, ale i dokumentárnost doprovázející body-art, environment, performance. Američan Vito Acconci, který se stal známým v letech 1964–1968 jako básník, přešel v roce 1969 k *Body Works* a brzy nato začal využívat i techniku videa a tónu. V *Recording Studio from Air Time* (1973) seděl 14 dní v newyorské galerii Leo Castelliho před zrcadlem, ignoroval všechno za sebou a na monitoru umístěném venku se před diváky dramaticky obviňoval, aby je konfrontoval s existenciálními zážitky strachu a ohrožení. V jiných případech předváděl rozhodnost, odvahu nebo agresi.

Na rané akce Acconciho navázali Abramovičová & Ulay. Podobně jako Acconci mu také jim šlo o vědomé zážitky z extrémních situací, tentokrát již skutečné námahy a vyčerpání, a to až na pokraj lidských možností. V nebezpečných a psychologicky obtížných okamžicích setrvali tak dlouho, až to překračovalo běžné kulturní zvyklosti. V performanci *Light-Dark* (1977) se políčkovali tak dlouho, až jeden odpadl, a v roce 1988 Marina Abramovičová vymyslela cestu po velké čínské zdi dlouhé 4000 km. Vyšli z protějších konců, aby se setkali po jednom týdnu vyčerpávajícího pochodu. Na Čtyřicátém sedmém bienále v Benátkách (1997) Abramovičová kartáčem odstraňovala zbytky masa z hory kostí při performanci nazvané *Balkan Baroque* (1997). Byla to metafora na balkánskou válku. Podobně reagovala na válečné události v Jugoslávii Danica Dakičová, která vytvořila videoinstalaci *Zid* (1998). Je to velmi slavná stěna, dnes už i zneužívaná v reklamě, na které šedesát úst různých osobností, i přes velkou podobnost identifikovatelných, rychle hovoří v rodném jazyku. Z napětí a z rozporu mezi vizuálním vnímáním otevírajících se úst a vyslovovanými větami vyplývá autorčin záměr poukázat na plané řečnění o vážných problémech. K body-artu

lze přiřadit i performance a tzv. umění života pěstovaného v tradicích vídeňského akcionismu. Vlastním tělem se zabývali např. Valie Export (Waltraud Höllinger) – *Tapp- und Tastkino. Expanded Movie* (1968), Gina Pane a Chris Burden – *Dokumentation Gesammelter Werke* (1971-1975), vedle nich ale také Bruce Nauman a Klaus Rinke, kteří chápali své tělo sochařsky, *Mutationen I., Primärdemonstration* (1970). Naopak Arnulf Rainer pojímal video jako expresivní výrazové médium.

Performance je nemediální, své informace sděluje přímo, bez dalšího zprostředkovatele. Odehrává se na určitém místě, v určitém čase, ale také v hlavách a srdcích přítomných. Je to ojedinělý poetický akt s potenci k dlouhému časovému působení, protože umožňuje divákovi domýšlet i po skončení akce vlastní život. Z těchto důvodů nemůže být adekvátně ani přibližně dokumentována. Žádná fotografie a žádný film není s to reprodukovat estetické zážitky, přeludy, viditelné, slyšitelné, event. i atmosférické aspekty, jak tomu bylo např. v projevech Jamese Lee Byarse – *The Play of Death* (1976), a není schopna postihnout téměř neúnosné napětí, ke kterému docházelo mezi Beuysem a jeho publikem. Přesto by performance nikdy nedosáhla významu, jaký má, kdyby zůstala jen nemediální. Např. Rebecca Horn inscenovala svá záhadná zacházení s tělovými objekty výhradně připravenými pro filmovou kameru a pro video – *Die sanfte Gefangene* (1978), stejně jako Nauman nebo Rinke. U Jochena Gerze fungovala kamera dokonce jako jediný svědek jeho akcí, např. při performanci nazvané *Rufen bis zur Erschöpfung* (1972). V ní volal Gerz, vzdálený šest metrů od kamery a mikrofonu videoaparátu, tak dlouho a tak hlasitě, až ochraptěl a ztichl. Vystoupení Ulriky Rosenbachové *Isolation in transparent* (1973), zapředené do silných bílých provazů jako pavouk, známe pouze z filmu natočeného z ptačí perspektivy. Jürgen Klauke *Masculin-Feminin* (1974), *Das ewig männlich – als ewig langwilliges* (1980 až 1981) a Arnulf Rainer vkládali do svých intimních performancí existenciální psychogramy. Proto lze konstatovat, že performance vstupuje do svého monitorového stadia, jak to vyřkl Ger-

hard Johann Lischka v pokročilých sedmdesátých letech. Divákovi už nestačil jeden monitor, vyžadoval minimálně jeho zdvojení, ale také umělci sami usilovali o sebekonfrontace, a proto začali rozvíjet videoperformance v podobě tzv. Closed-Circuit-Installations. V těch vynikl Peter Weibel, a to i jako autor teoretických studií o nových trendech v multimediálním umění. Zkoumal strukturu vnímání a komunikací – *Beobachtungen der Beobachtung; Unbestimmtheit* (1973); klam a neurčitost vyvolával kruhově rozmístěnými třemi kamerami, ve kterých se divák nikdy nevidí, i když vstoupí mezi ně. Zatímco Weibelovy práce působí jako vynalézavé seřazování médií, uvažují někteří autoři spíše jako sochaři nebo tradiční malíři, např. Bill Viola v *The Theater of Memory* (1985), ve kterém pracuje s instalacemi tak, že video ukazuje jako ústřední prvek. Vytvářel však i sugestivnější práce, ve kterých spojoval s lidskými postavami zvuky a obrazy, obvykle v temných prostorech, takže dodával svým videoinstalacím nové významy, uváděl věci do nových vztahů, jak ukazuje nezvykle poetické dílo *Room for St. John of the Cross* (1983), ve kterém otevírá dveře do tohoto světa. Sledoval ovšem také archetypické stavy bytí nebo zrození *Silent Live* (1977). Lákala ho záhada pouště, a tak vytvořil jakýsi její portrét – *Chott-el-Djerid; A Portrait in Light and Heat*, (1979), ve kterém se dostal na hranici mezi ověřitelná fakta a fantazií. Sebekonfrontací v rovině důstojnosti se zabývali Peter Campus a Joan Jonas. Peter Campus promítl na televizi WGBH v Bostonu, ale již od roku 1972 např. v Byker Gallery v New Yorku anebo i v Evropě, v Kolíne nad Rýnem a v Bonnu, videotape *Three Transitions* (1973). Byl to snímek pracující v klasickém duchu s černobílými televizory, dvěma kamerami, prolínáním a zastíráním druhého obličeje technikou tzv. modré krabice. Jonasovy videopásky zase zvýrazňují napětí mezi intimním sebezrcadlením a distančním sebezobrazením – *Vertical Roll* (1972). Změnou otáček videokamery autor mění odstup, který ještě podtrhuje zahalením tváře do textilie nebo jejím odkrýváním, ale také střihem, detailním záběrem nebo skokem. Naoprosto ojedinělý příklad sebezpředvádění reprezentují Gilbert & George (Gil-

bert Proersch, George Pasmore). Vystupují např. již od roku 1969 jako živé sochy. I když patří především k body-artu, je zřejmé, že např. v podobě živých soch, ale ještě více jako zpívající sochy, dosáhli největších úspěchů v médiích, ve fotografiích a ve videu, ale také v kresbách a malbách. Vedle živých soch Gilberta & George lze v souvislostech sebeředvádění zaznamenat další nový jev ve video-artu, a to zobrazení ženy sebe samé jako pohlaví. Friederike Pezoldová, známá poetickou syntézou *Der Tempel der schwarzen-weißen Göttin* (1977), natočila cyklus nazvaný *Die neue leibhaftige Zeichensprache eines Geschlechts nach den Gesetzen der Anatomie, Geometrie und Kinetik* (1973 až 1977). Tuto novou řeč pohlaví snímala pevnou kamerou, kterou ovšem anatomické odlišnosti od mužského pohlaví převedla do silně abstrahujících znaků. Videem pořízené velké záběry prsou, paží, očí, stehů a přirození jsou pojaty jako samostatné díly, které umožňují bohaté asociace. Naopak Ulrike Rosenbachová, žačka Josefa Beuysa, spojovala vlastní životní zkušenosti s historickou pozicí ženy ve společnosti a zobrazovala nejrůznější formy její podřízenosti, opory a spojení s mužem. Zároveň v souvislosti se společenskými ambicemi studentského hnutí z konce šedesátých a z počátku sedmdesátých let hledala v rámci emancipace rovněž sebe samu, ženské Ich – *Glauben Sie nicht, dass ich eine Amazone bin* (1975). Zpočátku točila své snímky živou kamerou, takže divák mohl vidět její záběry v různých úhlech pohledu. Např. ve *Video-Live-Action* (1975) vystřelovala šipky na reprodukci středověkého obrazu Stefana Lochnera – *Madona v růžovém háji* (1451). Technikou zclonění a snímáním dvěma kamerami z různých úhlů dosáhla toho, že vznikla iluze, jako by šipky nezasahovaly pouze obraz, ale také obličej diváků, kteří sledují obrazovku. Stylisticky kotvila v purismu, obsahově v analytické a autobiograficky pojaté fázi, ke které patří také její nejpůvabnější osmiminutový snímek *Tanz für eine Frau* (1975), ve kterém se točí za zvuku melodie *Ich tanze mit dir in den Himmel hinein* v bílé kolové sukni tak dlouho, až dostane závrat a klesá k zemi.

O Closed-Circuit-Installations mluvíme, když zaznamenaný obraz simultánně přehráváme kabelem na monitor. Znamená to také, že divák je vtažen do krátké uzavřeného okruhu tvořeného záběry kamery a jejich promítáním na monitor. Např. Wolf Stell umístil návštěvníky do prostoru o průměru osmi metrů a tam jim promítl na dvaceti monitorech doplněných kolážemi kromě lesbického páru vojenské potlačení Pražského jara. Nazval ho *Heuschrecken* (1969/70). Bruce Nauman vyvolává u diváka sklíčenost svými *Live Taped Video Corridor*; *Green Light Corridor* (1968–1970), *Livefaces*, (1972). Kdo se vtačí do úzké chodby koridoru a přiblíží se vlastnímu obrazu na dvou proti sobě postavených monitorech, vidí se znenadání jako menší. Peter Campus natočil *Interface* (1972), Bill Viola *He Weeps for Me* (1976). Dan Graham tvořil od roku 1970 architektonicky environmentální osnovy s časovým zpžděním osmi vteřin, takže návštěvník, který do nich vstoupil, mohl sám sebe pozorovat (*Projekt '74*) a konfrontovat se s vlastní, právě před okamžikem zachycenou (natočenou) minulostí. Od benátského bienále 1976 stavěl na veřejných místech ze skla a zrcadlových stěn instalace, které vyvolávaly bohaté efekty pozorování a sebezpozorování – *Glasboxen* (1982). Shigeto Kubota vytvořila sochařské dílo uzavřené integrujícím softwarem videa, kterému dala název *Nude Descending a Staircase* (1975–1976). Skládá se z uzavírací dřevěné konstrukce ve tvaru čtyř schodů, do kterých jsou zabudovány čtyři monitory, jeden rekordér a jedno video, které na obrazovky promítají akt sestupující ze schodů. Kubota tím vzdala poctu Duchampově slavné stejnojmenné malbě. John Baldessari zkoumal ve *Folding Hat* (1970) možnost vyjádření nebo formou videa přímo utváření plastického díla. Jde o nestříhaný půlhodinový snímek, který nám předvádí, jak umělec hne v rukou klobouk, jak ho formuje, mačká, otáčí a jak s ním zachází jako s hračkou. I když celá činnost rukou vypadá velmi přirozeně, je jisté, že byla od počátku vázána pouze na video, protože to není ani dokumentární záznam, který by mohl být nafilmován, ani práce s plastickým dílem. Umělec se věnuje střídavě aparatuře, střídavě práci s kloboukem, živý záznam mu

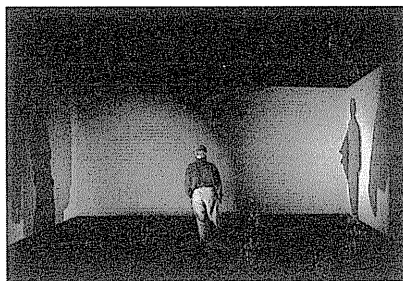
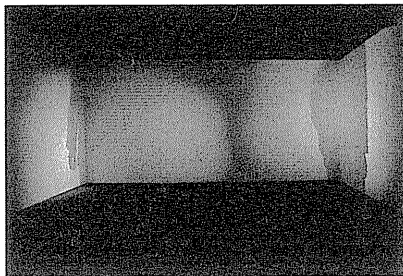
umožňuje proměňovat na ploše monitoru každým okamžikem obraz i vzhled klobouku. Proto nám Baldessariho videopáska předvádí plastický tvar a zároveň dvojdimenzionální uspořádání plochy na monitoru.

V osmdesátých letech se těžiště přesunulo více k intervencím do instalací. Američanka Nan Hooverová manipulovala ve svých Closed-Circuit-Installations s barevnými světelnými přeludy, do kterých mohl vstupovat a zasahovat také divák (*Movement from Either Direction*, 1995) a kromě malířství a sochařství přecházel do videa rovněž environment. V tradici environmentu jsou ony práce, které vtáhly do tvorby kompletní prostory. Paik vytvořil asi z třiceti různých televizních aparátů, rostlin a stromů *TV Garden* (1974-1975), která mohla být zabírána z vyvýšené rampy, Fabrizio Plessi navrhl *Environment-Project* (1977) pro prázdné koupaliště, ve kterém plave na 24 monitorech umístěných vedle sebe v plavecké dráze pouze jeden plavec. Složitější jsou environmenty vytvořené jen z obrazů a tónů, jak dokládá *Tabakkolegium oder es brennt mir unter den Nägeln* (1994-1995) Marcela Odenbacha. Environment je situován do temného prostoru, ve kterém simultánně září a znějí videozáznamy a tóny, mezi kterými ze čtyř rohů místnosti stále silněji burácí Beethovenova klavírní hudba, která postupně odvádí pozornost od obrazů násilí a nenávisti, promítaných na monitory.

Naprosto svérázný svět vytvářel ve svých videoinstalacích od osmdesátých let Tony Oursler. Figurám a předmětům dával novou identitu jednak tím, že do jakýchsi krabic vsouval monitory, což vyhlíželo jako oživlé stroje nebo architektury, které diváka oslovovaly svými obrazy a tóny, anebo k oživení projekcí používal loutky, na které promítal virtuální obrazy, čímž vyvolával dojem živých bytostí. Iluze identity byla tak dokonalá, že při vnímání mizel rozdíl mezi realitou konstruktů a realitou živé bytosti – *Hello?* (1996). Také videoinstalace útočící na podvědomí diváka, které tvořil Aitken Doug, vznikaly kombinacemi videa a experimentující elektronické hudby a byly zaměřeny na neobvyklé pohledy na přírodu a její prostory – *Diamond Sea* (1997), stejně jako i videotapy Barneye Mathewa jsou – právě

tak jako jeho objekty a instalace – hybridními fikcemi virtuálního rázu, ve kterých se prolíná půvab s úzkostí.

Instalace belgické umělkyně Marie Jo Lafontainové, nazvaná *Viktoria* (1987-1988), do které může vstoupit publikum, sestává z 19 monitorů a 6 videotapů. Divák se ocitá v interiéru, ve kterém se na monitorech pohybují dva muži, o nichž nevíme, zda se pronásledují nebo vyhledávají jako gayové, což pociťuje jako dramatické napětí. Také videoinstalace *Les larmes d'acier* (1987) navozuje dynamickým pohybem těla mládíka překypujícího silou a svým názvem vzpomínky na násilnické válečníky, na mužský narcismus, erotiku i patos siláků. Tím se již řadí k té části video-artu, která řešila historické náměty, jak je nacházíme v tvorbě Marcela Odenbacha a Klause vom Brucha. Na rozdíl od Marie Jo Lafontainové zavedli do videa oba dva koláž, která jim dovolila ještě zvýšit protiklady mezi dokumentární přesností a ryze osobními postoji. Odenbach kombinoval často zábavné prvky a zprávy s vlastními zážitky – *Hans Guck-in-die-Luft* (1992-1993). Bruch naopak využíval kon-

Nan Hoover, *Movement from Either Direction*, 1995

krétní historický dokumentární materiál, který konfrontoval s vlastními niternými pocity a přáními pomocí autoportrétů. To jeho koláže ještě vyostřilo, jak dokládá cenami ověšená videoinstalace *Alliertenband* (1982), ve které zkombinoval z díla Gioacchina Rössiniho *La Danza*, z melodií filmu *Nozze a Venezia* a z archivních filmů z druhé světové války, na kterých je zaznamenán příchod Spojenců a bombardování Porýní. Vznikl tak naprosto osobitý snímek. Zobrazil se na něm jako ustrašený pozorovatel a zároveň jako kluk, jehož přáním je být pilotem v útočícím letadle. I Bruch se tím přihlásil k narcismu, k mužské erotice a k touze po hrdinství. Zároveň ale zobrazil katastrofu válečného běsnění. Podobné téma nalezneme i v jeho několikadílné sestavě vysílačů a přijímačů, nazvané *Angriff und Verteidigung* (1986) a v instalaci *Coventry – War Requiem* (1987), ve které je vyjádřen válkou vyvolaný konflikt generací. Symbolizují ho dva od sebe oddělené monitory, jeden s obrazem otce a druhý s obrazem syna.

Klaus vom Bruch je přímo typickým protagonistou videoinstalací, jak ukazuje i jeho *Die Verhärtung der Durchschnittsseelen* (1986), sestavená ze dvou videorekorderů, dvou antén a dvou monitorů zavěšených proti sobě na kovovém lešení mezi podlahou a stropem. Bruch zde na monitorech předvedl krátké rádiové vysílání jako mezi-prostor a poté snímky rotující parabolické antény s dýchajícím hrudníkem. Záhadná aparatura je ovšem v podstatě zblízka snímaná vzduchová pumpa. Ani rádiový mezi-prostor není v pravém slova smyslu videem, ale rotujícím radarovým reflektorem s namontovaným ultrazvukovým senzorem a monitorem, který kreslí světlem grafické křivky.

Přestože s postmodernou zaznamenáváme návrat klasických uměleckých technik do malířství, sochařství, grafiky a fotografie, byl na konci osmdesátých let rozhodující nástup video-artu, který se na čas dokonce stal určujícím uměleckým oborem. Tehdy vznikl jednak velký počet typů

Valie Export, Tapp-and Tastkino, Expanded Movie, 1968

videoinstalací, od nejrůznějších kombinací obrazů a tónů běžících přímo na monitorech až po skulpturální asambláže z více monitorů a po obrazové projekce na hmotné nosiče. Ve druhé polovině osmdesátých let došlo kromě toho k obrovskému technickému rozvoji digitálních médií. Ten umožnil předvádět na obrazovce už virtuální realitu.

Byla to ovšem doba, kdy se plně prosadila technika videoklipů, která vedla ke změně divání se. Zpočátku se komerční svět bránil a s videem a komputerovou technikou se pěkně napadal, jak ukazuje Maxe Almy *Perfect leader* (1983). Už Dara Birnbaumová, která ve svých raných videoklipech útočila rovněž na televizi, a to tak, že odkazovala odcizenou fragmentarizací videozáběrů v podobě koláží na nekonečnou záplavu obrazů veřejné televize, ale i tím, že vybírala stereotypy z populárních serií a zábavních show, jakými byly *Pop-pop-video* nebo *Kojak-Wang* (1980), které upravovala zrychlovači a zpomalovači, rezignovala a od roku 1984 začala záměrně hledat ve svých videoinstalacích individualitu, kterou vyjadřovala hloubavým sledem obrazů složených z fragmentů pohledů očí a pohybů rukou – *Damnation of Faust* (1984-1987). Podobný postoj vyjádřil i Paul Garrin ve svém videoklipu *Free Society* (1988). Došlo totiž k technickému zvratu zavedením VHS-Standardu, který vylepšil barevné videosystémy. Nové postupy elektronického zpracování umožnily levnější produkci na vysoké úrovni. Vylepšené přenosné systémy současně usnadnily cestu mladým umělcům k elektronickému umění a daly jim šanci plně rozvinout toto masové médium, které předtím ještě zápasilo s technickými potížemi. Video-art se v osmdesátých letech přesot pohyboval stále ještě mezi estetikou a kritikou klipů, i když jeho tvůrci už odváděli technicky i opticky kvalitní tvorbu a srovnali se s velkou televizí, která byla ochotna zpřístupnit jim techniku. To přispělo počátkem roku 1985 k přenesení amerického video-artu do Evropy a k setření hranic mezi profesemi. Televizní režiséři, technici obrazu i autoři pořadů náhle vystupovali jako producenti video-artu a naopak umělecká práce pronikala do komerčního filmu a do televize. Video-art slavil v osmdesátých le-

tech své vítězství jak v USA tak i v Evropě. Tehdy poprvé naprosto jednoznačně a suverénně vstoupily tvůrčí osobnosti video-artu do předních řad umění 20. století, do světla ramp uměnímilovného publika. V Americe spojení mediálního průmyslu a uměleckého provozu reprezentoval umělecký pár John Saubarn a Mary Parillo a vedle nich umělkyně performance Laurie Andersonová, která osobně předvedla svou hudební extrémně exaltovanou dvanáctihodinovou práci nazvanou *United States I-IV* (1979-1983). Andersonová, která vystudovala hru na housle, dějiny umění a sochařství, vystupovala v sedmdesátých letech ještě s minimalistickými zvukovými performancemi. Pozornost upoutala teprve multimediálními performancemi typu *United States I-IV*, složenými ze synchronizovaných instrumentálních, hlasových, obrazových a textových prvků, a počátkem osmdesátých let vstoupila do filmu a do elektronických médií, kde se bohužel později přeorientovala na komerční pořady. Obrácenou cestu nastoupil Brian Eno, který v roce 1979 přestal psát songy a začal vytvářet prostorové a meditativní zvukové video-instalace, kterými navazoval na světelné efekty z konce šedesátých let.

Spojení videa s televizí mělo ovšem i stinné stránky. Tento velký bratr podřídil kolem roku 1989 své produkty trhu, což postihlo také video-art. Umělci se museli rozhodnout, zda přijmou nové podmínky, jako už vzpomenuť Laurie Andersonová, nebo vytrvají a využijí i v této těžké situaci obrazovku k tvůrčí a experimentální práci. To je nutilo k vymyšlení nových témat, aby našli své publikum a překonali tak mechanismy a ekonomický tlak obrazové mašinérie mediálního průmyslu. Vytrvali jen ti nejvynalézavější: Bill Viola, Gary Hill a Bruce Nauman, Pipilotti Ristová. Jejich video-art zduchovněl, videotecnika jim pomohla proniknout do vnitřní skutečnosti předváděných situací. Hill využíval video jako obrazové médium k průzkumu komplexních vztahů mezi řečí, obrazem a našimi procesy chápání a vnímání – *Circular Breathing* (1994). Ústředním tématem jeho prací, kromě reflexí o vnímání a o prostorovém řádu, byl všední den a svět konzumu. V psaných i pronášených textech navazoval na fran-

couzské myslitele Maurice Blanchota a Jacquesa Derridu: *Beacon. Two Versions of the Imaginary* (1990), *I Believe It Is An Image in Light of the Other* (1991-1992), *Tall Ships* (1992), *Learning Curve* (1993).

Rovněž Bill Viola, který pracoval s videem již celá léta, předváděl situace zdánlivě skryté, a to tak, že své záběry zrychloval nebo zpomaloval, zvětšoval a stíral, prolínal i obracel. Pracoval velmi názorně, ale vyhledával i existenciálně složitá témata, v křiku strachu – *Anthem* (1992), v tajemství spáčů – *The Sleepers* (1992), v tichu smrti a očekávání života – *Threshold; Nantes Triptychon* (1992). Tato posledně jmenovaná zvuková videoinstalace líčí rodičí mladou ženu, na druhé straně umírající ženu a mezi nimi lidskou figuru vznášející se volně ve vodě, v jakémsi prázdném prostoru mezi životem a smrtí. Hluboce introspektivní duchovní ráz má *To Pray without Ceasing* (1992), ve které doplnil natočené videoobrazy verší z poetického díla *Song for Myself* Walta Whitmana. Toto video Viola chápal jako: „kompendium všeho, co dosud vytvořil. Skutečné místo, na kterém dílo existuje, není obrazovka nebo stěny obklopený prostor, nýbrž hlava a srdce člověka, který ho viděl. Tam žijí všechny obrazy.“

Bruce Nauman v osmdesátých letech skládal z objektů točící se instalace podobné kolotočí. Tvořil je zdeformovanými zvířecími těly a lidskými hlavami odlitými do vosku. Jejich smyslem bylo, podobně jako v sedmdesátých letech, aktivně zapojit diváka do díla. O to usiloval i ve svých videoinstalacích, které obnovil roku 1985 a ve kterých se zabýval traumatickými aspekty lidské existence; *No-No-No-No*, křičí klaun plný zděšení před neviditelným nebezpečím, jiný účastník tohoto klaunského mučení *Clown Torture* (Dark & Stormy Night with Laughter, 1987) se pokouší o absurdní scénu, kterou nacházíme i ve třetím klipu, ve kterém klaun sedí na záchodě. Nauman se i zde jako v kolotočových instalacích zaměřuje na diváka, kterého chce emocionálně atakovat, udělat z něho soucítící a spolutrpicí bytost. Lze říci, že málokterý umělec odhaloval lidskou podlost, krutost a amorálnost, ale také ubohost jako on. „*The True Artist Help the World by Revealing Mystic Truths*“ (Skuteč-

ný umělec pomáhá světu odhalováním mystických pravd) napsal Bruce Nauman, který byl přesvědčen, že většina jeho prací reagovala na agresi a zlobu a na světovou politiku, jak to potvrdil dalším svým výrokem: „Stále však jde o neschopnost lidí domluvit se mezi sebou.“

Pipilotti Ristová na rozdíl od Hilla, Violy i Naumana nabízí lehčí žánr. Např. v klipu *Entlastung Pipilotis Fehler* (1988) padá pravidelně na zem, zatímco se divákovi nabízí pestrý kaleidoskop obrazových fragmentů, které se proměňují za doprovodu hudebních rytmů v teplou škálu barev, která přechází přes obrazovku a vyvolává u něho příjemné pocity. Podobně nadlehčené je laděna i sekvence *Ever is Over All* (1997), která ji proslavila na Benátském bienále. Zobrazuje mladou ženu kráčející tanečním krokem ulicemi Curychu, která za doprovodu blahosklonně vyhlížejícího policisty otlouká dlouhým květinovým okolikem ve tvaru falusu disky luxusních aut. Radost a šprým, lehké podcenění mužskosti, ale i vítězství přírody nad světem strojů za doprovodu velmi zajímavých filmových snímků, to jsou významové vrstvy jejího videa.

Končící 20. století nabízí rozvinutý a bohatě diferencovaný video-art, video-tapy, digitální postupy, sopečné a prostorové práce, které ve spojení s performancemi počítáme k hlavním médiím kontextuálně realizovaného umění. Zdá se, jako by se avantgarda 20. století zřekla tradičního obrazu a vedle klasických masmédií využila nabídky multimédií a začala pracovat převážně s CD rom nebo online. Podmínil to samozřejmě obrovský rozvoj digitální techniky, který ostatně silně poznamenal a ještě poznamenává život veškerého lidstva.

Je to virtuální realita, kterou vytvořili roku 1988 Jeffrey Shan, ředitel institutu pro obrazová média v *Centre for Art and Mediumtechnology*, a Dirk Groeneveld. Realizovali tzv. interaktivní počítačově grafickou instalaci, ve které si musel dobrovolník sednout na bicykl, aby simuloval svou cestu trojrozměrným prostorem. Prostor, kterým projíždí, představuje tzv. *The Legible City* (1988) a jeho cestu ulicemi vymezuje architektura z písmen, event. ze slov a vět. Zde už mizí pasivní sledování obra-

zovky. Cyklista musí vynaložit fyzickou náma- hu, musí šlápnout do pedálů, aby pronikl do obrazového prostoru, který nemá začátek ani konec a který může projíždět rychle, pomalu, vpravo, vlevo, zkracovat trasy, postupovat zdmi. Přitom si z textových prvků může sestavit hypertextový průběh svého pohybu prostorem, jakési dějiny, rychlost, změny směrů, pronikání zdmi a zpětně si je promítnout. Nemůže ovšem nahlížet za fa- sády, ani do sklepa, ve městě nejsou dveře, které by se daly otevřít např. myší na inter- netu nebo způsobem zvaným hot spots na CD rom. Hypertext je nelineární koláž z úryvků textů a obrazů, filmových a tóno- vých videosekvencí. Specialistou na více- vrstvé hypertextové krajiny dat se základní- mi stavebními textovými kameny a na vide- osekvence se stal americký mediální umělec Bill Seaman. Pracuje s poetickým umělec- kým strojem, se kterým cestuje v hypertext-ové krajině mezi statickými anebo pohyblivými obrazy. Metody virtuální reality dovo- lují průniky do hypertextové krajiny, zároveň ale také do digitálního systému, do kterého zapojují tělesa nebo ve kterém spo- lu komunikují různí uživatelé, např. Agnes Hegedúsová ve svém virtuálním stroji *Be- tween the Words* (1995) uvádí do virtuální komunikace dva aktéry. Ti na sebe vidí úz- kými otvory ve stěně, nemohou však spolu hovořit. Komunikují pouze prostřednictvím joysticku, kterým ovládají virtuální ruku a mění její pohyby v algoritmické linie do tvaru dorozumivacích gest. Ještě dále zašel australský performer Stelare, který vyvinul lékařského robota s třetí rukou, s virtuálním ramenem nebo implantátem – *The Third Hand* (1995), kterými může být řízeno pro- storově oddělené tělo pomocí stimulatoru svalů a také pohybováno. Od roku 1986 pra- cují ve veřejném prostoru na rozvoji multi- mediálního komunikačního systému týmy Minut Delta, Van Gogh TV a PENTON Fernseh-und Radiosender. Roku 1992 na- bídl multimediální komunikační systém Van Hogh TV návštěvníkům mezinárodní pře- hledky umění Documenta v Kasselu tzv. *Piazza Virtuale*. Na virtuálním náměstí byla umístěna počítačem řízená televizní obra- zovka, na kterou mohli návštěvníci přes tele- fon, počítačový modem nebo fax živě (li-

ve) digitálně malovat nebo přes klávesnici rozehrát interaktivní orchester.

Podobně jako v Německu i u nás chybě- la dlouho potřebná technika a účast českých autorů ve video-artu určovali emigranti: Woody Vašulka, který patří k předním orga- nizátorům mezinárodních festivalů, Čecho- američan Stanislav Miler a Petr Vrána, hos- tující profesor na Univerzitě v Kasselu. Dnes je jiná situace a probíhá dokonce i vý- uka multimediální tvorby na AVU a FAMU v Praze, kde vyučuje Stanislav Miler a Ra- dek Hanák a na FaVU VUT v Brně, kde ate- liér videa, multimédií a performance vede od roku 1993 Tomáš Ruller. Skutečným za- kladatelem českého video-artu byl však Ra- dek Pilař, který k němu přešel od grafiky a animovaného filmu a v roce 1988 realizo- val první výstavu ve Vsetíně nazvanou *Vi- deo* a v letech 1991 a 1992, už v nových společenských podmínkách, ve Špálově a Čapkově galerii v Praze. Vytvořil také vi- deotape *Musica Picta*. O nerušeném rozvo- ji českého video-artu se dá vskutku mluvit teprve v devadesátých letech. Zařazují se do něho už i dříve s videem experimentující re- žiséri Petr Skála, Ivan Tatíček, Jasoň Šilhan, Jaroslav Vančát, Miroslav Klivar, Kateřina a Pavel Scheuflerovi. Jaroslav Pavelka vi- tvořil videofilmy *Obrazová hudba I., II. a III.* (1984), Zdeňka Čechová sestavila cy- klus *Proměny práce s videokamerou, foto- grafii a počítačem* (1989) a *Studio* (studio pěti dimenzí) a společně s Tomášem Kep- kou videoprogramy *Čas, vesmír a prostor* (pro Expo '86 ve Vancouveru), *Architektura I.-III.* a s Michaelem Pacinou (ve spolupráci s Art Centrem) výstavu *Pokus o portrét*. Vz- nikly nové organizace *Media archiv* (1990), *Asociace Videa a intermediální tvorby AVAIT*, *Studio Dada* nebo *101 promotion* a profesionální firmy *Supraphon Music Vi- deo* nebo *Bohemia Art* aj., ale ve srovnání se světem stále málo soukromých studií nebo autorsky nezávislých uměleckých projevů. Usadila se zde sice např. Japonka Keiko Sei, ale video se prosazovalo a prosazuje stále ještě spíše institucionálně, a proto organizo- vaně.

Jak je to jinde ve světě

Drobečky z amerického kontinentu

DUŠAN SOUDEK

Kanadské střední školy: klasifikovat žáky?

Povinná školní docházka byla v Kanadě zavedena 1880–1900; v Quebecu 1914 (v Čechách 1775). V roce 1920 byla rozšířena do 16 let. Známkování je podle znalostí v %; v 1930 zjednodušeno na ABC; 1960 „pass or fail“ (prošel nebo ne); 1968 report nedoporučuje známky. 1980–90: celý ročník má zůstat pohromadě, propadnutí snižuje sebedůvěru. Někteří absolventi školy se projevili jako negramotní, od 1999 standardní klasifikace a zkoušky v celé provincii. Každá místní školní rada (schoolboard) má zde velkou pravomoc; většinou se známkuje: A = vynikající, B = průměr, C = dostatečně. Nedořešený problém: má se známkovat, či ne?

Outsourcing; změněný význam slova...

Starší význam tohoto slova znamenal, že výrobce produktu si dal méně významné výrobce udělat jinde u specialisty, což bylo levnější; např. automobilka si dala udělat nárazníky. Dnes „outsourcing“ znamená, že výroba se přenesla do jiné země, kde je levnější. Týká se nejen výrobků, ale i informačních technologií, administrativy aj. Podmínkou je, aby zaměstnanci v nové zemi znali plynule anglicky. Postižená je USA, odkud „joby“ se stěhují do Irska, ale hlavně do Indie; výhledově i do Střední Asie, Filipín, Thajska. Např. mzda programátora v Rusku, Číně, Indii je zhruba 20 % mzdy programátora v USA. Není div, že 2,5 milionu pracovníků z USA zmizelo. Indie je v časovém pásmu 10 a půl hodiny napřed; proto se požadují po tamních zaměstnancích noční směny, aby se přizpůsobili času v USA. To přirozeně vede k zdravotním problémům zaměstnanců. Ovšem řada pracovníků zmizela i z Kanady do USA.

Inuitové

Takto se označují příslušníci odlišné etnické skupiny dříve nazývané přezdívkou Eskymáci. Žijí na arktickém severu ve své původní vlasti na Sibiři (více než 1 000), na Aljašce (asi 20 000), v Kanadě (28 000) a v Grónsku (59 000). Do své nynější oblasti přišli asi před 4 000 lety. Mají specifickou kulturu podmíněnou nehostinností své domoviny a podnebí. Tyto faktory způsobily, že jejich oblast nebyla kolonizována a byla uchráněna invaze. Jak v Kanadě, tak i v Grónsku v inuitských oblastech žije jen asi 20 % lidí narozených mimo Arktidu. Světlu dali Inuitové dva své vynálezy: kajak a saně tažené psím spřežením. Živili se výhradně lovem mořských a suchozemských savců. Výskyt kořisti vyžadoval časté cestování, což vysvětluje jejich společný jazyk (na rozdíl od indiánů), byť i s rozličnými dialekty. Zde některé specifity jejich jazyka: pro „sníh“ mají asi 30 významově odlišných výrazů a nerozeznávají mezi zelenou a modrou barvou, zato jejich popis polohy vzdáleného objektu je přesnější než náš. Rozdělení času na časové jednotky nemělo pro ně význam a neměli vůbec slovo ve významu „čas“. I svou fyziologii se liší od jiných lidí: je tu četná krevní skupina „B“, která není u indiánů. Mají vyšší bazální metabolismus, méně potních žláz, adaptaci krevního oběhu na chlad a přizpůsobení se na tučné maso jako základ stravy. Inuity studoval intenzivně českoamerický antropolog Hrdlička; výsledkem bylo asi 20 jeho publikací.

Základní inuitská jednotka byla rodina a rod, ne kmen. Inuitové neznají náčelníka, zato má u nich autoritu dobrý lovec a rádce („headman“), který však nemá pravomoc rozkazovat. Proto nevznikla u nich třída dědičných náčelníků. Muži a ženy mají své přesně ohraničené funkce: muž loví a žena připravuje potravu a oblečení. Když muž ztratil svou ženu, nemohl cestovat a mohl si se souhlasem jejího manžela ženu dočasně „vypůjčit“. Na cestách si stavěli sněhová „iglú“, kdežto jinak měli trvalejší obydlí z drnů. Kolísání podnebí způsobilo i dlouhodobou adaptaci jejich zvyků: kultura

„Dorset“, kdy je živilo moře, a později suchozemská kultura „Thule“. Když kořist nebyla k dosažení, umíraly někdy celé rody hladem. Jejich náboženství bylo omezeno na obavu ze zlých duchů a čarodějů; dnes jsou příslušníky konkurenčních křesťanských církví. Tím se dostáváme k dnešní situaci Inuitů a jejich organizací.

Severní polární oblasti jsou obývány pouze Inuity, kteří záhy uspořádali „Cirkumpolární konferenci“ (1977) a přiměli Spojené národy k udělení statutu „Nevládání organizace“ pro Inuity. To vedlo k autonomii Grónska (Kaalallit Nunaat 1979) a uznání Nunavutu jako kanadské provincie (1999). Obě území mají značnou samosprávu, vykonávanou volenými shromážděními. Příslušné zeměpisné termíny byly nahrazeny názvy v jazyku Inuktit. Hlavní města jsou v Grónsku Nuuk (dříve Godthab, 13 tisíc ob.) a v Kanadě Iqualuit (Frobisher Bay, 5 000). Byly uspořádány i sportovní soutěže společně všem Inukům. Jejich jazyk je psán v Grónsku latinkou, na Aljašce a v Kanadě slabičným písmem vytvořeným misionáři v 19. století původně pro indiány. Ruští Inuitové píší azbukou. Nemají společný spisovný jazyk, ale mají svou TV a rozhlas; kanadští Inuitové si natočili i úspěšný film Atanarjuat, mluvený inuitsky.

Značné rozdíly mezi Grónskem a Nunavutem jsou způsobeny odlišnou přístupností obou oblastí: část západního Grónska je vzhledem k teplým mořským proudům celý rok prosta ledu a přístupná lodím, kdežto Nunavut dovoluje lodní dopravu jen krátce v létě, jež je však rušena častou hustou mlhou; celoroční letecká doprava je ovšem drahá. Proto bylo Grónsko již dávno objeveno a kolonizováno Islandy (r. 985), kteří odtud objevili N. Foundland a tím vlastně Ameriku kolem r. 1000. V Grónsku existovalo i biskupství a 12 kostelů pro asi tři tisíce „Vikingů“; poslední zpráva o nich je z r. 1408. Dánská expedice r. 1721 tam však našla jen Inuity. Osud grónských „Vikingů“ dodnes není vysvětlen. Grónsko bylo „znovuobjeveno“ Evropany r. 1585 a bylo navštěvováno často velrybáři, až se dostalo pod dánskou svrchovanost. Kanadští Inuitové měli obchodní styky od roku 1670 se Spo-

lečností Hudsonova zálivu (Hudson Bay Company), jejímž prvním guvernérem byl princ Rupert, pražský rodák, syn Zimního krále. Dnes HBC prodala své severní faktorie a věnuje se výnosnějším obchodům „supermarketům“. Pro Gronlandany se vydávají dva časopisy (od r. 1850), existuje i divadlo, knihovny, hudba a univerzita v Nuuku. Proto se grónští Inuitové „globalizovali“ podstatně dříve než kanadští, kteří před 2 generacemi žili tradičním způsobem. V obou oblastech dnes žijí v domech (vytápěných elektrinou) tvořících trvalé osady. Cestování je jen rodinnou vzpomínkou; psí spřežení byla nahrazena sněžovými vozidly (snowmobiles). Novým faktorem pro Inuity byla práce za mzdu, ale i nezaměstnanost. Čím se žije dnes?

Částečně ještě lovem suchozemských a mořských savců, ale i lovem ryb a krabů. Mají značné umělecké nadání pro produkci řezb a obrázků, které jsou hledaným exportním artiklem. Někde je i práce v dolech. V době války někteří našli zaměstnání ve vojenských ~~instalacích~~ Prof. Svoboda sice prokázal, že je možno i v Arktidě pěstovat během léta v plastických sklenicích zeleninu, ale pro Inuity je pěstování rostlin úplně cizím konceptem. Během krátkého léta Arktida je ovšem porostlá nízkými kvetoucími rostlinami. Inuité nejsou zvyklí ani na pastevectví, ačkoliv v Grónsku probíhá chov ovcí a polodomestikovaných sobů z Norska. Učitelé tu byli Laponci. V Grónsku je zdrojem příjmů těž turistika – je tu k dispozici 8 turistických kanceláří, které vás vybaví a poskytnou průvodce, možno přespat i v hotelovém iglú.

Malé Dánsko nebylo nikdy koloniální velmocí, proto chování Dánů vůči Inuitům bylo odlišné od zvyků mnohých koloniálních velmocí. Smíšená manželství nebyla vzácností a dodnes je možno v Nuuku vidět Dány a Inuity bydlit v téže moderní budově.

Obě inuitské oblasti mají rozlohu každá zhruba 2 miliony km²; Grónsko je pokryto z 85 % ledovcem. Malý počet obyvatel v obrovských prostorách působí, že jeden obyvatel v poměru k počtu příslušných km² vyjde takto: 1 : 70 km² pro Nunavut; 1 : 35 km² pro Grónsko.

H. - *Thule*

Grónské osady jsou vesměs přístupné z moře, i když ne vždy. Polovina komunit v Nunavutu je však dostupná po ledě nebo jen letadly. To vede k vysokým životním nákladům: dovážené potraviny, např. brambory, jsou zde 3x dražší než jinde v Kanadě. Obtížné je pak přilákat specialisty.

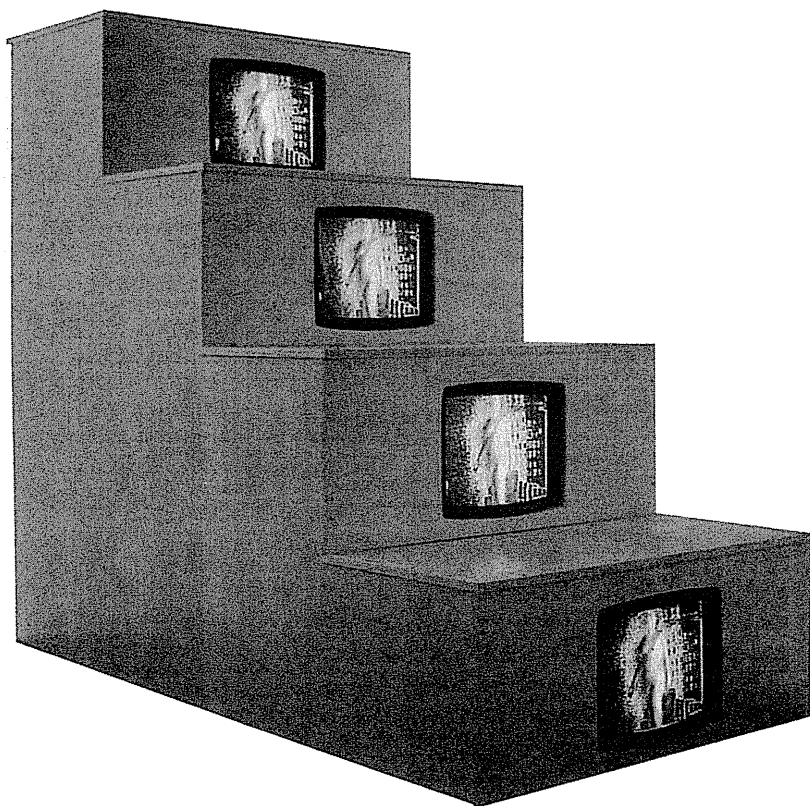
Nunavut má značné zásoby zemního plynu a nafty. Grónsko vydává vlastní poštovní známky s textem KAALALLIT NUNAAT-GROENLAND.

Ztráta původní kultury má ovšem i své stinné stránky. V kanadské Arktidě je značná sebevražednost, alkoholismus, vdechování benzinových par, drogy. Podle poslední informace z Nunavutu (březen, květen 2004) je tu značná nezaměstnanost, lidé jsou

závislí na podporách od federální vlády, turistika je bezvýznamná a je méně domů pro obyvatele, než se slibovalo; je tu vysoká porodnost.

(Pro milovníky silných nápojů mohou prozradit, že z Grónska se exportuje likér (Greenland Akvavit Kvan) s extraktem z jednoleté grónské rostliny z rodu *Angelica*.

Autor děkuje Grónské reprezentaci Dánského vyslanectví v Ottawě a vládě Nunavutu za informační materiál. Ten je rozdílný v obsahu i kvalitě. Dále děkuje své manželce Věře za poznatky z jejích opětovných návštěv kanadské Arktidy i Grónska.

Shigeo Kubota, Akt, eine Treppe hinabsteigend (Duchampiana), 1975/76

Panorama knih**Aleš Sekot:
Sport a společnost***

Sport patří k nejdiskutovanějším a neatraktivnějším jevům společnosti nového tisíciletí. Jeho význam je umocňován dopadem jak v rovině sociální, tak ekonomické i kulturní. Je ztělesněním obdivovaných hodnot radosti z pohybu, výkonu, rychlosti, zdraví a krásy.

Ve sportu se však odráží i řada problémů, kterým musí s obavami dnešní svět čelit – komercializace, přehnaná medializace, anabolické skandály na půdě vrcholového sportu, korupce nebo rasismus.

Publikace autora Aleše Sekota, vydaná nakladatelstvím Paido (2003), chce popsat a vysvětlit historicky podmíněné postavení sportu ve společnosti, získat přehled o mnohačetném vztahu sportu a společnosti, klást si kritické otázky týkající se jeho soudobého fungování v sociálním životě. Dále se zaměřuje na společenské a kulturní kontexty sportu. Nesnaží se tedy soustředit pouze na popis aktivit souvisejících se sportem, nýbrž cílit k postižení základních vazeb charakterizujících sport jako součást soudobé kultury a struktury hodnotových orientací.

Po formální stránce je publikace rozčleňena do několika kapitol, ve kterých se autor postupně věnuje sportu jako sociálně-kulturnímu fenoménu, hledá teoretická východiska sociologie sportu, velkou pozornost věnoval vztahu sportu a procesu socializace jedince. Velmi zajímavá a poučná část knihy je kapitola soustřeďující se na negativní jevy provázející sportovní aktivity – ať už se jedná o anabolické skandály, přehnanou komercializaci sportu, neukázněné fanoušky, nebo o tzv. davové šílenství a zbožnění sportovních ikon.

Autor se snaží nastínit budoucí vývoj sportu a své teze opírá o výsledky řady výzkumů, které se zabývají především volnočasovými aktivitami mládeže. Spatřuje problém především v nalezání správné motivace pro mládež k zahájení pravidelné sportovní činnosti.

Velmi atraktivní téma autor probírá v kapitole Sport a masová média, kde se zaměřuje na stále sílící masovou přitažlivost sportem, a to zejména formou masmediálního diváckého zážitku. Již samotný fakt, že lidé jsou v řádu milionů, ochotni strávit před televizními obrazovkami denně několik hodin, silně emotivně vzrušení sportovním kláním svých sportovních idolů, nutně nastoluje řadu otázek, na které se autor publikace snaží nacházet přesvědčivé odpovědi.

Kniha je psaná jazykem, který přispívá k její čtivosti a přístupnosti široké veřejnosti. Postrádám však v ní zmínku o problematice aktuální se vstupem České republiky do Evropské unie v květnu 2004, totiž rozbor Evropské charty sportu, která jistě ovlivní sportovní odvětví v naší republice.

Sport je nepochybně nepřehlédnutelným kulturním a sociálním jevem, který dnes svým významem překračuje kteroukoli ze svých historických kontur. Sport přitahuje pozornost mas, zároveň však jako forma harmonizující pohybové aktivity ztrácí svůj původní význam a stává se spíše předmětem divácké pozornosti, než nedílnou součástí každodenních forem volnočasových aktivit. A to je velká škoda! A to je také hlavní krédo uvedené publikace, která si zaslouží pozornost nejen sportovních příznivců, ale celé široké veřejnosti, která se každodenně se sportem setkává. Sport představuje jev, s nímž se naše společnost musí naučit žít a zacházet. Je výzvou, na kterou je třeba odpovědět, ale i ohrožením, kterému je třeba čelit. Není možné ji podceňovat ani přehlížet.

*Prado/Bmo 2003, 200 s.

H. Páidó

Š. DVORÁKOVÁ

**Hana Babyrádová:
Rituál, umění a výchova***

Pravděpodobně každý z nás má své rituály, které pravidelně dodržuje a bez kterých se jen těžko obejde. I když si to třeba neuvědomujeme, rituály mají své místo i ve školním prostředí. V současné době nevzniká mnoho prací zabývajících se touto proble-

matikou a také proto je představovaná monografie Hany Babyrádové z katedry výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity zajímavým příspěvkem do odborné diskuse.

Perspektiva této práce, která je určena zejména pedagogům, výtvarníkům a zainteresované veřejnosti, spočívá ve spojení tří pojmů obsažených v názvu publikace. Tomuto faktu napomáhá široké interdisciplinární – filozofické, historické, psychologické, sociologické, antropologické, estetické a didaktické – pojetí. Zvláště filozofický pohled, zdůrazněný citáty známých filozofů (např. Bubera, Levi-Strausse, Palouše nebo Wittgensteina), jež podporují autorčiny teze, vybízí čtenáře k hlubšímu zamyšlení nad smyslem a podstatou rituálů. Na druhou stranu takto široce zaměřený text v některých partiích ne zcela přesně koresponduje s názvy kapitol.

Co tedy uvedená monografie nabízí? V první kapitole nazvané *Kořeny rituality* se Babyrádová zamýšlí nad rituálem jako fenoménem ve vztahu k výše zmíněným disciplínám, jejichž prolínání tvoří kostru celé studie. Je zde zmínka o jednotlivých druzích rituálů, jejich funkcích a projevech, jsou vysvětleny rozdíly mezi rituály pravými (přirozenými) a nepravými (vytvořenými uměle).

Druhá kapitola s názvem *Definice rituálu*, jak již je z názvu patrné, čtenáře seznamuje se stěžejním pojmem celé publikace. Zde se autorka opírá zejména o práci van Gennepa *Přechodové rituály*. Rituál je prezentován z pohledu každodenního života, ale i z pohledu symbolismu nebo například magie. Jsou tu také zkoumány různé aspekty rituálů jakožto důležité součásti našeho života, která nám přináší opakovaný pocit jistoty.

Rituál v akčním umění je název kapitoly třetí. Ve světovém i českém kontextu zde Babyrádová nevnímá rituál jako cosi ustáleného, strnulého, ale jako „průnik do intuitivního myšlení propojeného s podvědomím“, čímž dosahuje, pro někoho možná překvapivého, propojení rituálu s performancí. Je ovšem zřejmé, že toto spojení není pouze účelové a vykonstruované, ale že jej lze aplikovat i mimo výtvarné umění.

Závažnou otázkou, zda by v dnešním globalizujícím světě mohl být zaujímán univerzalistický scientistický postoj k výchově, s kterým souvisí vytvoření obecně platného, na čase a místě nezávislého modelu výchovy, nastoluje autorka v závěrečné kapitole *Rituál a výchova uměním*. Dochází k tomu, že v současné pedagogické praxi to není možné. Jako důvod uvádí ztrátu vědomí vlastního původu a tím i ztrátu odpovědnosti k sobě samému, což by nutně vedlo ke ztrátě odpovědnosti za celou společnost. Přesto však nepochybuje o tom, že některé pedagogické projekty tvořené umělci, zejména v rámci akčního umění, by takovoto výchově spojené s etikou mohly napomáhat a mohly by vést k výchově nového, kosmopolitního člověka. Rituály by pak měly funkci zachovavatele etických norem.

Zaměříme-li se na strukturu textu, zjistíme, že autorka zvolila jeden z možných postupů, pro který má jistě své důvody. Osobně si však dovedu představit i jiná možná řešení, která by snad mohla přispět k větší přehlednosti a pochopení některých souvislostí. Takovým řešením by například mohlo být předsazení kapitoly druhé, definující stěžejní pojem rituál, před kapitolu první, ve které je prezentování funkcí a druhů rituálů.

Monografie Hany Babyrádové hledá cesty k harmonické existenci člověka pomocí symbolů. Hlavním cílem knihy, který je jistě naplněn, je rozkrýt otázky související s životním stylem člověka, výchovou, uměním, ale také s hodnotovou orientací člověka (např. kapitoly II 13, III 5 aj.).

Celá kniha, kterou doplňuje řada černobílých fotografií, je bezesporu přínosem k danému tématu. Ukazuje totiž poněkud jiný, zvláště z výtvarného a filozofického hlediska podaný pohled na zkoumanou problematiku rituálů a výchovy, což není u podobných odborných publikací zabývajících se rituály (např. Roberts, Mullis&Fincher) obvyklé.

* PedF MU, Brno 2002. 351 s.

M. SKUTIL

Max Scheler: Můj filozofický pohled na svět*

V poválečné době vyšla z díla významného německého filozofa Maxe Schelera (1874–1928) v českém překladu jako první kniha *Místo člověka v kosmu* (1968; původně *Die Stellung des Menschen in Kosmos*, 1928). Následoval překlad studie *Řád lásky* (1971) a poté několika dalších děl s podobnou tematikou v roce 1993. V překladu doc. PhDr. Ivana Hodovského, DrSc. (1938), má nyní český čtenář možnost poznat několik stěžejních prací z posledního období Schelerovy tvorby. Jde o kratší programovou studii *Filozofický pohled na svět* (poprvé posmrtně 1929), když neméně podstatné jsou další publikované stati *Člověk a dějiny* (poprvé v měsíčníku *Die neue Rundschau*, 1926), *Člověk ve věku světového vyrovnávání* (řeč přednesená v Berlíně 1927), *Formy vědění a vzdělání* (přednáška z roku 1925) a *Spinoza* (předneseno v Amsterdamu 1927 u příležitosti 250. výročí Spinozovy smrti). Z politicko-pedagogických spisů M. Schelera přeložil I. Hodovský stati *K ruské filozofii dějin a náboženství*, *Prorocký nebo marxistický socialismus? a Křesťanská demokracie*.

M. Scheler zaujal české filozofy z konce 60. let v první řadě jako jeden z výrazných představitelů filozofické antropologie, třebaže – na druhé straně – jeho význam pro oblast sociologie vědění, ale také pro fenomenologii je s jeho prioritou ve filozofické antropologii nejméně srovnatelný. Především jako představitel nově koncipované filozofické antropologie představuje M. Schelera rovněž I. Hodovský. A nikoli pouze výběrem překladů, nýbrž hlavně ve vlastní obsáhlé studii, která má v recenzované publikaci symptomatický název *Max Scheler – filozof ducha a citu* (s. 11-104) a tvoří vlastně menší, hutnou schelerovskou monografii. I. Hodovský se v ní zasvěceně zabývá jednotou Schelerova života a díla, problematikou jeho filozofické metody a výstavby systému, v závěru pak podrobněji analyzuje autorovo pozdní tvůrčí období. M. Scheler je v práci prezentován jako jeden z filozofů 20. století, kteří nejdů-

sledněji aplikovali fenomenologickou metodu na oblasti psychologie, metafyziky a hlavně filozofie náboženství a etiky. Na tomto základě pak svébytně rozvinul teorii „materiální hodnotové etiky“ a „filozofie citu“. Poznamenejme ještě, že v připomenuté klíčové studii *Člověk a dějiny* M. Scheler mimo jiné podnětně charakterizuje pět různých typů filozofických antropologií a jejich místo v dějinách.

* Nakladatelství Vyšehrad, Praha 2003, 286 s.

L. SOLDÁN

R. Hakl, A. Lomtadze, J. Šremr: Some boundary value problems for first order scalar functional differential equations*

V předložené publikaci jsou studovány tzv. funkcionální diferencíální rovnice (FDR) a jim přidružené okrajové problémy. Ačkoliv speciální rovnice tohoto typu se objevily již před více než 200 lety, nelze hovořit o jejich systematickém zkoumání před 20. stoletím. V průběhu minulého století se potom tyto rovnice (zejména jejich speciální případy – rovnice se zpožděným argumentem) dostávaly do popředí zájmu zvláště v souvislosti s aplikacemi v biologii, mechanice a ekonomii. V letech sedmdesátých již můžeme mluvit o poněkud rozvinutější teorii okrajových problémů pro FDR, kdy byla vypracována řada technik pro jejich vyšetřování. Zájem o studium FDR je celosvětový a trvá dodnes; na řešení souvisejících problémů se podílí řada uznávaných matematiků. Přes to všechno mnohé tyto problémy stále odolávají a zdaleka nelze tvrdit, že existuje cosi jako vyčerpávající teorie, dokonce ani ve velmi speciálních případech. Obtížnost problému ukazuje již příklad nejjednodušší okrajové úlohy – počáteční úlohy pro lineární rovnici se zpožděním $u'(t) = p(t)u(g(t)) + q(t)$, $u(a) = 0$, která má opravdu daleko do trivialnosti odpovídající úlohy bez zpoždění. Je dobře známo, že

existuje velmi rozvinutá a propracovaná teorie okrajových úloh pro obyčejné diferenciální rovnice (ODR). Vzniká přirozená otázka, nakolik lze takovéto výsledky využít při vyšetřování FDR, přesněji řečeno, jak lze modifikovat (je-li to vůbec možné) známé postupy na komplikovanější případy, kdy je řada „hezkyých“ vlastností ztracena. Tento přístup se v některých případech setkal s úspěchem – zde by mělo být zmíněno přinejmenším jméno gruzínského matematika I. Kiguradzeho, který má mimo jiné dlouholeté pracovní kontakty s brněnskými matematiky – a byly nalezeny podmínky pro řešitelnost docela velké třídy okrajových problémů pro FDR. Inspirováni těmito výsledky rozhodli se autoři recenzované monografie rozpracovat teorii využívající právě modifikací metod známých z teorie ODR. Je to zejména metoda apriorních odhadů a technika diferenciálních nerovností, pomocí nichž jsou dokázány zcela nové výsledky týkající se řešitelnosti a jednoznačné řešitelnosti okrajových úloh pro FDR.

Práce je rozdělena do dvou kapitol. V první kapitole je řešena otázka jednoznačné řešitelnosti lineární úlohy $u'(t) = L(u)(t) + q(t)$, $Au(a) + Bu(b) = C$, kde L je lineární ohraničený operátor, q je Lebesgueovsky integrovatelná funkce a A, B, C jsou reálná čísla. Prezentované výsledky jsou zpravidla v jistém smyslu optimální, jak je ukázáno na vhodných příkladech. Pokud je operátor L jistého speciálního tvaru, FDR se redukuje na rovnici s odkloněnými argumenty. V takovém případě lze uváděnou teorii ještě dále rozšířit a specifikovat – tyto výsledky jsou také obsaženy v první kapitole. Kapitola druhá je uspořádána obdobným způsobem. Je řešena nelineární okrajová úloha $u'(t) = F(u)(t)$, $Au(a) + Bu(b) = h(u)$, kde F a h jsou spojitě operátory (h je funkcionál) vyhovující Caratheodoryho podmínkám a A, B jsou reálná čísla. Opět je vyšetřována otázka řešitelnosti a jednoznačné řešitelnosti. Výsledky mají tvar (nezlepšitelných) postačujících podmínek a k jejich důkazům jsou použity techniky vypracované v první kapitole. Pro speciální případ rovnice s odkloněnými argumenty jsou tyto výsledky pak dále zpřesněny.

Práce je napsána v anglickém jazyce, je zpracována přehledným způsobem. Zpravidla v první části každé podkapitoly jsou uváděny hlavní výsledky, ve druhé části jsou tyto výsledky dokázány a třetí část je věnována komentářům a příkladům. V úvodní části lze nalézt přehled použitých označení a definic nejdůležitějších pojmů. Monografie na mne působí kompaktním dojmem, výsledky jsou řazeny logicky. Snad bych přivítal detailnější informace o tom, jak si tyto výsledky stojí v kontextu prací jiných autorů.

Podstatná část této monografie vznikla v průběhu pracovních seminářů o okrajových úlohách na MU Brno v letech 2000 až 2001. Jak dále uvádějí autoři, některé výsledky byly také obsahem série přednášek pro studenty a postgraduální studenty matematické analýzy na MU Brno v akademickém roce 2001/2002, což znamená, že kromě specialistů v tomto oboru a případných dalších zájemců si tato publikace jistě najde čtenáře i mezi studenty matematických věd.

* Folia, MU Brno 2002, 300 s.

P. ŘEHÁK

Jaroslav Hroch: Soudobá anglo-americká a kanadská filozofie*

V krátké Předmluvě charakterizuje autor publikaci jako učební text, který nechce podat vyčerpávající výklad současného britského, amerického a kanadského filozofického myšlení, ale který je zaměřen na nejvýznamnější osobnosti soudobé anglo-americké a kanadské filozofie. Prostřednictvím analýzy některých děl vybraných osobností má pak být poukázáno na „podstatné inspirativní momenty, které významně zasáhly do soudobé světové filozofie 20. století“. J. Hroch po metodologické stránce vychází v první řadě z hermeneutického principu aktuálnosti a životnosti filozofického díla. Nadto jedna z jeho předšlechťavých prací je významným příspěvkem k hlubšímu poznání právě anglo-americké hermeneutiky (srv. Filozofická hermeneuti-

ka v dějinách a v současnosti. MU Brno – Georgetown, 1998). Ve třetí části této práce nazvané *Problém rozumění v soudobé anglo-americké filozofii* podává J. Hroch portréty Petera Winche, Charlese Taylora, Paula de Mana, Harolda Blooma a Richarda Rortyho. V recenzované knize pak představuje všechny jmenované a přidává stati o Hilary Putnamovi a Stanley Cavellovi.

Autor poznával soudobé anglo-americké i kanadské filozofické myšlení za svých pobytů v Americe, je ovšem seznámen také s jeho reflexí v dílech filozofů 20. století, a to jak českých, tak zahraničních, včetně některých slovenských podnětů v této oblasti. Dokládají to odkazy na literaturu ve všech oddílech recenzované publikace. Nešlo mu přitom jenom o portréty autorů z období rozvoje hermeneutiky. Vždyť jeho práce začíná jednostránkovou statí *Americký transcendentální idealismus*, načež následuje portrét jeho nejvýznamnějšího představitele *Ralpha Waldo Emersona* (1803-1882), tedy autora 19. století. Obdobně se J. Hroch vrací zpět, když pojednává o *Americkém pragmatismu* a jeho představitelích (Charles

Sanders Peirce, 1839-1914; Wiliam James, 1842-1910; John Dewey, 1859-1952); nechybí posouzení podnětů těchto autorů pro české filozofické myšlení, v první řadě meziválečné. Následuje oddíl věnovaný britskému neorealismu a analytické filozofii (Georg Edward Moore, 1873-1958; Bertrand Russell, 1872-1970; John Langshaw Austin, 1911-1960), dále analytické filozofii v USA (Williard Van Orman Quine, 1908-2000; Donald Davidson, 1917). Pokud se týká kanadské filozofie, soustředil se autor na Iana Hackinga, 1936; a v hermeneutických souvislostech výše již připomenutého Charlese Taylora, 1931.

Hrochova publikace značně překračuje rámec učebního textu, přestože autor volil metodu vlastně jen portrétní, slovníkové reflexe. Soudobá anglo-americká a svým způsobem i kanadská filozofie je tak viděna a prezentována v hlubších filozoficko-historických souvislostech.

* Masarykova univerzita v Brně pro Filozofickou fakultu, Brno 2003, 174 s.

L. SOLDÁN

Obsah 37. ročníku

2004

Dostálová Růžena: 10 let novořeckých studií na FF Masarykovy univerzity 1/31-34

Kolář Josef: Karel Absolon a Moravský kras 1/3-9

Novák Tomáš: Trauma vytvořeného rodiči 4/10-13

Puškinová Monika: Platónovo a Aristotelovo učení o přirozenosti ženy v kontextu přirozenosti obce (polis) 2/3-15

Rambousek Jiří: Dát hlas rtům němé domoviny 1/10-20

Sieglová Naděžda: Česká literatura pro děti a mládež na přelomu tisíciletí: několik reflexí 3/3-10

Sládek Ondřej: Anglický deismus a filozofie náboženství Herberta z Cherbury 4/3-13

Stránský Zbyněk Z.: Muzeologie na Masarykově univerzitě po osmdesáti letech 1/26-30

Významné osobnosti naší univerzity

Čestný doktorát prezidenta Edvarda Beneše na Masarykově univerzitě v Brně (J. Kalendovská) 2/19-22

- Vzpomínka na dr. Yvonu Coufalovou (J. Hájek) 2/28-29
Sto deset let od narození J. L. Fischera (I. Holzbachová) 4/18-19
Vzpomínka na doc. Hadaše (J. Pavlíček) 3/17
110 let od narození Zdeňka Hájka (J. Vaculík) 2/23-24
Ke stému výročí narození prof. Fr. Holešovského (V. Spousta) 4/20-23
Výročí slavisty, folkloristy, literárního vědce: Jiří Horák (I. Pospíšil) 4/17-18
Čtyřicet let od úmrtí prof. MUDr. Josefa Kohouta (J. Kohout, M. Kohout) 4/19-20
Prof. PhDr. František Lýsek, DrSc. – sto let profesora Masarykovy univerzity (A. Burešová) 1/52-53
Vzpomeňme profesora Otakara Nováka (P. Kylvoušek) 4/25-26
40 let od smrti prof. dr. Františka Novotného (A. Bartoněk) 3/16-17
Jaroslav Ondráček – dvojí výročí (E. Golková) 3/15-16
Představitel Skupiny Brněnských (L. Nováková) 2/27-28
Prof. MUDr. et PhDr. Josef Sajner, CSc. (V. Linhartová) 2/25-26
Čtyřicet let od úmrtí prof. RNDr. Jana Srba (J. Hájek) 2/26-27
110 let od narození prof. Ferdinanda Stiebitze (D. Bartoňková) 3/14-15
Jan Šmarda (1904 – 1968) (V. Řehořek) 4/23-25
K nedožitému jubileu Mgr. Marty Teyschlové (M. Šedová, R. Šoponová) 4/26-27
Sté výročí narození literárního vědce Jana Vilikovského (H. Bočková) 2/24-25
Šedesát let od úmrtí Tadeusze Zielińskiego (J. Nechutová) 2/22-23

Z historie a současnosti univerzity

- Deset let ukrajistiky na Masarykově univerzitě (A. Brandner-H. Myronova) 4/28-33
Kdy budou mít fakulty Masarykovy univerzity své budovy? (Jan Slovák) 1/21-25
Tragédie jednoho lidského osudu (Kdo byl prof. MUDr. Jiří Štefl) (J. Šmarda) 4/34-39
Výročí Masarykovy univerzity (Jiří Pulec) 2/32-43
XIII. mezinárodní kongres slavistů: ohlédnutí po roce (Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka) 3/22-27

Slovo ekonomů

- Hyánek Vladimír: Neziskové organizace – efektivnost a užitek 2/60-63
Wildmannová Mirka: Vybrané problémy sociální politiky a trhu práce v Jihomoravském kraji 1/62-67

Kultura a umění

- Magický realismus (J. Sedlář) 3/50-57
Nová figurace (J. Sedlář) 1/42-51
Tašismus (J. Sedlář) 2/64-68
Video-art (J. Sedlář) 4/53-63

Jak to vidím já

- Molek Pavel: Právní věda: věda, či mentální hříčka? (Právněteoretický fejeton) 3/62-66
Spousta Vladimír: Etické aspekty a mýty v hodnocení vědecké práce 1/58-61

Jak je to jinde ve světě

- Brechtová Eva: Šíření a institucionalizace buddhismu ve Francii 3/58-61
Kadlec Vratislav: Dojmy z Istanbulu 1/55-57
Soudek Dušan: Akutní problémy kanadského zdravotnictví 1/54-55
Soudek Dušan: Drobečky z amerického kontinentu 4/64-66

Ze současné medicíny

Sobotová Doris: Ohlédnutí do minulosti a nové trendy v nefrologii 2/54-59

Svoboda Augustin: Kdy vzniká lidský život? 4/40-45

Šmajš David: Genomika bakterií: možnosti, omezení a aplikace 1/35-41

Vorlíček Jiří: Lesk a bída onkologie. Národní onkologický program 3/28-44

Náš rozhovor

Jsem takový zběhlý bohemista (Romana Rodanová) 3/11-13

O hudbě a nejen o ní s prof. Jiřím Vysloužilem rozmlouvá Lubomír Spurný 2/17-18

Rozhovor s čerstvým osmdesátníkem doc. PhDr. Jiřím Sedlákem, CSc. (Bohumila Vlachová) 2/16

Převážně vážně o výchově, učitelské profesi etc. S pedagogem prof. Josefem Maňákem (rozmlouvá V. Spousta) 4/14-16

Potíže s češtinou

Jelínek Milan: Jak je to s kurzem? 1/68-70

Jelínek Milan: O nových předložkách vyjadřujících zahrnutí do nějakého celku nebo vynětí z něho 2/69-72

Jelínek Milan: Osvědčily se úpravy českého spisovného časování od roku 1957? 3/67-71

Co nového v přírodních vědách

Navrátil Vladislav: Radon a zdraví člověka 3/45-49

Naše anketa

Jak vnímáme moderní umění (Jaroslav Sedlář, Rudolf Fila, Jiří Valoch, Jan Šmarda, Jiří Pavelka) 2/44-53

Redakci Universitas došlo

1/57, 70

2/29, 72

3/76

In memoriam

In memoriam profesora Thomase Winaera (D. Kšicová) 3/18

Vzpomínka na zesnulého Vladimíra Čermáka (I. Pospíšil ml.) 3/20-21

Za profesorem Dušanem Jeřábkem (V. Válek) 3/19-20

Za profesorem Vladimírem Tichým (F. Plhák) 2/31

Zemřel profesor Libor Míček (M. Svoboda) 2/30

Panorama knih

H. Babyrádová, Rituál, umění a výchova (M. Skutil) 4/67-68

Česká filozofie mezi dvěma světovými válkami (P. Jemelka) 1/74

R. Hakl, A. Lomtadize, J. Šremr: Some boundary value problems for first order skalar functional differential equations (P. Řehák) 4/69-70

Jaroslav Hroch: Soudobá anglo-americká a kanadská filozofie (L. Soldán) 4/70-71

Mojmír Muzikant, Die Geschehenssubstantive des Deutschen (Vorstudien zu einem kleinen Valenzlexikon) (J. Zeman) 1/71

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada jazyková (I. Martinec) 1/71-72

Aleš Sekot, Sport a společnost (Š. Daňhelová) 4/67

- Max Scheler, Můj filozofický pohled na svět (L. Soldán) 4/69
SPFFBU, ročník 2001, řada filozofická (B 48) (P. Jemelka) 2/75-76
SPFF: Bohemica litteraria V4: Dušanu Jeřábkovi k osmdesátinám (J. Rambousek) 3/74-75
SPFFBU: Bohemica litteraria V3: Karlu Palasovi a Vlastimilu Válkovi k sedmdesátinám (J. Rambousek) 1/73-74
SPFFBU Studia Paedagogica (M. Skutil) 1/72-73
Sociologie jako umění Možného (P. Jemelka) 2/73
Šestero filmologických zastavení (D. Kroča) 3/73-74
Jan Šmarda: V odraženém světle (ih) 3/72
Role veřejného sektoru (P. Kuzmová) 2/74
Ludmila Urbanová, Andrew Oakland: Úvod do anglické stylistiky (R. Povolná) 3/72-73
Věnováno pravopisu (J. Balhar) 2/74-75

Inocenc Arnošt Bláha: Rodinná kronika

- 1/ příloha 199-204
2/ příloha 205-208
3/ příloha 209-213
4/ příloha 214-218

I n o c e n c A r n o š t B l á h a
R O D I N N Á K R O N I K A

■
Sestavil jsem si seznam svých přednášek, které jsem vykonal v různých městech Čech, Moravy i Slovenska od r. 1921, tj. od doby svého přesídlení do Brna. Některé byly vědecké, tak ve Filozofické jednotě v Brně, ve Filozofické jednotě v Bratislavě, v Masarykově sociologické společnosti v Brně a v Praze, většinou však to byly přednášky lidovýchovné a přednášky vzdělávací na učitelských kurzech.

■
Již jsem se zmínil, že vysokoškolsí profesori byli vyzváni, aby podali novou vědeckou práci, má-li jim být uznán jejich doktorát. Některí statečně odmítli, ale jiní se podrobili, neboť s novým uznáním doktorátu bylo spojeno zvýšení platu o 500 Kč. Později se rozhodlo, že z důvodů státního šetření tento slíbený přírůstek nebude vyplácen. Velké zklamání. Ale stalo se po právu té vědecké hrdosti, která je na prodej za 500 Kč.

■
K 1. květnu byly udělovány Řády práce za vynikající výkony v různých technických činnostech, především průmyslových a zemědělských. Ale zdá se mi, že by měla být udělována vyznamenání zvláště za vynikající výkony na poli morálním, např. statečnému soudci, který přes všechny vnější nátlaky rozhoduje podle práva a spravedlnosti, občanu, který se nevyhýbá různými tajemnými úskoky a pletichami placení daní, žurnalistovi, který zachovává kázeň slova na místech veřejných a který úzkostlivě dbá, aby zprávami jeho novin nebyla zkřivována pravda a poskvřívány duše občanstva a kalnými příklady z tisku rozvráceno jejich svědomí, obchodníkovi, který se vzdal praxe, která znamená: „Zákazníku, měj se na pozoru,“ úředníkovi, který, věren své přísaze, funguje tak, že si získává obecnou úctu a důvěru, atd.

Leč nejsou to přání příliš nečasová? Zdá se mi, že mravní svědomí dnes není v módě a morálka že se dnes nenosí.

■
Morálka to dnes vůbec nemá snadné. Doma jsou děti vedeny k tomu, aby byly upřímné, aby mluvily pravdu, aby respektovaly rozdíl mezi mým a tvým, aby byly poctivé, aby k dosažení svých cílů užívaly jen počestných prostředků, aby svou mateřskou řeč nehanobily slovy hrubými a nectnými, ale zároveň vidí, jak jejich rodiče či sousedé pod veřejným nátlakem musí se přetvařovat, tajit se se svým přesvědčením, užívat různých chytristik, aby se nestali předmětem nevíтанé pozornosti různých kontrolních orgánů z ulice, jak musí podplácet řezníka či kupce, aby dostali to, co potřebují, nebo co si přejí, jak všude, kde se něco platí, musí být ryzí bystrost a opatrnost, aby člověk nebyl ošizen, jak místo draze zaplacených výrobků dostávají se často „zmetky“, jak hovory dětí ve škole, dospělých na ulici, ve vlaku, v tramvaji a jinde jsou protkány výrazy sprostými, oplzlými a nerudnými. Jak se má dětská morálka zakořeňovat a utvrzovat uprostřed této hrubé nedůslednosti, obojakosti a roztržiténosti, když aby se v dítěti vy-

vinula pevná osa mravních zásad, musí se na ně působit z různých stran směrem souhlasným, a nikoli takto anarchickým!? Když veřejná morálka je v tak radikálním rozporu s morálkou hlásanou v rodině?

■
Doklad sociálního cítění za socialismu: Učitelům bylo loni – ovšem za značného halasu v tisku, jak se socialistický režim stará o své pracovníky – přidáno na služném. Ale letos to bylo zase omezeno v tom smyslu, že nebudou placeni za dny, kdy nepracují (např. za neděle a svátky), a že i o prázdninách, poněvadž nejsou zaměstnání, budou mít nižší platy, neboť o prázdninách patrně nemusí tolik jíst a šatit se a vůbec mít nějaké ať hmotné, ať duševní potřeby. Čili budou placeni jako dělníci – za hodinu. Přitom se ovšem neuváží, že dělník, když si odpracuje své, má pokoj. Kdežto učitel po svých školních povinnostech musí se věnovat přípravě na vyučování, schůzím, práci vzdělávací atd. Přitom pak je vědecky zjištěno (chemik F. G. Benedict, fyziolog T. M. Carpenter), že práce duševní je stejně únavná jako práce fyzická, že se při ní vylučuje nadnormální množství vodní páry a kysličníku uhličitého, absorbuje více kyslíku a vyzařuje více tepla, zrovna tak jako při činnosti tělesné.

■
Momentky z voleb do národních výborů: Volič přichází do volební místnosti, zdvořile zdraví, členové komise srdečně a s úsměvem odpovídají. Volič přijímá lístky a žádá obálku. Úsměvy ustydnou. „Obálky nejsou.“ Volič jde za plentu, chvíli se tam pozdrží, pak vychází a klade lístky do urny. Při odchodu zdraví – nikdo neodpovídá.

Naše sousedka, jejíž muž byl na kandidátské listině do městského národního výboru: „Pro muže chyběly dva lístky a na dvou lístcích bylo jeho jméno přeškrtnuto. Ale my víme, kdo to byl.“ Neboť volby jsou tajné.

Proti jedné kandidátce bylo na volebních schůzích mnoho námitek. („Taková k— a, taková coura, tu přece nebudeme volit.“) A přece na kandidátce zůstala a byla zvolena. Neboť děje se to, co chce strana, nikoli co chce lid. Odtud ta lhostejnost, ne-li odpor k volbám. Neboť se nevolí svobodně a tajně, nýbrž odhlasuje se jen dobrovolně-nuceně návrh strany.

■
Pobyt v Krasoňově mi poskytl příležitost, abych sledoval, jak se proměňuje dnešní vesnice. Nevím ještě, mám-li tuto proměnu pokládat za trvalou, či jen za dočasnou, za proměnu organickou podmíněnou vnitřním přerodem vesnice, či snad jen za proměnu vnějškovou, násilným tlakem vynucenou. Má pozorování změn venkovského života, kdybych je měl uvést na několik obecnějších poznatků, by se jevila asi takto:

Jeden sociální a kulturní systém, který dříve převládal ve vesnickém prostředí, dožívá či upadá a nový sociální systém usiluje se tvořit.

Dřívější hospodářství vesnické bylo individuální, vcelku svépomocné a poměrně soběstačné, poněvadž rolník nebyl při ukojování svých potřeb tolik odkázán na jiné jako např. příslušník jiných sociálních kategorií, děl-

ník, inteligent apod. Bylo to hospodaření charakterizované přímým, osobním vztahem k půdě, upoutaností na půdu a ulpíváním na půdě, láskou k půdě. Opíralo se o hospodářské jednotky, jednotlivá hospodářství, poměrně velmi soudržné, uvnitř nichž převládaly vztahy přímé, osobní, konkrétní a přesné (svůj úkol měl hospodář, svůj hospodyně, děti, čeledín, případně děvečka) a jejichž soudržnost byla určována společným zájmem o prosperitu hospodářství, společnými zvyky a společnou rodinnou tradicí hospodářskou i kulturní. Také vztahy mezi jednotlivými hospodářstvími byly přímé, osobní a celá vesnice představovala poměrně dosti soudržný celek, jak to bylo dáno stejným typem práce, upoutaností na půdu a společnými zvyky i tradicemi hospodářskými i kulturními (zvl. náboženskými). V poslední době tento obraz se značně mění. Jestliže upoutanost na statek a půdu projevovala se psychologicky pocity klidu, jistoty, bezpečnosti, určité osobní i rodinné stability, tedy dnes, kdy tu je zřízení státní statek, který zabral nejlepší pole, a připravuje se zřízení JZD, tedy jsem se setkal s četnými případy, jež charakterizují výroky jako: „Copak máme dnes jistého? Ani tu půdu pod svou vlastní botou!“ Nebo: „Může člověk klidně spát, když neví, jestli ti dranti nepřijdou v noci?“ (Prohlídky s oblibou volily noc.) Nebo: „Dřeme se do úpadu, odevzdáváme, podle předpisu, ale teď nám naložili kontingent, který nemůžeme splnit. A tak pokuty, a zase pokuty. A můžete se někam odvolat? Můžete se někde dovolat spravedlnosti?“ Nebo: „To nikdy nebylo, aby lidé tak na sebe číhali, aby hlídal jeden druhého, nepřáli si, záviděli si, aby se udávali.“ Nebo: „Můžete dnes někomu věřit, postesknout si někomu, od srdce si s ním pohovořit? Jakou máte jistotu, že vás nezradí, že s tím nepoběhne hned někam, kde mi to uškodí?“ Tedy neklid, nejistota, strach, nedostatek bezpečnosti, časté duševní ořesy, nervové poruchy a nervové předráždění, ano i psychózy, jak jsem slyšel o několika případech. Odkud ta zkouška jistoty, ta duševní vratkost, neklid, kolísání? Venkovský člověk byl vržen náhle, někdy násilím, ze svého obvyklého sociálního prostředí, jemuž byl dobře přizpůsoben, do prostředí nového, industrializovaného, z jednoho technického věku do technického věku jiného, a to bez spojitostí a přechodů povolných. A tento „skok“ z jednoho sociálního prostředí do prostředí nového, jež charakterizují nové vztahy hospodářské, technické, sociální, nové systémy kulturních i mravních hodnot, neuskuteční se bez četných psychických nárazů a konfliktových situací. Přizpůsobení se novému prostředí, novým poměrům a vztahům žádá vždy času a neobejde se bez bolestných zážitků. Po stránce hospodářské: Dříve venkovský člověk šetřil, ukládal s prozíravostí do budoucna, kvůli statku, kvůli půdě, kvůli dětem. Dnes v novém hospodářském režimu, v režimu mezdním, v němž se stává atomizovanou jednotkou, jež sice ještě pracuje na půdě, ale je osobně a citově odpoutána od půdy, dřívější důvod šetření pominul a venkovský člověk se přizpůsobuje spotřebními vzory člověku průmyslovému. Co vydělá, to utrácí v různých požitcích, jež mu industrializované prostředí v nabízí hojně míře.

U Strádalů ho lákají různé druhy cukroví, bonbonů, dortů, likérů, vín, čokolády a jiných pochoutek, jaké dříve nevidal a neměl příležitost si dopřát. A stejně i pokud běží o výplň volných chvil, napodobí vzory průmyslového prostředí (zábavy). A nejen dospělí, nýbrž i mládež. Není však dosti připůsoben, aby napodobil toto prostředí, i pokud se týče produkce, pokud se týče zvyků pracovních, hygienických, pokud se týče otázky osobní odpovědnosti za výkon a pracovní morálky. Ostatně, pokud se týče této pracovní morálky, ani v tomto průmyslovém prostředí není nikterak na výši a nemůže poskytovat dosti vzorů. Ty absence, fluktuace, obezlička (nešetření pracovních nástrojů a strojů), rozkrádání kolektivního majetku, to vše ukazuje, že pracující člověk nevypěl ještě duševně a morálně k tomu, aby kolektivní zájem pokládal za svůj. Proto jeden rolník (Štěpán) prohlásil: „Já jsem musil vystoupit z družstva, poněvadž jsem nechtěl krást, a jinak jsem se svou rodinou žít nemohl.“ Viděli jsme četné případy rozkrádání obilí na poli, sena na lukách a dříví v lese. S odůvodněním: „To je nás všech, tak si mohu vzít, co potřebuji.“ Ale brali si víc než potřebovali, nechápajíc, že při kolektivním hospodaření toto zabrané musí být řízeno kolektivní úpravou, nikoli individuální libovůlí.

Nejenže byl venkovský člověk odtržen od půdy a od svých hospodářských zvyků a tradic, ale byl uvolněn i od jiných tradičních vazeb života. Tak např. rodina představovala jednu z důležitých opor jeho života. Dnes je rozrušována i fyzicky tím, že muž i žena odcházejí do práce a pracují odloučeně, že se odlučují od dětí a od ostatních příbuzenských členů rodiny, je rozrušována též i hospodářsky, neboť dříve rodina představovala jakýsi společný hospodářský podnik, kdežto dnes individuální mzdou odměňovaná práce na státním statku oslabuje, ne-li úplně odstraňuje sílu, jež vázala rodinu dohromady, a je rozrušována i psychicky, poněvadž větší rovnost členů rodiny, zvláště když i děti odcházejí do práce, uvolňuje ustálený typ otcovské autority a osobních vztahů uvnitř rodiny. Dříve práce v rodině byla rozdělována a určována společným zájmem rodiny a motivována hodnotami osobními a citovými, dnes, kdy práce se odstěhovala z domova, jest určována spíše individuální schopností než vztahy a souvislostmi rodinnými a motivována orientací neosobní a spíše racionální (kolektivní zájem, kolektivní blaho).

■ Rok 1958

Dne 20. srpna dovršil osmdesátku básník Jakub Deml, můj přítel již z dob seminárních studií. Bylo to mezi námi takové zvláštní přátelství. Vlastně jsme se osobně nikdy neviděli, znali jsme se jen z podobenky. Ale písemné styky jsme spolu udržovali už od let studijních (jen obě války je načas přerušily). Ale i takové přátelství je možné. Takové bylo např. přátelství mezi Čajkovským a Naděždou v. Meck. Ale i při těch písemných stycích to bylo divné. Téměř vždy jsme se ve svých dopisech přeli. Tu se zase naše přátelství podobalo přátelství mezi Stendhalem a Mériméem.

Ale byli jsme přesto stále k sobě přitahováni. Snad proto, že jsme navzájem měli v sobě své dvojníky (on vědeckého, já estetického). Posílali jsme si navzájem své knihy, on mně své vždy s originálními dedikacemi. A když jsme se nejvíce napřeli, bylo zase mezi námi dobře. I když naše setkání v dopisech byla téměř vždy utkáními, přece jsme zase toužili po nových. Ale měli jsme se rádi, poněvadž jsme cítili, že jsme členy, bratrskými členy jedné velké řehole, řehole lidí duševně tvořivých (on básnický, já vědecký). To bylo naším nerozlučným pojítkem.

■
Začátkem srpna mě navštívil v Brně jeden z mých bývalých posluchačů a členů mého semináře – Ludvík Svoboda. Byl též po získání doktorátu filozofie mým spolupracovníkem v Sociologické revui, vedl rubriku „teorie socialismu“ a spolu s Václavkem rubriku „sociologie umění“. Byl pak profesorem na střední škole a nějaký čas dramaturgem divadla v Ostravě. Po r. 1948 se stal profesorem filozofie na pražské univerzitě a po jedno čtyřletí byl i vyslancem naší republiky v Bernu ve Švýcarsku. Od dob studijních udržoval se mnou občasně styky, hlavně písemné. Byl mi zavázán za mnohou pomoc, kterou jsem mu poskytl v době studií, v době jeho přípravy k doktorátu i k univerzitní kariéře. Byl jsem na něho velmi zvědav a těšil jsem se na jeho návštěvu, když mi ji předem ohlásil. Ale musím se přiznat upřímně, že jsem jím byl velmi zklamán. Kam se poděla jeho dřívější průbojnost a jeho optimistické pracovní i názorové výhledy? To, co jsem viděl před sebou v zevnějšku jinak velmi blahobytném, byla ubohá troska jeho bývalého já, troska rozvrácená a zdeptaná výčitkami vědeckého svědomí, troska znechucená bezcharakternostmi prostředí, troska bezmocná a beznadějná, blízká sebevražedným myšlenkám. Vždy jsme si byli blízcí svým společným socialistickým smýšlením, jenže já byl socialista jaksi „bezkomperzní“; nyní jsem viděl, jak velmi trpí dogmatickým církevnictvím svého socialismu. A při tom musil brát svou úlohu věřícího a jako věřící byl používán k různým důležitým funkcím (např. při mezinárodních sjezdech). Tragika intelektuála, který nevěří, ale musí se chovat, jako by věřil, ve svém svědomí stále pronásledován výčitkou Husovou: „Zlořečený ten, kdo pro skývu chleba opustí pravdu!“

■
Sovětská družice má dosáhnout v říjnu t. r. svého dvoutisícového oběhu kolem země a urazit při tom dráhu téměř 100.000.000 km. Je to opravdový zázrak dědecké techniky. Je to jistě v důsledku všestranné pozornosti a podpory věnované přírodním vědám. A přece zároveň jednostranné, poněvadž je věnována výhradně přírodním vědám a aplikacím z nich plynoucím. Kolik je těch, kteří usilují o to, aby i duchovní vědy vypracovaly si podobné úspěšné techniky a aby se na základě aplikací založených na těchto vědách dospělo k podobným zázrakům i v mezilidských a meziskupinových vztazích, bez nichž nebude toho, po čem se dnes tak horečně volá, totiž míru? Jak dlouho bude ještě lidstvo čekat na tyto zázraky?

■
Rok 1960

Vyčítalo se mi (v. aspoň, co píše ve Sborníčku k mým 80tinám J. B. Kozák, a jak mne proti té výtce brání), že jsem sice stál vždy na straně lidu, ale že jsem nedovedl jít až k důsledkům a neměl statečnost „udělat ten poslední krok“ tj. vstoupit do komunistické strany. Kozák ovšem mne hájí tím, že bylo statečným právě „neudělat ten poslední krok.“ Sám jsem o tom nesčetněkrát, zvláště za bezesných nocí, přemýšlel, zvláště když jsem byl vyzýván, abych do strany vstoupil a dokonce i pod pohrůžkou („kdo nepůjde s námi, bude rozdrčen“). Ostatně v boji, který jsem tu prožíval, o tom, pro kterou alternativu se mám rozhodnout, jsem tu již psal. Nebylo to snadné rozhodování, když na jedné straně stál lid, za jehož hospodářské, sociální a kulturní osvobození jsem celý život bojoval (v. i. moje spisy), a na druhé straně svoboda myšlení a svědomí, již jako intelektuál nesmím zradit. Celá nesnáze je v tom, že to osvobozování lidu bylo uskutečňováno režimem, který znevolňoval ostatní vrstvy mimolidové intelektuálním dogmatem, a konec konců nejen tyto vrstvy, nýbrž i lid sám, že to činil násilně a metodami nehumanistickými. Krátce, jestli se ta teorie i ta praxe něčemu ve mně přičila, proč jsem nemohl udělat ten poslední krok, bylo to vědomí, že, když se o svobodu myšlení a svědomí bojovalo tak dlouhá staletí a byla vykoupena tolikerými oběťmi, já jako inteligent a vědecký člověk mám před dějinami povinnost stát na strážní této svobody, zvláště, když jsem k tomu nutkán i naší národní tradicí (v. příklad Husův) a když tento v jádře germánský způsob myšlení přičil se mému českému způsobu myšlení; a přičilo se to i mému mravnímu svědomí, odchovanému ideály humanitními.

■

© Jan Kyzlink a další dědicové

Tímto vyznáním končí naše úryvky z Rodinné kroniky Inocence Arnošta Bláhy. Profesor Bláha psal téměř až do své smrti. Zemřel dne 25. dubna 1960.

Mohli jsme zprostředkovat jen malou část jeho zápisků, které psány ručně mají asi tisíc stran. Za jejich zapůjčení děkujeme příbuzným I. A. Bláhy, kteří jeho dědictví opatrují.

Redakce Universitas